

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

Архіви України

1 • 2012

№ 1 (277) 2012

СІЧЕНЬ–ЛЮТИЙ

ЗМІСТ

Статті та повідомлення

<i>Приходько Л. Ф.</i> Формування поняття “архівний фонд” в українському архівознавстві 1920-х – початку 1930-х рр.	5
<i>Клименко Т. А.</i> Організація роботи з джерелами формування Національного архівного фонду у Державному архіві Черкаської області	41
<i>Корінний М. М.</i> З історії становлення сучасного адміністративно-територіального устрою Київської області	45
<i>Крочак І. Я.</i> Військово-морські традиції у прапорництві України	63

З історії архівів та архівних зібрань

<i>Петренко О. С.</i> Актові книги повітових (земських) судів Східного Поділля (1797–1840 рр.): зміст, стан збереження, значення та перспективи вивчення	78
--	----

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Пиріг Р. Я.</i> Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: кінофотодокументи та інформаційно-довідкова література	111
<i>Ковтун М. В.</i> Особистості і вітчизняна архівістика: спроба аналізу персоналізованих публікацій в журналі “Архіви України” (2009–2011 рр.)	117
<i>Гураль О. І.</i> Архівні джерела з історії київського товариства “Просвіта” періоду 1917–1921 рр.	137
<i>Кузовова Н. М.</i> Політико-правова діяльність земств Херсонської губернії у 1865–1914 рр. (за документами Державного архіву Херсонської області).....	145

Публікація архівних документів

<i>Бердник М. О.</i> Маловідомі сторінки історії Великої Вітчизняної війни у документах радянської розвідки	154
<i>Магурчак А. М.</i> Промови Андрія Жука на засіданнях Загальної української ради (за матеріалами National Archives of Canada)	208
<i>Сухих Л. А., Страшко В. В.</i> До перебування 1620 року Єрусалимського патріарха Теофана в Києві	217

Архівна справа за кордоном

<i>Оситюк А. В.</i> Архівна система Румунії: становлення та розвиток	230
--	-----

Інформація і рецензії

<i>Романович С. В.</i> Питання відкритого доступу до документів радянського періоду обговорено за круглим столом	238
<i>Воробей Р. Б.</i> Міжнародна наукова конференція “Актуальні проблеми партизансько-підпільного руху в Україні в роки Великої Вітчизняної війни”	241
<i>Волкотруб О. Н.</i> Товариству американських архівістів – 75 років	245
<i>Корецька О. А.</i> Сталінські депортації очима постраждалих	249

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ольга ГІНЗБУРГ (головний редактор), Віктор ВОРОНІН,
Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ, Наталія МАКОВСЬКА,
Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО (Російська Федерація),
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Руслан ПИРИГ,
Юлія ПРИЛЕПШЕВА, Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Валерій СОЛДАТЕНКО,
Павло СОХАНЬ, Дмитро ТАБАЧНИК, Ніна ТОПІШКО,
Анатолій ЧАЙКОВСЬКИЙ, Микола ЦЕРБАК

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам'яті
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства
Державний центр збереження документів НАФ

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

**“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html**

© Державна архівна служба України, 2012
© Інститут історії України НАН України, 2012
© Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012
© Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства, 2012

CONTENTS

Articles and Notices

<i>Prykhodko L. F.</i> The Creation of the Notion “Archival Fond” in the Ukrainian Archival Science at 1920 – the beginning of 1930	5
<i>Klymenko T. A.</i> The Organization Process of Working with Sources of Forming of National Archival Fond in the State Archives of Cherkasy Region	41
<i>Korinnyi M. M.</i> To the History of Development of the Modern Administrative and Territorial Divisions of Kyiv Region	45
<i>Krochak I. Y.</i> The Naval Traditions of Ukrainian Standard	63

From the History of Archives and Archival Collections

<i>Petrenko O. S.</i> The Registry Books of County Courts of South Podillya Region (1797–1840): Content, Preservation Status, Importance and Perspectives for Studying	78
--	----

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Pyrlih R. Y.</i> The Sources to the History of Ukrainian Revolution of 1917–1921: the Film and Photo Documents and Reference Books	111
<i>Kovtun M. V.</i> The Personalities and National Archival Affairs: the Attempt to Analyze the Publications on Personalities in the “Archives of Ukraine” Journal (2009–2011)	117
<i>Gural’ O. I.</i> The Archival Sources to the History of Kyiv Society “Prosvita” During the period of 1917–1921	137
<i>Kuzovova N. M.</i> The Political and Legalistic Activity of the County Councils of Kherson Province in 1865–1914 (on the Documents of State Archives of Kherson Region)	145

Publication of archival records

<i>Berdnyk M. O.</i> The Little-known Pages of History of Great Patriotic War in the Documents of Soviet Foreign Intelligence Service	154
<i>Mahurchak A. M.</i> The Reports of Andriy Zhuk on the Meetings of General Ukrainian Rada (on the Documents of National Archives of Canada)	208
<i>Sukhyh L. A., Strashko V. V.</i> About the Jerusalem Patriarch Teophan Visiting Kyiv Cytii in 1620	217

Archival Affairs Abroad

<i>Osypuk A. V.</i> The Archival System of Romania: the Establishment and Development	230
---	-----

Information and Reviews

<i>Romanovych S. V.</i> The Question of Open Access to the Documents of the Soviet Period Discussed on the Round Table	238
<i>Vorobey R. B.</i> The International Scientific Conference “The Actual Problems of Partisans Movement in Ukraine in the Years of the Great Patriotic War	241
<i>Volkotrub O. N.</i> The Society of American Archivists is 75	245
<i>Koretska O. A.</i> The Stalin’s Deportations by the Eyes of Victims	249

930.253(477)"1920/1930"

Л. Ф. ПРИХОДЬКО*

**ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ “АРХІВНИЙ ФОНД”
В УКРАЇНСЬКОМУ АРХІВОЗНАВСТВІ
1920-х – ПОЧАТКУ 1930-х рр.**

Проаналізовано особливості формування поняття “архівний фонд” у працях українських архівознавців і архівістів 1920-х – початку 1930-х років.

Ключові слова: архів; архівний фонд; принцип походження; фондування архівний документів.

Зацікавленість творчою спадщиною та діяльністю українських архівознавців і архівістів, які були причетні до розроблення теоретичних засад й прикладних аспектів архівної справи в Україні, нині зумовлена необхідністю комплексного відтворення загального образу вітчизняної архівної науки. Чи не найяскравішими в її історії виявилися 1920-ті – початок 1930-х рр., позначені впровадженням нових ідей, концептуальних підходів, дослідницьких методів, активним пошуком шляхів оптимальної організації архівної справи. Розбудова архівної галузі України в означений період була тісно пов’язана з поняттям “архівний фонд”, окресленням його головного змісту, обсягу, принципів організації. Ці питання посідали чільне місце в дослідній рефлексії вчених і науковців, у методичних пошуках архівістів-практиків, а їхні здобутки випробувані часом. Можливість через реконструкцію розроблених ними теоретичних підходів й методичних рішень розширити знання про особливості формування цього поняття в українському архівознавстві слугує певним доказом актуальності обраної нами для студіювання теми. Цінним джерелом для її дослідження є праці С. Білоконя¹, Г. Боряка², Г. Волкотруб³, І. Гирича⁴, Я. Калакури⁵, К. Климової⁶, І. Маги⁷, І. Матяш⁸, Н. Московченко⁹, Н. Павловської¹⁰, Г. Папакіна¹¹, Р. Пирога¹², С. Сельченкової¹³, котрі сформували підґрунтя вивчення провідних тенденцій розвитку вітчизняної архівістики в означений хронологічний період, повернули до суспільного вжитку імена її провідних діячів, які

* *Приходько Людмила Федорівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

за тоталітарного режиму замовчувались або були заборонені, уможливили поцінування наукового рівня і практичної значущості їхніх праць.

У статті ми спробуємо окреслити суттєві риси та професійно продуктивні сюжети у розробленні цього фундаментального поняття архівної науки.

Слід зазначити, що об'єктивний розгляд проблеми вимагає врахування суспільно-політичного, інтелектуального, історіографічного контекстів доби, особливостей розвитку української історичної науки, джерелознавства, і, безперечно, тих надзвичайно важливих заходів щодо реформування архівної галузі України, які були здійснені у період визвольних змагань і українського державотворення 1917–1921 рр. Ці чинники у комплексі істотно вплинули на становлення і розвиток українського архівознавства, на його пріоритети, аксіологічні орієнтири, формування теоретико-методологічних й методичних підвалин, розроблення понятійного апарату і термінології.

Доба початку 90-х рр. XIX ст. – перших десятиліть XX ст. – складний та відповідальний період політичної й інтелектуальної історії України, позначений значним прискоренням процесу національного відродження на українських землях, глибинними змінами у суспільному, духовному та культурно-науковому житті українства. Вершиною зусиль нового покоління речників національної ідеї стало утвердження Української незалежної держави, і попри нетривалий період її існування, що завершився трагічною поразкою, важливими для подальшої історичної долі народу були прояв його політичної волі, колективної свідомості, а також сама конкретика тогочасних подій, їх функціональний характер як втілення актуального досвіду.

Яскравий вияв в означений період знайшли науково-теоретичні напрацювання представників інтелектуальної еліти України, в яких, незважаючи на тривалі умови бездержавності, колоніальне становище, заборонний тиск і переслідування з боку правлячих кіл Російської імперії, виразно окреслилася здатність провідних діячів української науки, культури, мистецтва синтезувати багатовіковий духовний досвід народу, самобутньо досліджувати та вирішувати тогочасні суспільні, політичні, філософські, художні проблеми, продукувати етичні та естетичні цінності світового рівня. Вітчизняна гуманітаристика подарувала людству імена, золотими літерами викарбувані на скрижалях світової науки, уособлюючи “український енциклопедизм”, котрий став потужним джерелом національного відродження. Ці процеси доводили інтелектуальну дозрілість національного організму, спроможного завдяки внутрішньому потенціалові самостійно розбудовувати сферу культури, творити її, спираючись при цьому на власні базис і ресурси.

З огляду на суто “українські умови” наприкінці XIX ст. – початку XX ст., їх суспільно-політичний та інтелектуальний контексти, слід

відзначити тісний взаємозв'язок, взаємовплив двох феноменів – національної свідомості та української історичної науки, що перебувала в епіцентрі національного відродження, посилення її ідентифікаційної та інтеграційної функцій, зміну стилю мислення продуцентів історичної думки. Розробка нових концептуальних підходів і конкретно-історичних проблем, оновлення методологічної бази, істотне розширення кола історичних джерел, сфери спеціальних і допоміжних дисциплін, плідна діяльність наукових гуртків, товариств, насамперед. Наукового товариства імені Тараса Шевченка (далі – НТШ) і Українського наукового товариства у Києві (далі – УНТ) та його історичної секції – найвпливовіших наукових інституцій академічного типу, наявність університетських кафедр української історії, започаткування практики студіювання українською мовою, популяризація української історії в Московському та Петербурзькому університетах, підготовка власних кадрів істориків, формування наукових історичних шкіл – усе це свідчило, що українська історична наука вступила у фазу справжнього самовизначення й піднесення, також підтверджувало факт її існування в українських землях як самостійного соціального інституту. Переконливим доказом цих складних, багатогранних і динамічних процесів стало остаточне ідейно-концептуальне й організаційне оформлення модерної української національної історіографії, окремішної від російської, польської чи німецької історичної науки¹⁴. Наукові концепції української історії, розроблені М. Грушевським, представниками державницької школи – В. Липинським, Д. Дорошенком, С. Томашівським та ін. живили національну свідомість народу, даючи йому синтетичний погляд на свою спільноту як на єдиний, розгорнутий у соціальному часі континуум, як на самостійного суб'єкта історичного процесу, обґрунтовуючи своєрідність і самодостатність його історичного розвитку, перспективу досягнення ним нового етапу історичного буття – здобуття державної незалежності. Історіописання стало засобом витвору національної свідомості, чинником національного самоствердження, надаючи йому наукової легітимності. Модерна українська історіографія відіграла визначальну роль в українській революції національної ідентичності¹⁵.

Ідея державності як теоретичний постулат та явище української історії була залучена українською історіографією до ідейного арсеналу національного відродження на основі опрацювання вітчизняними вченими широкого спектру історичних джерел з історії України – фундаментального компонента історичного знання, різноаспектного за наявними типами, родами, видами, підвидами джерельного матеріалу, необхідного для інтерпретацій історичного розвитку українського народу. Надзвичайно важливим і продуктивним у їх дослідженні та використанні в українській історіографії є період із другої половини ХІХ ст. і до початку 30-х років ХХ ст., позначений активним розгортанням ев-

ристичної, археографічної, едиційної діяльності, розширенням упровадження до наукового і суспільного обігу корпусу українських писемних документальних й нарративних джерел, зростанням наукового рівня джерелознавчих досліджень тематичного, проблемного, персоналогічного, хронологічного, типолого-видового спрямувань. Наукові пошуки кількох поколінь українських учених – В. Антоновича, М. Владимирського-Буданова, О. Лазаревського, І. Лучицького, В. Іконникова, І. Каманіна, Д. Багалія, М. Василенка, М. Грушевського та його учнів львівської й київської шкіл, М. Довнар-Запольського, Д. Дорошенка, І. Линниченка, В. Модзалевського, М. Слабченка, Д. Яворницького та ін., оперті на першоджерела, визначили формування джерельної бази синтетичної історії України, її структуру, вектори наукового осмислення, стимулювали розроблення теоретичних й методичних аспектів, дослідницького інструментарію, безпосередньо пов'язаного з класифікацією, аналізом і з критикою історичних документів (встановлення справжності джерела, його атрибуція, датування, визначення типологічної належності, з'ясування спонукальних мотивів створення, питань історії тексту та визначення його основної редакції, тлумачення тексту джерела, виявлення зв'язків між джерелами, що відбивають безпосередньо об'єктивні зв'язки між певними історичними подіями та процесами), тобто з притаманним власне джерелознавству колом проблематики. Накопичення фактів, численні посилання на архівні документи, критичне ставлення до першоджерел відбивали вплив на дослідницькі методики сцієнтизму, позитивістського ідеалу науковості, притаманного українському науковому середовищу кінця XIX – початку XX ст., що мав відповідати постулатам об'єктивності, універсальності, критеріям ясності та логічній послідовності опису з усталеними правилами опрацювання джерел, побудові узагальнень і висновків на основі збирання та зіставлення незаперечних фактів. Як слушно зауважила І. Колесник, українська історична наука, починаючи з другої половини XIX ст., була здебільшого орієнтована на виконання саме позитивістської програми – вивчення та видання джерел з української історії як необхідної умови здійснення наступного історичного синтезу¹⁶. Результати джерелознавчих пошуків і публікації історичних документів переважно друкувалися на сторінках “Киевской старины”, “Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца”, у Записках НТШ, часописах “Україна” і “Літературно-науковому віснику”, “Записках” й “Збірниках” УНТ, друкованих органах губернських учених архівних комісій, впродовж 1920-х років – у численних виданнях, підготовлених науковими інституціями Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН), науково-дослідною кафедрою історії України на чолі з Д. Багалієм, науковими товариствами, вищими навчальними закладами тощо. Дослідна діяльність українських учених у галузі історичної науки та їхній джерелознавчий

доробок сформувавши в означений період міцний фундамент наукового дослідження історії України, а також справили благотворний вплив на становлення і розвиток вітчизняної архівознавчої думки, формування практичних засад архівної справи України.

Українські інтелектуали глибоко усвідомлювали унікальну значущість архівних документів для наукових історичних студій, у розбудові державності, формуванні історичної пам'яті та культурно-духовному відродженні нації¹⁷. За характером своєї науково-дослідної діяльності їм доводилося багато працювати в архівах, а відтак вони були добре обізнані з тим критичним станом, який склався в архівній галузі України у межах Російської імперії. Свідчення тому – концентрація документів українського походження в архівах Петербурга і Москви, суперечливий характер російського архівного законодавства, взаємовиключні положення якого ставили процес збереження архівної спадщини українського народу в залежність від рішень уряду, байдужість царських чиновників, їхня неспроможність запобігти втраті унікальних історичних джерел, брак коштів, відповідних приміщень, кваліфікованих фахівців. Діяльність архівних установ і наукові дослідження на українських теренах трималися завдяки подвижницькій праці національно-свідомих учених й архівістів-практиків. Збереження національної архівної спадщини вимагало рішучих кроків у напрямі докорінної системної перебудови архівної справи в Україні.

Перші дієві заходи у цьому напрямі були здійснені за доби визвольних змагань та українського державотворення, особливо у 1917–1918 рр. і пов'язані з діяльністю Бібліотечно-архівного відділу, організованого при департаменті мистецтв Генерального секретарства справ освітніх Української Центральної Ради (з 9 січня 1918 р. при Народному міністерстві освіти УНР) під керівництвом О. Грушевського (1877–[1942])¹⁸, а також Архівно-бібліотечного відділу Головного управління у справах мистецтв і національної культури (ГУМНК), очолюваного В. Модзалевським (1882–1920)¹⁹. Саме цим державним установам довелося закласти перші “цеглини” у фундамент формування національної архівної системи. Слід відзначити, що їх керівники – відомі українські історики – були прекрасним знавцями архівів.

Зокрема, О. Грушевському довелося багато працювати як в архівах Києва, Москви, Петербурга, так і за кордоном – в Австрії та Німеччині, де він не лише виявляв цінні документи з української історії, а й аналізував систему організації та методику роботи архівних установ. У процесі багатолітніх наукових *досліджень* він залучив до наукового обігу джерела з історії Великого князівства Литовського, соціально-економічного життя українського народу в XVI–XVIII ст., громадсько-політичних рухів в українському суспільстві XIX ст., реконструюючи на їхній основі історію України. Ще на початку своєї наукової діяльності,

у 1908 р., на засіданні Археографічної комісії НТШ історик ініціював “План видання актів внутрішньої історії Гетьманщини”, які вважав цінною джерельною базою дослідження юридичних, економічних умов формування старшинського та монастирського землеволодіння, адміністративного устрою, розвитку фінансової системи. О. Грушевський був автором низки праць з історії, історіографії, джерелознавства, історичної географії, архівознавства, етнографії, літературознавства, долучився до ідейного й організаційного творення української гуманітарної науки перших трьох десятиліть ХХ ст., розбудови національної освіти, розроблення концептуальних засад розвитку бібліотечної справи в Україні. Зокрема, активно працював в НТШ і УНТ, брав участь у заснуванні Українського народного університету, Академії наук та її установ, Української національної бібліотеки, у розробленні багаторівневої системи підготовки та перепідготовки архівістів із диференційованими навчальними планами й програмами. Науково-дослідна рефлексія гуманітарія переважно була пов’язана з історією України, її різними галузями та епохами, починаючи від часів Княжої доби, через литовсько-польський період, Козацько-Гетьманську державу XVII–XVIII ст. до національно-культурного відродження XIX ст. Досліджуючи на глибокій джерельній основі історію України XVII–XVIII ст., він приділив значну увагу історії козацтва, державотворчим процесам, особливостям економічного життя, суттєвим змінам в ієрархії еліти, боротьбі народу за свою незалежність і державність. Працюючи над проблемами української історіографії XIX ст., О. Грушевський прагнув відтворити її еволюційний шлях, розкрити внесок вітчизняної наукової еліти у розроблення концепції української історії, залучити до наукового обігу цінний історіографічний матеріал. Науково-історичний процес учений вивчав у тісному зв’язку з суспільно-політичною думкою і громадсько-політичними рухами, зокрема, з діяльністю Кирило-Мефодіївського братства, наукових інституцій, особливо НТШ і УНТ – українських протоакадемій, які відіграли визначну роль у новітній історії національної науки й культури. Йому також належить ряд студій, присвячених проблемам етнографії, фольклористики та літературознавства, в яких він прагнув відобразити духовні чинники розвитку українського народу, що визначили неповторність його національного образу.

В. Модзалевський – автор численних праць з історії Лівобережної України XVII–XVIII ст., генеалогії, геральдики та мистецтвознавства, знакова постать у вітчизняному родознавстві. Популяризації імені та утвердженню наукового авторитета вченого сприяли його генеалогічні пошуки насамперед підготовлений ним фундаментальний “Малороссийский родословник” (т. 1–5), котрий дав українській науці багато цінного різноаспектного матеріалу і нині залишається головним джерелом з генеалогії козацько-старшинських родів²⁰. Праця мала ре-

презентативну джерельну базу, сформовану з ґрунтовно дослідженого В. Модзалевським величезного масиву історичних документів, що зберігалися у Департаменті герольдії Урядового Сенату, в архівах губернських дворянських депутатських зібрань, Київському центральному і Харківському історичному архівах, архіві Першого Кадетського корпусу, бібліотеці Університету Св. Володимира, Київській археографічній комісії, Петербурзькій академії наук, Рум'янцевському музеї, Чернігівському земському музеї ім. В. Тарновського тощо. Варто підкреслити, що архівні документи не тільки становили сенс наукових інтересів історика, але й стали справою його життя, яке він присвятив збереженню й примноженню документальних скарбів України. Про це, зокрема, свідчить його наукова діяльність у Чернігівській (з 1903 р.) та Полтавській (з 1904 р.) учених архівних комісіях, Історичному товаристві Нестора-літописця (з 1905 р.), УНТ (з 1907 р.), як одного з фундаторів громадського Комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва на Чернігівщині (1917 р.), у комісіях Української академії наук (1919 р.), і, особливо виразно й багатогранно – у 1918 – 1919 рр. і на початку 1920 р., коли вчений керував вже згадуваним Архівно-бібліотечним відділом (з травня 1918 р.), також Архівною секцією Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва, старовини і природи (ВУКОПМИС) (з березня 1919 р.), був призначений начальником Головного архівного управління УСРР і директором Всеукраїнського головного архіву (з липня 1919 р.).

Попри складнощі політичного й економічного життя, брак коштів, співробітники цих установ здійснили конкретні кроки щодо реалізації накреслених планів. Уперше в Україні було опрацьовано й сформульовано головні засади архівної реформи та розпочалося виконання науково обґрунтованої, національно орієнтованої й перспективної програми розбудови архівної справи з чітко визначеними напрямками: виявлення, збереження й охорони архівних документів; повернення українських архівів з-за кордону; створення зведеного реєстру архівної спадщини; заснування Українського національного архіву, де мали зберігатися документи загальнодержавного значення, виняткової історичної та наукової цінності, з підпорядкованими йому археографічною комісією, губернськими архівами та науковими установами; надання вченим архівним комісіям статусу державних установ зі збільшенням штату і функціями їхнього контролю за станом діловодства у місцевих установах і організаціях; формування мережі нових архівних установ і підтримка діючих; видання археографічного часопису; започаткування системи підготовки фахівців архівної справи. У процесі здійснення заходів цієї програми вирішувався спектр питань теоретичного і практичного характеру.

Значна увага була приділена проблемам організації документів на внутріархівному рівні, їх обліку, описуванню, створенню довідкового

апарату, удосконаленню науково-дослідної роботи в архівних установах і підвищенню фахового рівня їхніх співробітників. Свідченням цього є “Звернення Бібліотечно-архівного відділу до Генерального Секретарства військових справ про організацію збирання воєнно-історичних документів” від 11 січня 1918 р.²¹, підписане О. Грушевським, в якому було вказано на необхідність “збирання матеріалів з історії війни”, негайного припинення їх передавання до Московського архіву Головного штабу та організацію надходження відповідно впорядкованих архівних документів такого профілю (у тому числі фотографій, альбомів, газет) до заснованого у Києві Військово-історичного відділу. Також ним була підготовлена влітку 1918 р. “Доповідна записка про створення у Києві архіву “Юго-Западного фронту Союза Городов”²², яка виразно ілюструє комплексний підхід історика до вирішення проблем організації цілісних архівних документальних комплексів на базових принципах походження і неподільності, обліку нових надходжень, фондування архівних документів тощо. Концентруючи увагу на таких актуальних для архівної справи України проблемах, як забезпечення збереженості архівних документів та інтелектуального доступу до них, учений виклав у статті “Сучасне українське архівознавство” методичні підходи до підготовки архівних описів охоронного й реєстраційного характеру, а також до наукового описування архівних документів на основі ґрунтовного опрацювання їх внутрішнього змісту, що має прислужитися науковому студюванню насамперед у царині української історичної науки. Першочергового значення він надавав виявленню, описанню та дослідженню ретроспективних документальних комплексів – архівних фондів і колекцій з історії установ, станів, землеволодіння (козацького, селянського і монастирського), адміністративного устрою, судової та фінансової системи Лівобережної України після 1654 р., а також родинних архівів²³. Залишившись керувати Бібліотечною секцією Архівно-бібліотечного відділу, О. Грушевський влітку 1918 р. долучився до розроблення Статуту Українського національного архіву (далі – Статут). За його задумом це мала бути загальнодержавна установа європейського рівня з чітко визначеними функціями: зберігання історичних джерел, створення належних умов для їх накопичення та наукового опрацювання і через розроблення довідкового апарату, забезпечення права доступу користувачів до архівної інформації. У розділах цього документа було визначено статус, підпорядкування, структуру, головні напрями діяльності, функціональні обов’язки керівного складу та співробітників Архіву, також ретельно прописано його штатний розпис і фінансування.

У розділі Статуту “Науковий склад Архіву” вчений виокремив п’ять основних відділів установи, що відображали структурну організацію ретроспективних документальних комплексів:

“1) Державний, де переховуються документи надзвичайної ваги, які стосуються сьогочасного стану у державі і її відносин з іншими державами.

2) Старих справ, де зберігаються старі документи до XIX в[іку], які мають велике значіння для української історії і передовсім стосується до бувших центральних установ України.

3) Київський Центральний Архів старих справ з інституцій Київської, Волинської і Подільської губерній (в теперішнім складі).

4) Київський обласний архів, де зберігаються документи ліквідованих або й існуючих інституцій, передані після загально-прийнятого плану передачі старих документів.

5) Церковний, де зберігаються старі справи з архівів консисторських, церковних, монастирських, єпископських, передані за наказом”²⁴.

Ще одним напрямом діяльності О. Грушевського, якому він надавав великого значення у контексті забезпечення цілісності національної архівної спадщини, було послідовне відстоювання невід’ємного права України на повернення примусово вивезених до Росії за наказом царського уряду архівних документів українського походження. Згідно з розпорядженням Міністерства народної освіти, у травні 1918 р. він очолив архівну секцію, створену при Міжвідомчій комісії з питань врегулювання в українсько-російському мирному договорі проблеми повернення в Україну культурних цінностей (далі – Комісія). У підготовлених Комісією матеріалах було чітко визначено перелік унікальних і цінних документів, що підлягали поверненню в Україну, зокрема: 1) з архіву Міністерства юстиції в Москві – архівів земських повітових судів, магістратів, окружних судів, палат громадянського й кримінального суду, міських дум, казенних палат, вивезених до Москви після судової реформи 1864 р., також Литовської Метрики і Коронної Метрики (у тих їхніх частинах, що стосуються України), всіх книг “Генеральних слідств о маестностях”; 2) з Академії Наук – усіх матеріалів Рум’янцевського Генерального опису Малоросії; 3) з архіву св. Синоду – архіву уніатських митрополитів; 4) з Археографічної комісії у Петрограді – матеріалів, які було вивезено у 1830-х рр. з Архіву Генеральної Військової Канцелярії, а також з архівів Київських монастирів, переданих Київською Духовною Академією; 5) з Архіву Головного управління у справах друку – усіх затриманих цензурою рукописів українських письменників²⁵.

На увагу заслуговує проект перетворень в архівній галузі доби Гетьманату – “План організації архівної справи в Україні”, автором якого був І. Каманін (1859–1921), відомий історик, архівіст, громадський діяч. Науковий доробок ученого вагомий не тільки в кількісному, але й в якісному відношенні – близько 300 наукових праць (з них

260 опубліковані) з історії України та Росії XVI–XVIII ст., всесвітньої історії, архівознавства, археографії, палеографії, філігранології, археології, літературознавства, котрі мають високі джерельну цінність та інформаційний потенціал. З 1890 р. і до кінця життя він очолював Центральний архів давніх актів (далі – ЦАДА), де під його керівництвом була розгорнута комплексна робота з упорядкування фондів, складання описів до актових книг і окремих документів. Зосередившись на вивченні актового матеріалу, гуманітарій особливу увагу приділив розробленню методики його описування, також питанням експертизи давніх рукописних матеріалів, наполягаючи на тому, щоб такого роду експертиза здійснювалася виключно у спеціалізованих архівних установах і обов'язково за участю професійно підготовлених архівістів. Плідно І. Каманін займався архівною евристикой, зокрема, виявлені та зібрані ним в Київському ЦАДА, архіві Міністерства закордонних справ і архіві Міністерства юстиції у Москві, Імператорській публічній бібліотеці в Петербурзі матеріали сформували основу окремих томів фундаментального серійного видання київських археографів “Архив Юго-Западной России”²⁶.

Проект І. Каманіна “План організації архівної справи в Україні” передбачав організацію документальних комплексів у межах системи архівних установ у такому складі:

1. Головне Архівне управління з двома відділами (адміністративним і науковим).

2. Український національний архів (державний), при ньому повинні були діяти дві наукові інституції – Археографічна комісія та Археологічний інститут (для підготовки фахових архівістів).

3. Краєві Центральні архіви (у столиці, Харкові та в Одесі, тобто для Правобережної, Лівобережної та Південної України), у структурі котрих мали функціонувати відділи: “а) офіціальних діл і документів; б) рукописних книг ріжного змісту; в) неофіціальної переписки приватних осіб”.

4. Губерніальні архіви, де зберігалися документи XIX ст., дотичні до історії та розвитку певної губернії.

5. Повітові Збірні архіви та створені при них наукові архівні комісії, котрі “завідують архівами волосних правлінь, народних управ, чи земств та міських, містечкових самоврядувань”.

Вчений також окреслив у названих вище архівах особливості формування їхніх документальних комплексів та граничні строки зберігання документів. Зокрема, повітові архіви повинні були накопичувати документи юридичних осіб – правлінь, народних управ, земств, місцевих адміністративних і судових установ, складати їхні описи та після закінчення граничного строку зберігання – 25 років, передавати їх до губерніальних архівів. У губерніальних архівах прийняті документи

підлягали належному технічному опрацюванню – розбиранню (за програмою, розробленою крайовими центральними архівами), відокремленню для знищення непотрібних документів, а також тих, що повинні були зберігатися, складання до них архівних описів, а після закінчення встановленого для цих документів строку зберігання – 50 років, вони передавалися до крайових центральних архівів. Останні, у свою чергу, були зобов'язані відокремити з-поміж отриманих справ і документів ті, що мали загальнодержавне значення і передавати їх до Національного архіву, а документи, що залишалися в їхніх фондах, систематизувати та складати до них наукові покажчики. І. Каманін наголошував, що архіви та діючі при них архівні комісії повинні видавати збірки архівних документів, адже “Для розвою нашої національної свідомості необхідно дослідження минулого, вивчення нашої історії, історія ж наша вся, у всіх галузях і подробицях, – в архівах”²⁷.

Слід відзначити, що відносно короткий період існування Української гетьманської держави виявився досить плідним не тільки для архівного будівництва, але й для організації поточного діловодства, внаслідок чого сформувалася повноцінна джерельна база цього періоду української історії. Вже за кілька днів по встановленню гетьманського правління, 8 травня 1918 р. при Державній генеральній канцелярії було засновано Науковий архів, а особливі завдання цієї архівної установи доведено до всіх міністерств і відомств у липні. Досить чітко була налагоджена робота з документами у міністерствах й відомствах, Державному сенаті, завдяки чому вдалося сформувати майже 40 повноцінних фондів центральних установ та організацій новітнього гетьманату. Однак доба Директорії з її ідеологічними пріоритетами завдала цій ретельно і дбайливо зібраній архівній базі відчутного удару – більшість паперів самого П. Скоропадського, архіву його власного штабу, Генерального писаря, Державної канцелярії було втрачено безповоротно²⁸.

Отже, докорінна системна реформа архівної галузі України, започаткована у період визвольних змагань провідниками національного руху і представниками національно свідомої наукової еліти, безперечно, мала позитивні результати та перспективне значення, незважаючи на те, що не всі накреслення вдалося втілити у життя. Діапазон пріоритетних напрямів діяльності перших керівних архівних установ був досить широким і охопив практично всі найбільш важливі ділянки архівної справи молодої Української держави. І хоча поняття “архівний фонд” на ґрунті української архівістики в означений хронологічний період залишалася не унормованим, проте досвід, отриманий у ході реформи на рівні організаційних заходів, законодавчого врегулювання, теоретичних підходів й методичних рішень істотно вплинув на розвиток вітчизняного архівознавства, його інструментарій і намітив шляхи до розв'язання проблем фондової організації архівних документів.

У радянському архівознавстві поняття “архівний фонд” як основної класифікаційної й облікової одиниці та принципи його організації розроблялися впродовж 1920-х років, а їхнє практичне втілення набуло активного характеру наприкінці 1930-х років, після затвердження низки законодавчих, інструктивно-нормативних і методичних документів, також з прийняттям Конституції СРСР 1936 р. і завершенням формування Державного архівного фонду СРСР (далі – ДАФ СРСР).

Науково-теоретичному обґрунтуванню поняття “архівний фонд” та активізації архівознавчих студій, присвячених цій тематиці, сприяла “термінологічна дискусія” середини 1920-х років за участі істориків, архівознавців, архівістів-практиків. Зокрема, велика увага визначенню сутності поняття “архівний фонд” була приділена на I з’їзді архівних діячів РСФСР у 1925 р., на якому обговорювалися дві доповіді з архівної термінології, підготовлені членами московської та ленінградської термінологічних комісій. Членами Московської комісії (Б. Анфілов, І. Голубцов, А. Сергеев) було запропоновано таке його формулювання: “Архивным фондом учреждения или лица называется вся совокупность архивного материала, органически отложившаяся в процессе деятельности этого учреждения или лица”²⁹. Б. Анфілов пояснював, що основу дефініції цього поняття становить “производственный принцип – процесс деятельности, который с одной стороны образует определенные материалы, а с другой стороны – притягивает к ним другие материалы”³⁰. Представниками ленінградської термінологічної комісії (А. Андреев, Г. Князев) архівний фонд розумівся як “совокупность единиц хранения архивного материала, объединенных в архиве в одно обособленное целое, под общим названием и обычно имеющих самостоятельную для данного собрания архивную нумерацию”³¹. Вони вважали, що архівний фонд формується із 3-х груп архівного матеріалу: 1) матеріалів, що відклалися у процесі діяльності фондоутворювача – установи чи особи; 2) матеріалів, зібраних у результаті діяльності інших фондоутворювачів – установ чи осіб; 3) з історично утворених або спеціально організованих груп архівного матеріалу у самому архіві³². Відмінність у підходах московської та ленінградської термінологічних комісій полягала насамперед у тому, що перші були прихильниками історичного принципу фондоутворення, а позиція їх колег з Ленінграда базувалася на багаторічних спостереженнях за наявними в архівах ретроспективними документальними комплексами та відображала їхні прагнення врахувати багатоманітність причин утворення й відкладання архівних документів. За результатами дискусії на з’їзді було прийнято формулювання, запропоноване московською термінологічною комісією. У цей період російськими архівістами також активно вивчався зміст принципу неподільності архівних фондів³³.

Українські архівісти також приділяли цим питанням значну увагу. Зосередженість на пошуках оптимальних шляхів фондової організації

архівних документів – прикметна риса науково-дослідної рефлексії в українській архівістиці 1920-х – початку 1930-х рр. Бурхливе поживлення цієї проблематики було тісно пов'язано із реформуваннями архівної галузі, необхідністю вирішення широкого кола питань архівного будівництва. Мозаїку наукових розробок склали студії українських учених-істориків, архівознавців і архівістів В. Веретенникова, О. Водолажченко, В. Домбровського, М. Лятошинського, В. Міяковського, В. Нікітіна, В. Романовського, М. Яновського та ін., в яких виразно відбилася спрямованість до осмислення та узагальнення здобутків західноєвропейської і російської архівознавчої думки, окреслення нових дослідницьких завдань й практичних підходів. Це, зокрема, ілюструє публікація у 1925 р. тексту підручника з архівознавства голландських архівістів С. Мюллера, Й. А. Фейта і Р. Фруїна у перекладі та з коментарем О. Водолажченко³⁴.

Важливою подією в архівному світі України стала праця В. Романовського (1890–1971) “Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах” (1927)³⁵. Його автор – історик, джерелознавець, археограф, архівіст, педагог – належав до блискучої плеяди учених, чия роль у розбудові української історичної науки та архівістики 1920-х років, творенні повноцінного культурного розвою важко переоцінити. Він залишив багатогранну наукову спадщину, яка відображає достатньо широкий діапазон його наукових зацікавлень. Це – дослідження історії України другої половини XVII–XVIII ст., зокрема, адміністративного й фінансово-економічного устрою Гетьманщини, економічного та демографічного розвитку Лівобережної України на основі ґрунтовного опрацювання значного за своїм обсягом масиву документальних й наративних джерел, особливо переписних книг 1666 р. і підготовка їх до друку, також історіографічні студії, присвячені провідним представникам української історичної науки: М. Костомарову, П. Кулішу, В. Антоновичу, М. Грушевському, В. Модзалевському, Д. Багалію та ін., вивчення історії книгодрукування в Україні (співавтор видання “Українська книга XV–XVII–XVIII ст.”, К., 1926), підготовка каталогу українських стародруків, опису грамот та актів до збірки Київської археографічної комісії для розгляду давніх актів, також збірок документів з історії Києва, міст Правобережної України тощо. Серед наукових пріоритетів історика – архівістика, котра пронизувала його багатолітні наукові пошуки та напрацювання³⁶. Упродовж 1920-х – на початку 1930-х рр. В. Романовський, очолюючи Центральний архів давніх актів (з 1921 р., далі – КЦАДА), активно долучився до розроблення теоретичних засад і прикладних аспектів архівної справи України – описування архівних документів, забезпечення збереженості державного архівного фонду, дослідження історії архівної справи. Науково-дослідну і організаційну діяльність він органічно

поєднав з викладацькою у Київському археологічному інституті (1920–1921 рр.), на історичному факультеті Київського інституту народної освіти (1922 р.), на перших короткотермінових архівознавчих курсах (Київ, 3–18 серпня 1923 р.). Як директор КЦАДА, вчений максимальну увагу приділив вирішенню проблем уніфікації та прискорення описування актових книг, оскільки робота старими методами за його підрахунками, могла розтягнутися на 2000 років. На його переконання, цей напрям діяльності українських архівістів вимагав суттєвого удосконалення на основі грамотних методичних підходів і рішень. Активна діяльність В. Романовського щодо розроблення системи наукового описування актових книг, як відомо, дала позитивні результати. Розроблену і удосконалену ним за результатами дискусії на засіданнях Археографічної комісії ВУАН у 1921 р. схему опису він виклав у доповіді “Принципи архівного опису” на Першому Всеукраїнському з’їзді архівних робітників (Харків, 8–13 травня 1926 р.). Узагальнюючи розробки Укрцентрархіву, В. Романовський подав на розгляд і охарактеризував чотири типи описів: охоронний, основний, докладний, сумарний. Перші три склали блок “основних типів описів”, а сумарний за своїм змістом був наближений до “оглядів”³⁷.

Вже згадувана вище праця гуманітарія “Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах” стала першим національним підручником з питань архівної справи, значним науковим доробком в історичній науці, а її автору додала авторитету й принесла визнання. За рекомендацією Д. Багалія у 1925 р. (ще до виходу праці у світ) йому було присуджено вищу нагороду Всеукраїнського комітету сприяння вченим³⁸.

Структуру підручника склали “Вступні уваги” та дві великі частини: I – “Архіви на Україні” і II – “Принципи порядкування в архівах”, а також бібліографічний огляд “Важливіші праці з архівознавства”. У першій частині вчений подав дефініцію поняття “архівознавство”, проаналізував теоретичне й практичне значення архівів, головний зміст архівних реформ, проведених у країнах Західної Європи, висвітлив значення централізації архівної справи та її основні принципи, а також окреслив той обов’язковий обсяг знань, яким повинні володіти архівісти. Варто підкреслити, що поняття “*архівознавство*” (тут і далі курсив автора – Л. П.) було сформульовано ним в опозиції до усталеного на той час трактування архівної науки як допоміжної історичної дисципліни. Безперечною заслугою В. Романовського є його комплексний підхід до обґрунтування сутності цього поняття. Архівознавство згідно з його концепцією – це наука про архіви, система наукових знань “про архіви та архівне влаштування, яка об’єднуючи матеріал в загальну категорію історичних джерел, дає можливість раціонального обліку, класифікації, збереження і видавання друком цього матеріалу, з метою найліп-

шого його використання як для практичних, так і для наукових потреб”³⁹. Виходячи з таких міркувань, історик зробив перспективний висновок: архівознавство стосовно історичної науки виконує не тільки допоміжну роль (збереження історичних джерел на майбутні часи), а й суто самостійну, зокрема, у вивченні історії архівів, розробленні архівного законодавства, забезпеченні збереженості архівних джерел. На його думку, предметне поле архівознавства має охопити: історію архівів і архівних фондів; історію розвитку архівної науки, архівного законодавства, визначити раціональні підходи до класифікації архівного матеріалу і засоби щодо його охорони, обліку, також зв’язки архівної науки з іншими дисциплінами. Далі у першій частині автор висвітлив історію організації архівних установ на українських землях, репрезентував історію архівної справи України у тісному зв’язку з розвитком архівної справи та архівного законодавства у Росії, Литві, Польщі, країнах Західної Європи, подав відомості про установи, в яких відклалися цінні документи з історії України, зокрема, у зарубіжних архівах.

Друга частина підручника “Принципи порядкування в архівах” була присвячена практичним аспектам виконання в архіві основних робіт: експертизи цінності архівних документів, їх класифікації, систематизації, описування, забезпечення збереженості, використання архівної інформації тощо. Викладові цього матеріалу передували підрозділ “Проекти архівної реформи”, в якому, з урахуванням європейського досвіду, В. Романовський окреслив засадничі принципи реформування архівної справи в Україні: 1) створення державної керівної установи в архівній галузі; 2) проголошення єдиного державного архівного фонду власністю держави та концентрація архівного матеріалу; 3) централізоване управління архівною справою. Проведення архівної реформи забезпечило б, на його погляд, формування гармонійної системи архівних установ в Україні, а саме: 1) чотири центральні архіви, що концентрують архівний матеріал загальнодержавного значення (Центральний архів революції і Центральний історичний архів у Харкові, Центральний історичний архів і архів давніх актів у Києві); 2) п’ять крайових архівів (у Харкові, Чернігові, Полтаві, Дніпропетровську та Одесі), де мають зберігатися архівні документи, необхідні для української науки та діяльності краєзнавчих установ. Питання раціональної концентрації архівного матеріалу він пов’язував також з його зосередженням у культурних центрах країни – академіях, наукових установах, університетах, тобто з максимальним наближенням безпосередньо до користувачів архівної інформації, а також на рівні належним чином упорядкованого окремого архіву.

Торкаючись особливостей фондової організації архівних документів у межах архіву, В. Романовський назвав правило непорушності архівного фонду – принцип “поваги до фонду” одним “з непохитних ка-

менів у фундаменті архівознавства, камінь здобутий гірким та тяжким досвідом працівників над архівним матеріалом”⁴⁰. У розумінні В. Романовським поняття “архівний фонд” (“вся суцільність писаних, друкованих та інших графічних актів та документів...”), головних підходів до його класифікації та внутріфондової систематизації виразно окреслюється успадкований і глибоко осмислений ним доробок західноєвропейської архівознавчої думки, зокрема, ідей французьких і голландських архівістів. Слід також відзначити, що історик підтримав думку В. Веретенникова про поділ фонду установи на архівний і діловодний фонди, оскільки, за його оцінкою, це суттєво *“підкреслює момент походження документу з певної установи, архівний фонд цієї установи робиться при такому визначенні поняттям вже ширшим, що може охопити кілька діловодних фондів”*⁴¹. В. Романовський тримався думки, що *архівний фонд – це “органічне ціле – його сформувало й утворило життя тої чи іншої установи, тому розбивати його штучно, значить втрачати можливість дізнатися про життя цієї установи в цілому”*⁴². Архівознавча суть даної проблеми, на його думку, полягала у тому, що внутрішня природа архівного фонду не може бути усвідомлена і опрацьована без урахування його зовнішніх й внутрішніх характеристик, без набуття ґрунтовних знань стосовно умов, впливів, в яких відбувалося його становлення й формування. З цього випливає, що архівісти під час упорядкування архівного фонду повинні уважно вивчити історію установи, причетної до утворення цього фонду, її компетенцію, порядок діловодства, підрозділи, і на цій основі приймати зважені рішення стосовно відновлення структури фонду, у разі потреби та його класифікації. Проаналізувавши можливості використання територіальної, хронологічної, систематичної, а також історичної або за фондами (*par fonds*) класифікацій для архівних документів, В. Романовський, зазначив, що жодну з них не можна викреслити з практичного вжитку. Проте єдиною можливою і доцільною для документів установ, на його переконання, має бути класифікація за фондами, котра відповідає вимогам “принципу поваги до фонду”, забезпечує цілісність і непорушність цих фондів. Її переваги, підкреслив учений, переконливо довів практичний досвід архівістів Німеччини, Італії, Франції. У другій частині підручника В. Романовським було подано 22 основні правила, що містили для архівістів практичні рекомендації стосовно фондової організації архівних документів.

У багатогранній історіографічній палітрі 1920-х років слід виділити низку праць В. Веретенникова (1880–1942), зокрема, “Уваги з досвіду по архівному будівництву” (1925)⁴³, “К вопросу о построении истории учреждений. (Из опыта изучения учреждений России XV–XIX веков” (1927)⁴⁴, “Про поняття “архівний фонд” (1927)⁴⁵, “До принципових питань з розборки та класифікації архівних матеріалів” (1930)⁴⁶, “Архі-

вознавство. Лекція Г” (1931)⁴⁷. Їх автор – визначний історик, фундатор вітчизняної архівної науки, дійсно “знакова” для української архівістики 1920-х років постать, яка уособлює її вагомі здобутки, глибоко заангажована у тогочасне наукове життя. Він був людиною багатогранно обдарованою, з великим ареалом знань, широкою ерудицією, наділений організаторським хистом, працездатністю та цілеспрямованістю. За двадцять років творчої праці в архівній галузі України вчений виявив надзвичайну інтенсивність, динаміку і результативність у своїх дослідницьких пошуках, науково-педагогічній та науково-організаційній діяльності. Своєю науковою творчістю В. Веретенников охопив практично всі основні розділи архівознавства, зокрема, розробив методiku розбирання та класифікації архівних документів, яка протягом 1923–1935 рр. визначала принципи організації документів українських архівів; також методiku описування архівних документів обліково-охоронного і наукового характеру, займався вирішенням проблем забезпечення збереженості архівних документів, обладнанням архівосховищ, проектуванням архівних будівель; обґрунтував концепцію організації архівної освіти в Україні. Ним підготовлено навчальні посібники з питань архівної справи, численні методичні розробки, наукові публікації в спеціальних архівознавчих виданнях, які сприяли вирішенню актуальних проблем розбудови галузі та підвищенню кваліфікації працівників архівних установ. Упродовж 1920-х років В. Веретенников результативно працював у керівних архівних установах, був автором і промотором багатьох проектів, програм, заходів, форумів, присвячених питанням архівного будівництва⁴⁸. На жаль межі статті не дають можливості розглянути вагомий доробок В. Веретенникова у галузі історичної науки, тісно пов’язаний з його напрацюваннями в архівознавстві. Окремої уваги заслуговують методологія історичних студій вченого, його зацікавленість інтелектуальними течіями кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст., відмінними від позитивістської концепції (філософія науки А. Пуанкаре, неокантіанство, історична соціологія). Цей напрям наукової діяльності історика має стати предметом окремого студіювання.

Наскрізним для названих вище студій є комплексний аналіз сутності понять “архівний матеріал”, “діловодний фонд”, “архівний фонд”, розгляд проблематики, пов’язаної з визначенням фондової належності архівних документів, їх класифікацією та систематизацією. Ці публікації становлять найповнішу артикуляцію теоретичних поглядів й практичних підходів історика з означеної тематики, які він екстраполує у предметне і проблемне поле української архівістики 1920-х років.

Серед найважливіших проблем архівного будівництва в 1920-х рр., що вимагали невідкладних науково-теоретичного і методичного забезпечення, за висновком В. Веретенникова, залишалася проблема запровадження єдиної системи класифікації архівних документів. Її ви-

рішення він розцінював, як обов'язкову умову якісної трансформації численних безсистемно сформованих документальних комплексів, що надходили до архівів, у “науково організоване архівосховище”. Ґрунтовні знання вченого усталених в європейській та російській традиціях систем описування історичних джерел, провідних принципів організації архівних документів, його багатолітні спостереження у великих хронологічних відтинках над діахронічним (історико-генетичним) зв'язком документів з установою, у процесі діяльності котрої вони виникали та відкладалися, дали змогу ученому сформулювати підґрунтя для узагальнень і висновків щодо фондової організації документів та їх класифікації, примножити проблемні поля, тематичні напрями досліджень в українському архівознавстві. В. Веретенников постає в них не тільки як прихильний й послідовник ідей голландських архівістів, але й як цікавий їх інтерпретатор.

На переконання архівознавця, найдоцільнішим принципом класифікації архівних документів в українських архівах мав стати принцип походження (у західноєвропейській архівній термінології – провенієнц-принцип, лат. *provenio* – народжуватися, виникати, походити), що відображав історично сформований, генетичний зв'язок документів фонду з їх фондоутворювачем і, завдяки цьому, мав слугувати науковою основою фондової організації цих документів, їх класифікації, внутріфондової систематизації⁴⁹. Для його запровадження В. Веретенников розробив низку дефініцій базових понять архівної науки. Достатньо повно вони були представлені у розробленому ним курсі лекцій “Архівознавство”, що вийшов друком упродовж 1931 р. У першій лекції під назвою “Основні розуміння, як збудувати архівознавство” вчений у вступних заувагах подав стислий огляд історіографії проблеми, в якому торкнувся поглядів голландських (С. Мюллера, Й. А. Фейта і Р. Фруїна), російських (В. Алексєєва, І. Маяковського) і українського В. Романовського) архівознавців на базові поняття архівної науки (“архівний матеріал”, “принцип походження”, “архівний фонд”), питання взаємодії архівів і бібліотек. Також сформулював сутність поняття “архівознавство” як наукової дисципліни, що “має своїм завданням встановити, як треба відповідним способом науково спрацювати архівний матеріал, щоб цілком застосувати його використання з метою наукового дослідження, по-перше, і практичного використання, по-друге”. В. Веретенников не включив до його обсягу історичний аспект, зосередивши увагу на ключових теоретичних і прикладних аспектах архівної науки⁵⁰.

Він подав трактування поняття “архівний матеріал”, яке вважав одним із головних в архівознавстві. На його розуміння, – це “*всякі документи – рукописні, друковані на машинці або в друкарні й т. інш., а також рисунки, таблиці і т. інш., якщо вони вийшли з діловодства якоїсь приватної, громадської або державної канцелярії і становлять*

*частину даного діловодства*⁵¹. З об'єктивного погляду, пояснював В. Веретенников, архівним матеріалом можуть вважатися не всі документи, а тільки ті, що мають такі ознаки: 1) це документи, що утворилися в діловодстві певної установи, як результат її діяльності; 2) з плином часу вони втратили своє “ділове значення для поточного життя”; 3) але при цьому зберегли певне “наукове або довідково-практичне значення”. У структурі архівного матеріалу він виділив: архівний фонд, діловодні фонди, підфонди, діловодні одиниці.

Значну увагу вчений приділив поняттю “архів”, розуміючи його як науково-організовану установу, котра зберігає архівні матеріали, впорядковує їх, складає описи до них, забезпечує доступ дослідників до архівної інформації. Визначив типологію архівів: 1) “архіви чинних установ” (відомчі архіви), основна функція яких полягала у забезпеченні довідкових запитів і поточної роботи установи; 2) “самостійні установи науково-дослідного типу” – для обслуговування суто наукових й практичних потреб наукових установ, вчених і дослідників.

Торкнувся архівознавець також поняття “реєстратури установ”, підкресливши, що її головне завдання – збирати та накопичувати діловодний матеріал, котрий перебуває у виконанні та має цілковито “чинне значення”. На відміну від архіву, реєстратури установ працюють тільки з діловодними документами та науково їх не досліджують. Також у першій лекції В. Веретенников сформулював сутність понять “архівний фонд”, розкрив головний зміст основних архівних робіт – класифікації архівного матеріалу, його описування, вилучення непотрібних матеріалів тощо.

Спираючись на ідеї голландських архівістів, В. Веретенников запровадив у науковий обіг поняття “діловодний фонд”. У розробленій ним моделі фондової організації архівних документів це поняття набуло принципового значення і отримало вельми вичерпне й синтезоване тлумачення. Адже походження документа, на його переконання, цілковито визначається “саме тим діловодним фондом, що до нього даний документ має бути застосований. І це тому, що “діловодним фондом” звано такий збір документів, де всі документи, що його складають мають точну ознаку приналежності до певної єдиної установи або закладу в широкому розумінні цих понять (державної, громадської або приватно-правової) а також окремої особи – приватної, урядової або юридичної, які для себе самих або хто інший для них утворили кожний із даних документів”⁵². Ця дефініція була сформована В. Веретенниковим у співпраці з Є. Івановим, В. Барвінським і М. Гливенком.

Архівний фонд розглядався вченим, як комплексний, на кшталт архівного депо, тобто, як “сукупність архівних матеріалів (точніше діловодних фондів), що їх збрала в своєму архіві яка-небудь установа для тих або інших цілей своєї поточної діяльності, потрібних їй в постій-

ній роботі... До складу даного архівного фонду входять матеріали внаслідок певних причин, органічного зв'язку їх з роботою даної установи, а через те і в своїх окремих частинах архівний матеріал даного фонду є органічно зв'язаний”⁵³. Отже, на перший план у визначенні суттєвих й специфічних ознак поняття він висував природно-історичний процес фондоутворення, причинно-наслідкові зв'язки між документами фонду та їхнім утворювачем (“фундатором фонду”) і внутрішню органічну єдність документів фонду. Неодноразово і в публікаціях, і в усних виступах архівознавець робив акцент на необхідності збереження первісної структури документальних комплексів, що сформувалася в діловодстві установи, та мала стати основоположною для їх класифікації.

Слід зазначити, що свої спостереження, формулювання, висновки В. Веретенников ніколи не вважав істиною в останній інстанції. Тому закономірно, що кожна авторська думка підтверджена великим фактичним матеріалом, історіографічними, архівними і бібліографічними джерелами. Вчений усвідомлював незавершеність в науковому плані запропонованих ним окремих дефініцій, був переконаний, що над їхнім удосконаленням необхідно ще багато працювати, спираючись при цьому на практику повсякденної роботи архівістів.

В. Веретенников приділяв велику увагу питанням збереження цілісності архівної спадщини України, її збагаченню. Виразною ілюстрацією цього слугує його участь у вирішенні питання про передавання документів Центрального Чорноморського архіву в м. Миколаєві до російських архівів на початку 1930-х років. Наразі йшлося про цінні архівні фонди, що відображали економічний розвиток Степової України у XVIII ст. – XIX ст. Учений зайняв абсолютно чітку і принципову, науково обгрунтовану позицію, яку він виклав у тексті, підготовленого ним “Заключения по вопросу о материалах Центрального Черноморского архива в г. Николаеве”⁵⁴. Підтримавши висновок О. Оглоблина з цього питання, він вказав, що передавання матеріалів архіву негативно позначиться на Єдиному державному архівному фонді УСРР, невід’ємною складовою частиною якого цей матеріал достеменно є, тому “*нельзя не протестовать против такой передачи*”⁵⁵.

Заслуговеє на розгляд студія історика-архівіста і літературознавця В. Міяковського (1888–1972) “Про реконструкцію архівних фондів” (1927)⁵⁶, присвячена проблемам відновлення історично сформованої структури архівних документальних комплексів. Її автор був талановитим й плідним дослідником, значною мірою прислужився розбудові архівної справи в Україні у період визвольних змагань, а також протягом 1920-х років⁵⁷. У його науковому доробку: праці з української історії, публікації джерельних матеріалів про В. Антоновича, М. Гулака, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Лисенка, П. Чубинського, громадсько-політичні течії в Україні у XIX ст., дослідження з російської

літератури (про О. Радищева, М. Михайлова), редагування збірника “Декабристи на Україні” (разом з С. Єфремовим), написання приміток до 3-го і 4-го тому Повного зібрання творів Тараса Шевченка (Х., 1927–1929, за ред. С. Єфремова), також статті, присвячені історії та актуальним тогочасним проблемам архівної галузі України, численні огляди, добірки документів, рецензії у журналах “Архівна справа”⁵⁸, “Літературно-науковий вісник”, “Наше минуле”, “Книгарь” тощо. Помітною постаттю В. Міяковський залишався і серед діячів української діаспори, багато праці присвятив дослідженню й популяризації творчості Тараса Шевченка, організації Архіву-музею Української вільної академії наук, писав розвідки про визначних діячів науки й культури – Є. Плужника, Д. Антоновича, Д. Дорошенка та ін.

Починаючи з травня 1918 р. і до початку 1919 р. учений разом з В. Модзалевським плідно працював у Архівно-бібліотечному відділі, а з березня 1919 р. – в Архівній секції завідувачем описової підсекції, де долучився до розроблення необхідного для проведення архівної реформи в Україні “Законопроекту і пояснюючої записки Архівного управління про заснування Українського головного архіву в м. Києві”, також під його керівництвом проводилося розбирання справ Міщанської Управи, складання описів реєстраційного характеру до документів Жандармського Архіву та їх наукове описування, перевіряння наявності справ Архіву Цензурного комітету і впорядкування багатьох інших цінних документальних комплексів, котрі були передані на опрацювання до секції⁵⁹. Очоливши після смерті В. Модзалевського Архівне управління УСРР, він з великою завзятістю продовжив справу свого друга й однодумця. В. Міяковський прагнув забезпечити активну участь керованої ним установи у послідовному і невідкладному реформуванні архівної галузі, вирішенні широкого спектру проблем, пов’язаних з реєстрацією архівів, забезпеченням їхньої охорони, управлінням ними, концентрацією архівних фондів, розробленням чіткого порядку утилізації документів, котрі не мають історичної або наукової цінності, запровадженням експертизи цінності архівних документів за участю науковців і фахівців-практиків. Ним було вперше актуалізовано питання щодо проведення архівного з’їзду у 1920 р.⁶⁰, котрий відбувся тільки через шість років. Слід відзначити, що В. Міяковський успішно керував Київським центральним історичним архівом ім. В. Б. Антоновича, віддаючи всі сили та знання належному опрацюванню й забезпеченню збереженості документів цієї архівної установи, також активно працював у наукових установах ВУАН.

У статті “Про реконструкцію архівних фондів” учений зосередив увагу на тлумаченні поняття “реконструкція”, пов’язуючи її зміст на практичному рівні конкретно з процесом відновлення первісної структури архівного фонду, що історично сформувалася у діловодстві відпо-

відної установи, але через помилки архівістів або через зміни у системі зберігання архівних документів була порушена. На його розуміння, підкріпленого великим практичним досвідом упорядкування документальних комплексів, реконструкція – *“це поновлення правильної структури і складу архівного фонду чи то через з’єднання випадково розірваних частин одного органічного цілого, чи то роз’єднання неправильно з’єднаних частин різних фондів, що не мають між собою органічного зв’язку”*⁶¹. Він розглянув найбільш поширені приклади “реконструкції”: 1) для колекцій; 2) для архівних фондів; 3) під час розподілу архівних фондів через адміністративні потреби; 4) під час з’єднання або роз’єднання частин фонду внаслідок допущених помилок. Підставою для роз’яснень щодо використання певних прийомів реконструкції слугувало врахування ним специфіки історичних умов утворення різних за своєю природою комплексів документів і відповідних принципів їхньої організації в архіві.

В. Міяковський вважав, що застосовувати реконструкцію до колекцій архівних документів, котрі називав “механічними об’єднаннями”, треба обережно. Адже склад їхніх документів, пояснював архівіст, формувався впродовж багатьох років шляхом “спайки”, тобто з’єднання розрізнених документів, певних видів документів за формальними ознаками. Деякі з них, як наприклад, колекції О. Лазаревського вже пройшла архівне опрацювання, широко відома у наукових колах, на її документи посилаються у своїх студіях дослідники. Реконструкцію дотичних до природи колекцій архівних зібрань, утворених архівом або бібліотекою, вчений вважав необхідно здійснювати тільки у разі наявності в їхньому складі документів, що належали архівним фондам і до яких ці документи необхідно було обов’язково повернути. Торкаючись реконструкції архівних фондів, В. Міяковський підкреслив, що її взагалі можна робити *“лише у випадках помилкових або тимчасових з’єднань і розривів фондів, коли між з’єднаними фондами не сталося органічного або глибокого механічного зростання”*. А всі її форми та випадки потрібно обов’язково зафіксувати у відповідних документах (акти, описи), *“щоб зберегти не тільки відомості про час, метод і напрямки реконструкції, але й відомості про тимчасові перебування справ і частин фонду в інших, чужих для нього фондах і колекціях”*⁶².

Актуальні питання експертизи цінності архівних документів висвітлено у статті В. Нікітіна (1898–?) *“До теорії відокремлення непотрібних архівних матеріалів”*(1928)⁶³, відомого на той час своїми працями з теорії та практики архівного будівництва, зокрема, з питань архівного законодавства, збереження та використання документів архівів установ, комплектування державних архівів, підвищення професійного рівня їхніх працівників⁶⁴. Важливою проблемою діяльності архівних установ упродовж 1920-х років він вважав відокремлення архівних до-

кументів, що не мали наукової цінності або практичного значення та підлягали утилізації. Варто відзначити, що це було цілком закономірно, адже у перші роки становлення вітчизняної архівної системи до архівів на державне зберігання надходили різні за рівнем впорядкування документальні комплекси. В їх числі були належним чином організовані, описані, систематизовані, забезпечені довідковим апаратом (описами та покажчиками) архівні фонди установ дореволюційної доби. Проте значний відсоток надходжень становили документи радянських установ, переважно сформовані безсистемно і у розсипу.

В. Нікітін констатував крайню складність теоретичного розроблення проблем відокремлення непотрібних архівних матеріалів, підкреслив, що робота архівів у цьому напрямі, головним чином, ґрунтується на авторитеті та довірі до професіоналізму членів комісій, які приймають остаточні рішення стосовно вилучення архівних джерел і несуть за це відповідальність. Тим часом, зазначив він, зовсім не важко уявити собі те коло різноаспектних проблем, що постають перед ними. Найбільше це стосувалося, за спостереженнями В. Нікітіна, архівістів на периферії, які залишалися справжніми ентузіастами архівної справи, однак через брак коштів не мали можливостей придбати необхідну методичну чи архівознавчу літературу, особливо зарубіжну. Тому свою студію автор вирішив присвятити, за його словами, розгляду теоретичних підходів до відокремлення непотрібних архівних документів, розроблених вітчизняними та зарубіжними архівістами. У першій її частині він здійснив порівняльний аналіз поглядів на проблему, вагомих пропозицій, які належали представникам російської архівної науки – вченим М. Калачову і О. Воронову, архівісту С. Богоявленському, а також вже відомому на той час українському історику та архівісту, професору В. Веретенникову.

Порівнюючи погляди російських учених на справу відокремлення непотрібних архівних документів, дослідник дорікав М. Калачову за дещо спрощений підхід. Але разом з тим відзначив, що у цілому позиція вченого з цього питання відображала прагнення окреслити основні принципи, котрі б забезпечували насамперед збереження архівних скарбів. А тому, на переконання М. Калачова, архівні документи слід знищувати тільки у крайньому разі та саме ті, що дійсно є непотрібними і цілком можуть бути замінені іншими, здатними слугувати для довідок та історичних студій на майбутнє. На жаль, він так і не пояснив, що саме розумів під заміною одних документів іншими. Цінною була його ідея щодо участі у вирішенні питань про вилучення та знищення непотрібних документів відповідальних представників установи (“высшее начальство”) і наукових експертів, зазначив В. Нікітін.

О. Воронов на відміну від М. Калачова, презентував шість істотно нових принципів, котрі закладали основу наукового підходу до орга-

нізації цього напрямку архівної роботи та за своїм змістом були більш наближені до його конкретики, а саме:

- рішення щодо відокремлення непотрібних документів повинні приймати компетентні особи з історично-юридичною підготовкою;
- виділення справ для знищення треба здійснювати не на підставі описів, а лише після пильного перегляду кожної справи;
- ініціатива стосовно відокремлення непотрібних архівних документів повинна надійти від керівництва архіву;
- слід зберігати описи знищених справ;
- у разі сумнівів щодо необхідності знищення певних архівних документів, їх потрібно зберігати;
- перед відокремленням архівних документів для знищення необхідно ознайомитися з книгою реєстрації видачі довідок.

Прогресивними, на думку автора, були підходи С. Богоявленського, котрі мали під собою підґрунтя методичного характеру (методи оцінки), зокрема:

- братися до відокремлення непотрібних архівних матеріалів потрібно дуже обережно, залучаючи до цієї роботи кваліфікованих працівників установи, а також фахівців з окремих дисциплін;
- ознайомлення лише із заголовками справ для вирішення питань щодо їх знищення є недостатнім, а відтак треба обов'язково уважно проглянути зміст цих справ;
- перед відокремленням непотрібних архівних документів потрібно:
 - а) розібрати їх;
 - б) з'ясувати, наскільки повно зберігся архівний фонд, до якого належать ці документи;
 - в) ознайомитися зі структурою й характером діловодства установи, в результаті діяльності якої архівний фонд сформувався;
- відокремлення необхідно розпочинати з архівних матеріалів, що належать найважливішим, провідним структурним підрозділам установи, а потім поступово переходити до документів другорядних підрозділів;
- відокремлення найкраще проводити одночасно з вивченням змісту всього архівного фонду для з'ясування, які саме архівні документи підлягають вилученню для знищення, а які повинні зберігатися;
- не підлягають відокремленню для знищення справи, у складі яких виявлено хоча б один цінний документ;
- допускається укладання для установ попередніх переліків архівних матеріалів, котрі на підставі їхньої оцінки визнані за такі, що не мають історичної або практичної значущості, але за умови, що серед них відсутні цінні документи; користуватися такими переліками необхідно з великою обережністю;

- для термінового розвантаження архівосховищ можна вилучити певні види документів, безумовно непотрібних (корінці квитанцій, використані пасажирські квитки), не вдаючись до всебічного вивчення складу фонду.

Підлягають зберіганню:

- матеріали краєзнавчого характеру;
- матеріали з історії установи:
 - інструкції, устави, звіти, журнали засідань;
 - особові справи службовців за наявності службових описів;
 - старі реєстри справ установ;
 - звіти про загальні ревізії установ;
 - справи, що відображають стосунки установи з населенням тощо.

На думку В. Нікітіна, професор В. Веретенников значно поглибив цей підхід, визначивши, *“які документи безумовно можна знищувати й які слід безумовно зберігати”*. Зокрема, за його оцінкою можна виділяти для знищення: 1) копії документів, що зберігаються у значній кількості примірників, у разі встановлення наявності оригіналів цих копій, а також відповідності копій оригіналу; 2) матеріали, що через різні причини являють собою паперовий мотлох, у разі відокремлення з нього цікавих документів; 3) документи з незрозумілим текстом, який розшифрувати неможливо; 4) документи фонду, зміст яких цілковито або за своїми основними даними відбивається в інших документах цього фонду. До числа документів, які треба *обов’язково зберігати* в архівах, він відніс: 1) документи раніше 1870 р., також періоду 1905–1907рр. й 1917–1921 рр.; 2) документи, цінність яких встановлено установою, якій вони належать; 3) зразки матеріалів, що знищуються; 4) науково-цінні документи. В. Нікітін підкреслив, що вченому вдалося на теоретичному рівні обґрунтувати принцип *“відбивання архівних документів”*, що слугував підставою для відокремлення документів певного фонду, зміст яких у цілому або за своїми основними даними відбився в інших документах цього фонду. Також відзначив, що С. Богоявленський і В. Веретенников, окресливши загальні підходи до визначення архівних документів, які слід дійсно вважати непотрібними та вилучати, а які необхідно обов’язково зберігати, значною мірою обмежили простір найбільш поширених помилок, котрих допускалися архівісти під час упорядкування документальних комплексів.

У другій частині публікації В. Нікітін розглянув доробок провідних представників західноєвропейської архівної науки. Зокрема, він відзначив фаховий підхід голландських архівістів Й. А. Фейта, С. Мюллера і Р. Фруїна до забезпечення збереженості цінних документів у державних і приватних архівах (особливо архівних документів до середини XVII ст.), визнання ними обов’язкової участі у відокремленні непотрібних архівних джерел науковців, достатньо чітке визначення складу

документів, котрі можна виділяти для знищення (копії документів на право володіння, угоди про оренду, за умови, що їхні тексти зберігаються у судах і нотаріаті або в інших установах; копії документів, що не представляють наукової цінності з палеографічного боку і не належать до будь-якої справи чи серії; документи розбиті, забруднені, стан яких не можливо відновити).

В. Нікітін зафіксував доречність пропозиції англійського архівознавця Х. Дженкінсона щодо необхідності відокремлення для знищення дублетних матеріалів. Акцентував увагу на рекомендаціях французького архівіста Ш. Шмідта, сутність яких полягала у наступному:

- постійному зберіганню підлягають:
 - всі справи та реєстри, що їх закінчено до 1830 р.;
 - документи, що підтверджують юридичні права установи, організації чи приватної особи;
 - документи, що мають або матимуть у майбутньому історичний інтерес;
- допускається вилучення для знищення:
 - документів, основні дані яких перенесено до іншого зведеного документа, а його надруковано;
 - документів, що становлять тимчасовий інтерес, після закінчення встановленого для них терміну зберігання.

В. Нікітін підкреслив, що важливе значення для збереження цінних документів мав запропонований Ш. Шмідтом порівняно близький до сучасності граничний строк постійного зберігання архівних документів.

Прагматично оцінюючи у висновках напрацювання українських, російських і зарубіжних архівістів, В. Нікітін відзначив їх домінуючу рису – висвітлення, переважно, загальних підходів до відокремлення непотрібних архівних документів і недостатній рівень їх теоретичного забезпечення. Подальшу перспективу вирішення проблем вилучення та знищення непотрібних документів він пов'язував із застосуванням на практиці “принципу відбивання архівних документів”, що обов'язково має супроводжуватися ґрунтовним вивченням історії архівного фонду, його складу та структури, сформованих на стадії діловодства установи, та виробленням на цій основі методичних рішень.

Серед публікацій привертає увагу стаття архівіста та книгознавця М. Яновського (1899–?) “Поняття архівного матеріалу” (1929)⁶⁵. Варто відзначити, що це був обдарований і сумлінний дослідник, високоосвічений, з широкою ерудицією. Чи не єдиним джерелом, де висвітлено основні факти його життєвого шляху та творчої діяльності, залишається стаття І. Верби, надрукована у біобібліографічному довіднику “Українські архівісти (XIX–XX ст.) (2007)⁶⁶. М. Яновський походив по материнській лінії зі славетного роду Григоровичів–Барських, який

дав українській культурі у XVIII ст. двох непересічних діячів – братів Василя (мандрівника і письменника) та Івана (архітектора), а з боку батька – видатного вченого, професора медицини Імператорського університету Св. Володимира у Києві, академіка ВУАН Т. Яновського, належав до старовинного козацького роду Гоголів – Яновських. Його двоюрідний брат по материнській лінії, П. Рулін (1892–1940) – визначний український вчений-театрознавець, фундатор українського театрознавства, театральний критик, літературознавець, педагог.

Упродовж 1920-х років, які виявилися найбільш продуктивними для М. Яновського, він працював під керівництвом В. Міяковського в експертній комісії з розбирання архівів при Київському губархіві, інспектором-інструктором Центральної книжкової палати, ученим архівістом і науковим працівником Київського центрального історичного архіву ім. В. Антоновича, брав участь у Всеукраїнській нараді завідувачів центральних і крайових історичних архівів (10–17 грудня 1928 р.), читав лекції та проводив семінарські заняття з архівознавства, друкувався⁶⁷. У числі пріоритетних напрямів фахових зацікавлень М. Яновського було книгознавство. Цей аспект наукової творчості знайшов відображення у підготовленій ним монографічній студії “О книге. Опыт анализа понятия “книга” (1929)⁶⁸. Звернення до теми дослідження він пояснив у передмові, зазначивши, що “Дать определение книги трудно, очень трудно, но думаю, что это возможно и к этому надо стремиться... Я стремился проанализировать то, что должно быть отнесено по тем или иным соображениям к объему понятия книги и, в результате этого анализа, найти признаки, составляющие содержание этого понятия. Таким образом, у меня создалось собственное определение понятия книги”⁶⁹. І все ж, головним чином, свої знання й творчі зусилля науковець цілеспрямовано орієнтував на розбудову архівної галузі в Україні. Предметом його дослідної рефлексії, методичних розробок залишалася актуальна проблематика української архівістики 1920-х – 1930-х рр. – архівна термінологія, розбирання архівних документів, їх класифікація, описування, забезпечення збереженості. Зокрема, у згадуваній вище статті “Поняття архівного матеріалу” М. Яновський поставив мету виявити ті істотні ознаки архівного документа, котрі дозволяють виокремити його від бібліотечних і музейних матеріалів, розкрити його поняттєву сутність та окреслити термінологічне тлумачення. Він вважав, що ця тема становить теоретичний інтерес, а її розгляд і обговорення сприятимуть розмежуванню сфер діяльності архівів і бібліотек. Засадничим моментом для нього був історично сформований склад документів архівного фонду, його типо-видова структура. Публікація являє собою втілення на практичному рівні позитивістського ідеалу науковості – значна кількість імен, різноманітних і логічно поданих фактів, історіографічних і бібліографічних джерел. Для виявлення інтелектуальних

передумов становлення цього поняття дослідник залучив праці українських, російських, зарубіжних істориків, архівознавців, бібліотекознавців, літературознавців, мовознавців, культурологів, котрі постачали йому максимально сприятливий та динамічний матеріал. Аналіз публікацій здійснювався ним у двох напрямках: перший – це використання історико-типологічного методу, акцент на тому, що називають “паралелями” – на загальних рисах, посилення на традицію, другий – вирізняє вміння здійснювати операцію порівняння – ототожнення та розрізнення як інструмент виявлення в нашаруванні різних ідей, підходів і формулювань підстав, необхідних для узагальнень й висновків. У великій нагоді для науковця стали його напрацювання у галузі книгознавства.

Головну ознаку архівного матеріалу М. Яновський вбачав насамперед у його належності в минулому до реєстратури чи особі, а суттєву відмінність від бібліотечного матеріалу – в первісному функціональному призначенні та системі організації. Він наголошував, що “*за архівний матеріал слід визнати рукописний і графічний (себ-то мапи, пляни, креслення, схеми, діаграми тощо) матеріал первісно призначений для певної установи або особи, також певну кількість примірників матеріалу, витвореного поліграфічними засобами, а саме стільки примірників, скільки їх первісно призначено для певних установ або осіб*”⁷⁰. Він вважав, що незалежно від місця постійного зберігання архівного матеріалу – в архіві чи в бібліотеці, до нього необхідно застосовувати виключно архівні принципи класифікації, а також встановити його чіткі межі, “щоб знати куди, який матеріал треба направляти і в яких межах адміністративні архівні органи повинні стежити за матеріалами, що до них ще не надійшли і приналежність яких до архівних матеріалів викликає сумніви”⁷¹. Подане науковцем тлумачення архівного матеріалу було позитивно оцінено В. Веретенниковим⁷².

На початку 1930-х рр. гостру полеміку викликала стаття полтавського архівіста та краєзнавця М. Лятошинського (1897–1967) “Про можливість запровадження бібліотечної децимальної системи в архівній справі” (1930)⁷³. Головним опонентом запропонованих автором інновацій виступив В. Домбровський у двох своїх публікаціях під назвою “Децимальна система в архівній справі” (1931, 1932)⁷⁴. Він зазначив, що М. Лятошинський підійшов до постановки вкрай актуального для архівної справи питання спрощено, обмежившись побіжним розглядом суто двох аспектів: пристосування децимальної системи до організації архівних фондів – їх класифікації за секціями, а також до позначення відомостей про їхнє місцезнаходження в топографічному покажчику. Тимчасом, підкреслив В. Домбровський, її використання вимагає ґрунтовного аналізу, оскільки, з одного боку, може бути корисним в окремих ділянках архівної праці, з іншого – завдати непоправної шкоди історичній науці та архівній галузі в цілому.

Уважно розглянувши сутність децимальної системи та відзначивши позитивні наслідки запровадження цієї системи класифікації в бібліотечній справі, бібліографії, він визнав недоцільність її застосування для класифікації архівних фондів установ і організацій, виходячи з природи цього “архівного матеріалу” та скупчення на той час в українських архівах великих масивів неопрацьованих документів офіційного походження. З огляду на те, що децимальна система є формально-логічною класифікацією, за його висновком, архівіст не може нею скористатися, адже “йому треба...з найбільшою точністю відновити розташування архівних матеріалів у складі даного архівного фонду за принципом походження, а не за змістом”⁷⁵. Виняток можуть становити лише фонди, що їх “було децималізовано у діловодстві дієвих установ”. На глибоке переконання автора, для архівіста під час класифікації архівних фондів установ і організацій, окремих документів цих фондів або розсипу, також справ або інших одиниць зберігання провідним має стати саме принцип походження, децимальна ж система може призвести до руйнації історично сформованої структури документального комплексу. У цьому контексті він вважав доречним звернутися до праці відомого італійського архівознавця, професора Римського університету Є. Казанови “Архівістика”. У спеціальному розділі другої частини своєї студії, присвяченому впорядкуванню архівних документів, учений подав стислу інформацію про виникнення і розвиток децимальної системи, окреслив її сутність та головне функціональне призначення – класифікацію змісту і заголовків книг. Спираючись на власне розуміння проблеми, підкріплене практичним досвідом й висновками провідних європейських архівістів, він вказав на негативні наслідки її використання в історичних архівах для класифікації документів та визначення їхнього місцезнаходження⁷⁶.

В. Домбровський закликав українських архівістів враховувати можливість децимальної системи на практичному рівні та рекомендував її застосування:

- для організації картотеки ЄДАФ, при цьому за основу взяти рубрики поділу ЄДАФ, запропоновані Центральним архівним управлінням УСРР;
- для класифікації: 1) архівних документів за предметною або тематичною ознаками; 2) книг і друкованих видань, що зберігаються у довідкових бібліотеках архівних органів; 3) діловодних документів установ; 4) специфічних питань архівної науки та архівного будівництва.

Отже, як бачимо, упродовж 1920-х – на початку 1930-х рр. у вітчизняній архівістиці сформувався спектр наукових підходів і методичних рішень до розв’язання нагальних проблем фондової організації архівних документів. З точки зору ідейного навантаження, теоретичних

засад і аксіологічних настанов публікації засвідчують прагнення їхніх авторів не тільки врятувати архівні скарби українського народу від знищення або розпорошення, але й забезпечити на державному рівні їх раціональну організацію, створення з урахуванням потреб розвитку національної культури, науки та освіти відповідних умов інтелектуального доступу до архівної інформації. Модель організації архівного фонду привертала до себе постійну увагу представників національно свідомої наукової еліти в контексті забезпечення цілісності та збереженості архівної спадщини українського народу, її повноти й збагачення. Адже в їх розумінні, різноаспектні за своїм складом і структурою комплекси архівних документів, що мають ознаку історичних джерел, становлять фундамент об'єктивної картини вітчизняної історії від найдавніших часів до сьогодення, виявлення суттєвих прикмет української культури у сфері легітимних інституцій та правових уявлень, у колі інтелектуальних, мистецьких й освітніх пріоритетів, у ділянці релігійного життя. Вони справляють у сукупності потужний вплив на державотворчі процеси, національну свідомість, слугують основою для національної ідентифікації України у світовому просторі.

Формування поняття “архівний фонд”, як засвідчує тогочасна практика архівного будівництва в Україні, було тісно пов'язане з розробленням теоретичних й прикладних аспектів реформування архівної галузі: централізацією архівної справи, утворенням державних архівів та інших установ архівного типу з правом постійного зберігання архівних документів, визначенням їх статусу та підпорядкованості, формуванням складу і структури їхніх документальних комплексів, принципів організації.

Ідентифікація поняття “архівний фонд” відбувалася на тлі становлення вітчизняного архівознавства, поступового накопичення архівознавчого знання, започаткування в його межах окремих теорій – архівного описування, фондування, експертизи цінності архівних документів. 1920-ті роки виразно засвідчили ускладнення форм самосвідомості української архівної науки – окремі історіографічні розвідки, студії науково-теоретичного характеру, методичні розробки окреслюють самостійну галузь дослідження, тяжіють до вдосконалення понятійного апарату і наукової лексики. У науковий обіг запроваджувалися базові принципи та поняття архівознавства – “принцип поваги до фонду”, “принцип походження”, “архів”, “архівний матеріал”, “архівний фонд”, “діловодний фонд”, “архівна колекція”, “класифікація архівного матеріалу”, “реконструкція архівного матеріалу”, “архівне описування” з акцентом на їхні основні та істотні ознаки. Показовим є факт, що рефлексії з приводу поняття “архівний фонд” вирізняли в його змісті головні елементи – “сукупність архівного матеріалу”, “єдність його походження”, а також причинно-наслідковий зв'язок між цим матеріа-

лом і його утворювачем. Під “причиною” у даному випадку розумілося функціонування певної установи, а “наслідком” – утворення у процесі її діяльності цілісного фонду документів. І хоча поняття “фондоутворювач” залишалося ще не унормованим, проте намітилося розширене трактування його змісту: фондоутворювачем визнавалася не тільки юридична особа – установа, організація, підприємство, а й приватна особа; посилилася увага до питань про визначення хронологічних меж його діяльності. Адже діяльність фондоутворювача не тільки організує масив документів, але й визначає його видовий склад і змістовне наповнення, внутріфондове групування, окреслює структуру фонду.

Потрібно підкреслити ще один важливий момент: це активне сприйняття українськими архівістами “принципу походження”, що відображав генетичний зв’язок документів фонду з їх фондоутворювачем і вимагав збереження первісного порядку організації документів фонду, сформованого у діловодстві установи-фондоутворювача. Слід відзначити співзвучність спрямування теоретичних напрацювань українських архівістів у розробці цього поняття із загальними тенденціями західноєвропейської архівознавчої думки, зокрема, акцентацію їхньої уваги на принципі походження в інтерпретації голландських архівістів. Логічним продовженням принципу походження стало запровадження в архівній практиці принципу неподільності фонду, який забороняв роз’єднувати фонди, створювати з документів штучні утворення колекційного типу, а також визнання архівістами прямого зв’язку внутріфондової систематизації документів з історично сформованою структурою фондоутворювача.

¹ Білокін С. І. Архівіст Володимир Міяковський // Архівна і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 213–222; *Він же*. Володимир Міяковський – діяч української книги // Вісник Книжкової палати. – К., 1998. – № 2 (20). – С. 39–43; *Він же*. Володимир Міяковський (1888–1972) // Вісті УВАН. – Ч. 2. – Нью-Йорк, 2000. – С. 201–267.

² Боряк Г. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”. Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи [Текст] / Геннадій Боряк; Нац. акад. наук. України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Ін-т рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського; Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України. – К., 1995. – 347 с.

³ Волкотруб Г. К. Пилип Васильович Клименко (1887–1955): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2005. – 20 с.

⁴ Гирич І. Б. Документи академіка М. С. Грушевського у фонді 1235 ЦДІА України у м. Києві // Архіви України. – 1989. – № 4. – С. 53–63; *Він же*. Архів М. Грушевського // Київська старовина. – 1992. – № 1. – С. 29–37; *Він же*. Щоденник М. Грушевського (1904–1910 рр.) // Там само. – 1995. – № 1. – С. 10–30; Гирич І., Гирич В. Листи Михайла Грушевського до Олександра

Грушевського (До проблеми взаємин двох братів) // Укр. історик. – 1991. – № 3–4. – С. 416–432.

⁵ *Калакура Я. С.* Історичне архівознавство в Україні // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 8–17; *Він же.* Архівознавство: наука чи система наукових знань? // Хрестоматія з архівознавства. – К., 2003. – С. 35–45; *Він же.* Українська історіографія: курс лекцій. – 2-е вид. – 2007; *Калакура Я. С., Войцехівська І. Н.* Архіви України в умовах реорганізації архівної справи в Росії кінця XIX – початку XX ст. / Нариси історії архівної справи в Україні. – К., 2002. – С. 291–312.

⁶ *Климова К. І.* “Кожна військова акція фахово зафіксована” (до питання про організацію воєнно-історичних архівів в Україні 1918–1923 рр.) // Архівна і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 46–52.

Вона ж. Перший проект Воєнно-історичного архіву в Києві // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – К., 2001. – Вип. 3. Джерелознавчі дисципліни. – С. 18–28.

⁷ *Мага І. М.* Віктор Олександрович Романовський – історик та архівіст: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2003. – 19 с.

⁸ *Матяш І. Б.* Основні проблеми архівного будівництва доби визвольних змагань // Архівна і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 11–26; *Вона ж.* Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999. – 480 с.; *Вона ж.* Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси. – К., 2001. – 228 с.; *Вона ж.* Організація наукових досліджень у галузі архівної справи // Нариси історії архівної справи в Україні. – К., 2002. – С. 380–390; *Вона ж.* Архівознавство як наука: витоки та вектори формування змісту // Студії з архів. справи та документознавства. – 2009. – Т. 17. – С. 7–10.

⁹ *Московченко Н.* Розвиток архівної справи в Україні (1919–1932 рр.): Автореф. дис...канд. іст. наук. – К., 2003. – 20 с.; *Вона ж.* Правові засади розвитку архівної справи в Україні (1919–1932 рр.) // Студії з архів. справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 5–13.

¹⁰ *Павловська Н. П. В. І.* Веретенников як архівознавець та архівіст. Автореф. дис...канд. іст. наук. – К., 2003. – 19 с.

¹¹ *Папакін Г. В.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. – К., 2003. – 282 с.

¹² *Пиріг Р. Я.* Життя Михайла Грушевського: Останнє десятиліття (1924–1934). – К., 1993. – 198 с.; *Він же.* Рідний брат Михайла Грушевського / З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. – 1994. – № 1. – С. 89–93; *Він же.* Архіви Комуністичної партії України: формування, структура, функціонування (1918–1991) // Нариси історії архівної справи в Україні. – К., 2002. – С. 427–442.

¹³ *Сельченкова С. В.* Переліки документів у діловодстві: історія, класифікація, концептуальні та методичні засади підготовки: Автореф. дис...канд. іст. наук. – К., 2005. – 20 с.; *Вона ж.* З історії експертизи цінності документів та укладання переліків документів в Україні у 1920–1930-ті роки // Студії з архів. справи та документознавства. – 2004. – Т. 12. – С. 23–33.

¹⁴ *Колесник І. І.* Українська історіографія XVIII – початок XX століття. – К., 2000. – С. 218.

¹⁵ *Козут З.* Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004. – С. 208–217.

¹⁶ *Колесник І. І.* Українська історіографія XVIII – початок XX століття... – С. 69.

¹⁷ *Грушевський О. С.* . Наші наукові потреби // Відродження. – 1918. – Ч. 44. – С. 3; *Він же.* Стежки і шляхи української науки // ЛНВ. – 1918. – Т. 70. – С. 126–133; *Він же.* Сучасне українське архівознавство // Україна. – 1918. – Кн. I. – С. 81–90; *Стаття академіка М. Петрова* “Про стан архівної справи на Україні”. 23 листопада – 1 грудня 1918 р. // Пам’ятки. – К., 1998. – С. 77–80.

¹⁸ *Матяш І. Б.* Олександр Грушевський як діяч архівної справи // Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси... – С. 14–30; *Приходько Л. Ф.* Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог: Автореф. дис... канд. іст наук. – К., 2005. – 19 с.; *Вона ж.* Олександр Грушевський як керівник першого державного органу управління архівною справою України і особистість // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2007. – Т. 15. – С. 207–214; *Вона ж.* “Люба моя, згадуйте наше минуле спільне, не забувайте, як ми всі бували разом...” (Із листування Олександра та Ольги Грушевських) // Пам’ятки: археографічний щорічник. – К., 2008. – Т. 8. – С. 207–232.

¹⁹ *Коваленко О. Б.* Вадим Модзалевський і розвиток архівної справи на Північному Лівобережжі України за доби визвольних змагань // Архівна і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Зб. наук. праць. – К., 1998 – С. 208–213; *Матяш І. Б.* Вадим Модзалевський і Володимир Міяковський: співпраця на ниві архівістики // Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси... – С. 32–56.

²⁰ *Коваленко А. Б.* В. Л. Модзалевський как историк и источниковед. Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1980; *Белоконь С. И.* Генеалогические материалы в архиве В. Л. Модзалевского // Археографический ежегодник за 1979 год. – М., 1981. – С. 266–273; *Ясь О.* Генеалогічні ідеї Вадима Модзалевського в реперції української зарубіжної історіографії другої половини 1940–1980-х років // Студії з архів. справи та документознавства. – 2007. – Т. 15. – С. 189–193; *Томазов В.* Внесок Вадима Модзалевського у розвиток генеалогії / Там само. – С. 193–196; *Ковтун М.* Генеалогічні дослідження Вадима Львовича Модзалевського (1882–1920) // Там само. – С. 196–203.

²¹ Звернення Бібліотечно-архівного відділу до Генерального Секретарства військових справ про організацію збирання воєнно-історичних документів. м. Київ, 11 січня 1918 р. // Пам’ятки. – К., 1998. – С. 44.

²² З доповідної записки О. Грушевського про створення архіву “Юго-Западного фронта Союза городов”. м. Київ, після 30 липня 1918 р. // Там само. – С. 72–73.

²³ *Його ж.* Сучасне українське архівознавство // Україна. – 1918. – Кн. I. – С. 83–86.

²⁴ Статут Українського національно архіву. м. Київ, [червень–липень] 1918 р. // Пам’ятки. – К., 1998. – С. 67–70.

²⁵ Лист Бібліотечно-архівного відділу до Міжвідомчої Комісії щодо мирного договору з Росією про повернення в Україну архівних документів, які були примусово вивезені до російських архівів. М. Київ, 23 травня 1918 р. // Там само. – С. 57–58.

²⁶ *Климова К.* Каманін Іван Михайлович // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліогр. довідник. – К., 2007. – С. 266–268; *Вона ж.* Архівна діяльність Київського відділу Імператорського Російського Воєнно-історичного товариства // Історія. Історіографія, джерелознавство (статті, розвідки, замітки, есе). – К., 1996. – С. 231–250; *Якобчук Н. О.* Джерела дослідження біографії І. М. Каманіна // Університет. – 2010. – № 3. – С. 102–111.

- ²⁷ Каманін І. М. План організації архівної справи в Україні. м. Київ [липень–червень] 1918 р. // Пам'ятки. – К., 1998. – С. 65–67.
- ²⁸ Нариси історії архівної справи в Україні... – С. 346–347.
- ²⁹ Протоколи I съезда архивных деятелей РСФСР, 14. – 19 марта 1925 г. // М. – Л., 1926. – С. 253.
- ³⁰ Там само. – С. 253.
- ³¹ Там само. – С. 254.
- ³² Там само. – С. 306.
- ³³ Жданович Я., Любавский М. К вопросу о недроблении архивных фондов // Архивное дело. – 1926. – Вып. 5–6. – С. 57–67.
- ³⁴ Водолажченко О. Підручник до класифікування та опису архівів Мюлер'а, Фейт'а та Фруен'а // Архівна справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 24–33.
- ³⁵ Романовський В. Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – 170 с.
- ³⁶ Бутич І. Романовський Віктор Олександрович // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліогр. довідник. – К., 2007. – С. 541–543; Мага І. М. Віктор Олександрович Романовський – історик та архівіст: Дис. канд. істор. наук. – К., 2003. – 190 с.
- ³⁷ Матяш І. Б. Віктор Романовський – автор першого національного підручника з архівознавства // Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси... – С. 178–196.
- ³⁸ Там само. – С. 192.
- ³⁹ Романовський В. Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах... – С. 5.
- ⁴⁰ Там само. – С. 126.
- ⁴¹ Там само. – С. 124.
- ⁴² Там само. – С. 129.
- ⁴³ Веретенников В. Уваги з досвіду по архівному будівництву // Архівна справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 1–23.
- ⁴⁴ Він же. К вопросу о построении истории учреждений. (Из опыта изучения учреждений России XV–XIX веков // Наукові записки науково-дослідчої катедри історії української культури. – К., 1927. – № 6. – С. 14–25.
- ⁴⁵ Він же. Про поняття “архівний фонд” // Архівна справа. – 1927. – Кн. 4. – С. 28–35.
- ⁴⁶ Він же. До принципів питань з розборки та класифікації архівних матеріалів // Архівна справа. – 1930. – Кн. 1. – С. 30–40.
- ⁴⁷ Він же. Архівознавство. Лекція I. – Харків; Одеса, 1931. – 20 с.
- ⁴⁸ Матяш І. Б. Віктор Веретенников – видатний архівознавець // Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси... – С. 142–160; Павловська Н. П. Нові документи про видатного архівознавця В. І. Веретенникова // Сіверянський літопис. – 2003. – № 1. – С. 189–193; Вона ж. Видатний український архівознавець В. І. Веретенников та його діяльність щодо збереження архівних документів з історії регіонів України // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. – Т. 9. – С. 156–160.
- ⁴⁹ Веретенников В. І. Архівознавство. Лекція IV і V. – Х., 1931. – С. 1–2.
- ⁵⁰ Веретенников В. Архівознавство. Лекція I... – С. 2.
- ⁵¹ Там само. – С. 3.
- ⁵² Він же. Уваги з досвіду по архівному будівництву... – С. 10.
- ⁵³ Він же. Про поняття “архівний фонд”... – С. 30–31.
- ⁵⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 903, арк. 28–29.
- ⁵⁵ Там само. – арк. 29.

⁵⁶ *Міяковський В.* Про реконструкцію архівних фондів // Архівна справа. – 1927. – Кн. 4. – С. 22–27.

⁵⁷ *Бутич І.* Міяковський Володимир Варлаамович // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліогр. довідник. – К., 2007. – С. 414–418; *Матяш І. Б.* Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси... – С. 32–56.

⁵⁸ *Міяковський В.* Центральний історичний архів ім. В. Б. Антоновича в Києві (1922–1925 рр.) // Архівна справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 101–118; *Він же.* Архівний з'їзд у Москві (14–19 березня 1925 р.) // Там само. – 1925. – Кн. 1. – С. 155–162.

⁵⁹ Пам'ятки. – К., 1998. – С. 101–103.

⁶⁰ Доповідна записка завідувача Архівного управління УСРР В. Міяковського до Київської губнаросвіти про діяльність і перспективи розвитку архівної справи в Україні. м. Київ, 26 березня 1920 р. // Там само. – С. 155–157.

⁶¹ *Міяковський В.* Про реконструкцію архівних фондів // Архівна справа. – 1927. – Кн. 4. – С. 25.

⁶² Там само. – С. 27.

⁶³ *Нікітін В.* До теорії відокремлення непотрібних архівних матеріалів // Архівна справа. – 1928. – Кн. 8. – С. 8–21.

⁶⁴ *Він же.* Архівне законодавство СРСР і архівна справа в СРСР. Лекція I. – Х., Одеса, 1931. – 19 с.; *Він же.* Архівне законодавство в СРСР і постановка архівної справи в УСРР. Лекція II. Х., Одеса, 1931. – 21 с.; *Він же.* Соціалістичне будівництво і архівна справа. Лекція I – II. Х., 1931. – 41 с.; *Він же.* Організація архсправи в УСРР // Радянський Архів. – 1931. – Кн. 3. (18). – С. 71–79; *Він же.* Утилізація непотрібних архматеріалів (принципи і техніка) // Радянський Архів. – 1931. – Кн. 3 (18). – С. 80–82.

⁶⁵ *Яновський М.* Поняття архівного матеріялу // Архівна справа. – 1929. – Кн. 9–10. – С. 49–63.

⁶⁶ *Верба І.* Яновський Михайло Теофілович // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліогр. довідник... – С. 703–704.

⁶⁷ *Яновський М.* Систематизація архівної розсипи (розпорошеного архівного матеріялу) // Архівна справа. – 1930. – Кн. 1. (12) – С. 41–49; *Він же.* Про можливість запровадження списково-карткового опису // Архівна справа. – 1931. – Кн. 4 (15). – С. 59–67; *Він же.* Про груповий опис // Архів Радянської України. – 1932. – № 1–2 (січень–квітень) – С. 172–178.

⁶⁸ *Він же.* О книге. Опыт анализа понятия “книга” / С предисловием проф. С. И. Маслова. – К.: Культура, 1929. – 188 с.

⁶⁹ Там само. – С. 17–19.

⁷⁰ *Він же.* Поняття архівного матеріялу. – С. 59.

⁷¹ Там само. – С. 63.

⁷² *Веретенников В.* До принципів питань з розборки та класифікації архівних матеріялів // Архівна справа. – 1930. – Кн. 1. – С. 33.

⁷³ *Лятошинський М. В.* Про можливість запровадження бібліотечної десятичної системи в архівній справі // Архівна справа. – 1930. – Кн. 1. – С. 60–62.

⁷⁴ *Домбровський В.* Децимальна система в архівній справі // Радянський Архів. – 1931. – Кн. 3 (18). – С. 83–93; *Він же.* Децимальна система в архівній справі // Архів Радянської України. – 1932. – № 1–2 (січень–квітень). – С. 168–172.

⁷⁵ *Він же.* Децимальна система в архівній справі // Радянський архів. – 1931. – Кн. 3. – С. 87.

⁷⁶ *Casanova E.* Archivistica. – Roma, 1928. – P. 206–209.

В статье проанализированы особенности формирования понятия “архивный фонд” в работах ведущих украинских ученых-архивоведов и архивистов 1920-х – начала 1930-х годов.

Ключевые слова: архив; архивный фонд; принцип происхождения; фондирование архивных документов.

There is analyzed the peculiarities of the creating of the notion "archival fond" in the works of leading Ukrainian scholars and archivists in 1920 - at the beginning of 1930 in the article.

Keywords: the archives; the archival fond; the principle of provenance; the fending of archival documents.

УДК 930.253(477.46)

Т. А. КЛИМЕНКО*

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З ДЖЕРЕЛАМИ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ
В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Розглянуто питання організації роботи з джерелами формування Національного архівного фонду в Державному архіві Черкаської області.

Ключові слова: архів; документ; Національний архівний фонд.

Одним із пріоритетів діяльності держархіву області є підвищення ефективності роботи з установами-джерелами формування Національного архівного фонду, забезпечення дієвого організаційно-методичного керівництва і контролю за діяльністю архівних підрозділів, експертних комісій та діловодних служб установ, організацій, підприємств області.

Із 2001р. на засіданнях колегії держархіву розглянуто 31 питання щодо формування НАФ; хід виконання ухвалених відповідних рішень перебуває на контролі.

Упродовж 2003–2011 рр. за поданнями держархіву області було видано 6 розпоряджень голови обласної державної адміністрації з питань, що належать до компетенції архіву. У 2005–2011 рр. на апаратних нарадах в обласній державній адміністрації були розглянуті питання “Про реалізацію державної політики у сфері архівної справи і діловодства”.

Велика за обсягом та складністю робота проведена у 2006 р. щодо складання списків установ-джерел формування НАФ. Упродовж березня–травня 2006 р. розроблено, схвалено ЕПК держархіву області та затверджено 8 списків заступником голови облдержадміністрації. Архівні відділи райдержадміністрацій і міських рад також завершили роботу з укладання Списків №№ 1, 2, 3.

Відділом формування НАФ та діловодства вивчається документний комплекс, що утворюється в установах, підприємствах, організаціях різних форм власності з метою внесення їх до Списків, а також виключення із них ліквідованих установ. Вивчення установ з метою внесення їх до Списків відбувається відповідно до розробленого відділом переліку питань; на підставі вивчення складається розширена довідка, яка подається на розгляд ЕПК держархіву області.

* *Клименко Тетяна Анатоліївна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Черкаської області.

Для приймання документів на держзберігання від недержавних юридичних установ-джерел комплектування держархівом області розроблено договір про співробітництво між обома сторонами, що сприяє ефективній співпраці з організаціями різних форм власності.

Державним архівом Черкаської області щорічно виконуються планові завдання з комплектування всіма видами документів. Приймання управлінської документації здійснюється за річними планами, затвердженими директором держархіву області за погодженням із джерелами комплектування.

Планові завдання зі схвалення ЕПК держархіву області описів справ обласних установ щорічно перевиконуються. На підвищення рівня упорядкованості документів починаючи з 2003 р. вплинули наступні фактори: покращення фінансового стану обласних установ, що призвело до підвищення їх платоспроможності; плідна співпраця відділу формування НАФ та діловодства з установами та з приватними підприємцями, що проводять упорядкування документів, а також збільшення кількості осіб, що проводять упорядкування документів. Якість обробки документів перевіряється працівниками держархіву області безпосередньо в установах. Щорічно приватними підприємцями упорядковується близько 70 % від загальної кількості упорядкованих справ. Зростає кількість установ, які упорядковують документи власними силами завдяки методичній та практичній допомозі відділу формування НАФ та діловодства держархіву області.

Відповідно до річних, кварталних місячних та тижневих планів, які подаються до Черкаської облдержадміністрації, проводяться комплексні та контрольні, а за необхідністю і щорічні тематичні перевірки установ відділом формування НАФ та діловодства. Розроблено детальний план комплексного перевіряння стану роботи архівного підрозділу і організації діловодства, який затверджений директором держархіву області. Відповідно до плану відділом щорічно проводиться 25 комплексних та 25 контрольних перевірок. У період з 2001р. по 2011 р. проведено 265 комплексних, 257 контрольних та 17 тематичних перевірок.

Однією з дієвих форм контролю за роботою архівних підрозділів є запрошення на засідання ЕПК представників установ, організацій, підприємств для заслуховування їх звітів щодо виконання рекомендацій комплексних і контрольних перевірок роботи архівних підрозділів, роботи ЕК і організації документів у діловодстві; виконання рішень ЕПК; про стан упорядкування документів. Рішення ЕПК з рекомендаціями надаються керівникам всіх установ, що запрошувались на засідання. З 2001 р. по 2011 р. в роботі засідань ЕПК брали участь представники 102 обласних установ.

Відділом формування НАФ та діловодства, відповідно до планів, розроблених відділом та затверджених директором держархіву області,

щорічно проводяться інформаційно-консультативні семінари з працівниками діловодних служб і архівних підрозділів установ.

Держархівом області укладено договір про співпрацю з Черкаським державним центром науково-технічної і економічної інформації (ЦНТЕІ), завдяки якому працівники відділу формування НАФ та діловодства залучаються до участі у семінарах, що організовуються ЦНТЕІ, а також з Черкаським обласним центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ, організацій, на яких навчаються керівники та відповідальні працівники установ-джерел формування НАФ, новостворених установ та установ, у діяльності яких не створюються документи НАФ. Упродовж 2001–2011 рр. працівники відділу формування НАФ та діловодства брали участь у 56 семінарах, що проводилися на базі інших установ для спеціалістів, відповідальних за ведення діловодства. Згідно з розпорядженням голови облдержадміністрації, директор держархіву області включена до складу лекторської групи при облдержадміністрації.

Відповідно до положень Основних правил роботи державних архівів України відділом формування НАФ та діловодства на всі установи заведено наглядові справи, контрольно-довідкові картотеки.

У 2002 р. держархівом області було розроблено та впроваджено електронну систему обліку роботи з установами: картотеку обліку роботи з установами; дані про стан архівної справи та діловодства в юридичних особах-джерелах формування НАФ, які передають документи до держархіву області; дані про комплексні, контрольні перевірки юридичних осіб-джерел формування НАФ, які передають документи до держархіву області; відомості про проведення паспортизації юридичних осіб-джерел формування НАФ, які передають документи до держархіву області.

Значних позитивних результатів досягнуто в ході обласного огляду-конкурсу стану роботи з архівними документами та діловодства в 60 загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах – джерелах комплектування архівних установ області, оголошеного спільним наказом Головного управління освіти і науки облдержадміністрації та держархіву області від 02.02.2006 № 38/10. У третині навчальних закладів поліпшилися умови зберігання архівних документів, погоджені номенклатури справ, положення про архівний підрозділ та ЕК. За підсумками огляду-конкурсу кращі навчальні заклади відзначені спільними грамотами та заохочувальними призами.

Експертно-перевірна комісія державного архіву області працює згідно з положенням, затвердженим наказом директора архіву, та затверджених піврічних планів роботи. До складу ЕПК входять 25 членів, у т.ч. 19 співробітників державного архіву області. Щорічно проводить-

ся до 24 засідань комісії, розглядається 57–85 питань. Так, упродовж 2002–2011 рр. на засіданнях ЕПК розглянуто 20 питань методичного характеру та 71 щодо внесення змін до Списків.

Перші чотири трудові архіви були створені на Черкащині ще в 2004 р. до видання розпорядження Президента України від 13 квітня 2005р. № 957 “Про невідкладні заходи щодо збереження національних архівних цінностей України”. Нині їх налічується вже 68 – у т. ч. районні, міські, селищні та сільські. Створенню цих спеціалізованих архівних установ перешкоджає відсутність нормативної бази щодо їх існування, коштів для їх фінансування та приміщень.

Отже, упродовж останніх років держархів області наполегливо працює над усуненням існуючих проблем, насамперед домагається виділення додаткового приміщення з метою приймання на державне зберігання документів НАФ, що зберігаються в обласних установах понад встановлені терміни.

Триває робота над подальшим розширенням мережі трудових архівів. Значна увага приділяється основним напрямом роботи із вдосконалення діяльності служб діловодства та архівних підрозділів, налагоджується взаємодія з експертними комісіями, відбуваються перевірки стану кваліфікації працівників цих служб. Діяльність державного архіву області першочергово спрямована на виконання нормативно-методичних документів задля збереження, примноження й використання важливої складової частини вітчизняної і світової культурної спадщини.

Рассмотрены вопросы организации работы с источниками формирования Национального архивного фонда в Государственном архиве Черкасской области.

Ключевые слова: архив; документ; Национальный архивный фонд.

There is considered the organization process of working with sources of forming of National Archival Fond in the State Archives of Cherkasy Region in the article.

Keywords: the Archives; the document; the National Archival Fond.

УДК 930.253(477.41)

М. М. КОРИННИЙ*

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

До знаменної дати – 80-річчя створення Київської області автором статті підготовлений довідник з історії адміністративно-територіального поділу Київщини за період з 1918 по 2010 роки. Видання базується на численних документальних матеріалах архівних фондів, бібліотеки Державного архіву Київської області та книжкових фондів Науково-довідкової бібліотеки центральних державних архівів України і відображає зміни в адміністративно-територіальному поділі регіону за останні 100 років.

Ключові слова: адміністративно-територіальний поділ; адміністративно-територіальні одиниці; модель адміністративно-територіального поділу; Київська область; держава; Державний архів Київської області.

У лютому 2012 р. Київська область відзначає 80 років з дня створення області. До ювілею автором цієї статті підготовлений до друку “Довідник з історії адміністративно-територіального поділу Київщини (1918–2010 роки)”, у якому в найбільш повному обсязі за хронологією відображено всі зміни в адміністративно-територіальному реформуванні Київщини.

Основною метою автора видання є відображення в хронологічному порядку усіх змін, які відбулися в адміністративно-територіальному устрої Київщини впродовж майже століття, надолуження прогалин в роботі попередників.

Основні причини, які спонукали автора до створення нового довідника: 1) відсутність подібного довідкового видання в інформаційному просторі України; 2) бібліографічна рідкість навіть застарілих довідкових видань у центральних бібліотеках м. Києва та Київської області, більшість з яких – це статистичні довідники про адміністративно-територіальний поділ України і Київської області (губернії, округи) за конкретний рік, що містять інформацію лише за короткий відтинок часу, а тому за ними неможливо прослідкувати всі попередні зміни в адміністративно-територіальному устрої Київщини; 3) неодноразові звернення громадян України та інших країн близького та далекого зарубіжжя стосовно підтвердження того чи іншого факту у зміні адміні-

* *Коринний Микола Миколайович* – головний спеціаліст-архівіст відділу інформації та використання документів Державного архіву Київської області.

стративно-територіального поділу Київської області (перейменування району, населеного пункту, перенесення центру сільської ради з одного населеного пункту в інший).

Поняття “Київщина” має декілька значень в історико-географічному сенсі. Це не тільки територія сучасної Київської області. У 20–30-х роках ХХ ст. до її складу входили частково землі сучасних Вінницької, Житомирської, Кіровоградської областей, приєднані деякі райони сучасних Полтавської та Чернігівської областей, а також уся Черкаська область.

Адміністративно-територіальні перетворення в Україні розпочалися з декрету “Про порядок зміни меж губернських, повітових та інших”, виданого 27 січня 1918 р. Радою Народних Комісарів РРФСР, згідно з яким питання про зміну меж губерній, повітів, волостей повністю передавалося у відання місцевим радам робочих, селянських і солдатських депутатів¹. Після встановлення радянської влади в Україні відбуваються зміни в адміністративно-територіальному поділі Київської губернії. У червні 1919 р. утворюється Чорнобильський повіт² шляхом розукрупнення Радомишльського повіту. В середині 1919 р. центр Васильківського повіту переноситься з м. Васильків до містечка Біла Церква. Містечко відноситься до категорії міст, а повіт перейменовується на Білоцерківський. Василькову надано статус позаштатного міста³. Повітовий центр Чигиринського повіту в 1920 р. переведений з м. Чигирин до містечка Кам’янка, якому теж надано статус міста; назва повіту залишена без змін, а м. Чигирин стало позаштатним містом⁴. Київська губернія поділена на 13 повітів.

15 серпня 1920 р. виданий декрет Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (далі – ВУЦВК) “Про утворення Кременчуцької губернії”, відповідно до якого Черкаський і Чигиринський повіти Київської губернії увійшли до складу Кременчуцької губернії⁵, але після ліквідації 21 жовтня 1922 р. Кременчуцької губернії Черкаський і Чигиринський повіти знову приєднані до складу Київської губернії.

У квітні 1921 р. Постановою ВУЦВК “Про включення Переяславського повіту до складу Київської губернії”⁶ територія Переяславського повіту Полтавської губернії віднесена до Київської губернії.

Після приєднання у квітні 1921 р. Переяславського повіту та у жовтні 1922 р. 2-х повітів від ліквідованої Кременчуцької губернії Київська губернія складалася з 14 повітів: Білоцерківського, Бердичівського, Звенигородського, Канівського, Київського, Липовецького, Переяславського, Радомишльського, Сквирського, Таращанського, Уманського, Чорнобильського, Черкаського, Чигиринського.

У 1922–1923 рр. в Україні проведена нова адміністративно-територіальна реформа, спрямована на зменшення адміністративно-територіальних одиниць, скорочення і спрощення радянського апарату. 7 березня 1923 р. видано постанову ВУЦВК “Про адміністративно-те-

риторіальний поділ Київщини”, відповідно до якої 14 повітів Київської губернії були замінені на 7 округів, а 247 волостей – на 111 районів⁷, а іншою постановою “Про новий адміністративно-територіальний поділ України” від 12 квітня 1923 року ВУЦВК затвердив новий поділ республіки на округи та райони⁸. Це був перший етап переходу до нового адміністративно-територіального устрою країни.

Київська губернія була поділена на 7 округів: Білоцерківський у складі 20 районів, Бердичівський – 13 районів, Київський – 20 районів, Корсунський – 18 районів, Малинський – 10 районів, Уманський – 15 районів і Черкаський – 15 районів.

28 жовтня 1924 р. ВУЦВК видав постанову “Про ліквідацію Малинського округу Київської губернії”, відповідно до якої 13 березня 1925 р. постановою ВУЦВК і РНК УСРР “Про точний розподіл території ліквідованого Малинського округу Київської губернії між Київською і Волинською губерніями”⁹ із Малинського округу до складу Київського округу увійшли Іванківський, Розважівський, Товстоліський, Хабнівський і Чорнобильський райони.

Постановою ВУЦВК від 3 червня 1925 р. “Про ліквідацію губерній і перехід до триступеневої системи управління”¹⁰ був завершений перехід від чотириступеневої (центр–губернія–повіт–волость) до триступеневої (центр–округ–район) системи (з 1 серпня 1925 р.).

Уся територія Української РСР, за винятком Молдавської АРСР, була поділена на 41 округ. До Київського округу увійшли 25 районів: Баршівський, Бишівський, Бориспільський, Бородянський, Броварський, Брусилівський, Будаївський, Васильківський, Великодиммерський, Германівський, Гостомельський, Димерський, Жукинський, Іванківський, Кагарлицький, Лехнівський, Макарівський, Новошепелицький, Обухівський, Переяславський, Ржищівський, Рогозівський, Розважівський, Хабнівський, Чорнобильський.

Зміцненню місцевих органів влади повинен був сприяти черговий етап адміністративно-територіальної реформи в Україні. 2 серпня 1930 р. ВУЦВК видав постанову “Про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління”¹¹. Відповідно до цієї постанови з 15 вересня 1930 р. Київський округ, як і всі інші округи в республіці, був ліквідований; з того часу і до утворення областей райони підпорядковувалися безпосередньо центру. Та вже через рік виявилися суттєві недоліки нового поділу, і головний з них – віддаленість центральної влади від районів. Тому була повернена стара модель управління лише з новими найменуваннями адміністративних одиниць (область, район).

9 лютого 1932 р. ВУЦВК на 4-й сесії 12 скликання ухвалив постанову “Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР”. Відповідно до цієї постанови на території України, окрім Молдавської АРСР, утворені 5 областей, у тому числі й Київська¹². До Київської області (утворена 27 лютого 1932 р.) увійшло 100 адміністра-

тивно-територіальних одиниць: 98 районів і 2 міськради (Київська та Житомирська), підпорядкованих безпосередньо області. До Київської області належали райони сучасних Вінницької, Житомирської, Харківської, Черкаської, Чернігівської областей. Після прийняття 15 жовтня 1932 р. ВУЦВК постанови “Про утворення Чернігівської області”¹³, зі складу Київської області до Чернігівської відійшли 29 районів, до складу Харківської області – 2 райони. Також зі складу Вінницької області до складу Київської увійшло 7 районів. У складі Київської області залишилося 74 райони і 2 міськради.

4 травня 1935 р. Центральний Виконавчий Комітет (далі – ЦВК) УРСР ухвалив постанову “Про створення округів на території Київської та Вінницької областей”¹⁴. На території Київської області були створені 2 округи: Коростенський в складі 9 районів і Новоград-Волинський в складі 6 районів.

4 квітня 1937 р. постановою Президії ЦВК УРСР “Про утворення адміністративних районів на територіях приміських зон міських рад – обласних центрів”¹⁵ створені два райони: Броварський у складі 29 сільських рад і Київський (Святошинський) у складі 33 сільських і 3 селищних рад, до складу яких увійшли сільради і селищні ради, що входили раніше до приміської зони Київської міської ради.

22 вересня 1937 р. постановою ЦВК СРСР “Про поділ Харківської області на Харківську і Полтавську, Київської – на Київську і Житомирську, Вінницької – на Вінницьку і Кам’янець-Подільську і Одеської – на Одеську і Миколаївську області”¹⁶ ліквідовані округи, а зі складу Київської області до Вінницької області передано 4 райони; Житомирської – 28 районів і 1 міськрада, Полтавської області – 4 райони.

10 січня 1939 р. виданий Указ Президії Верховної Ради СРСР “Про утворення Сумської, Кіровоградської і Запорізької областей у складі Української РСР”¹⁷. Цим Указом до складу Кіровоградської області були внесені 5 районів Київської області.

Після скасування округів і передачі низки районів Київської області до Вінницької, Житомирської, Кіровоградської та Полтавської областей, станом на 10 січня 1939 р. у складі Київської області залишилося 58 районів і одне міське поселення, що не входило до складу районів, республіканський центр – місто Київ.

Київська область складалася з таких районів: Бабанський, Баришівський, Березанський, Бишівський, Білоцерківський, Богуславський, Бориспільський, Бородянський, Броварський, Буцький, Васильківський, Великополовецький, Вищедубечанський, Вільшанський, Володарський, Гребінківський, Димерський, Жашківський, Звенигородський, Іванківський, Кагановицький, Кагарлицький, Канівський, Катеринопільський, Київський (Святошинський), Корсунський, Ладжинський, Лисянський, Макарівський, Маньківський, Миронівський, Мокрокалігірський, Новошепелицький, Обухівський, Переяславський, Петров-

ського, Ржищівський, Розважівський, Рокитнянський, Ротмістрівський, Сквирський, Смілянський, Ставищенський, Тальнівський, Таращанський, Тетіївський, Узинський, Уманський, Фастівський, Христинівський, Черкаський, Чорнобильський, Шполянський.

Після звільнення території Київської області від німецько-фашистських загарбників до адміністративно-територіального устрою Київщини внесені такі зміни:

Указами Президії Верховної Ради СРСР та УРСР перейменовані міста та райони:

12 жовтня 1943 р. місто Переяслав перейменовується на Переяслав-Хмельницький¹⁸; 11 березня 1944 р. Переяславський район перейменованний на Переяслав-Хмельницький¹⁹; 3 травня 1944 р. Корсунський район – на Корсунь-Шевченківський²⁰.

Указом Президії Верховної Ради УРСР “Про перейменування, уточнення і внесення змін в найменування деяких міст, районних центрів і районів Української РСР” від 15 серпня 1944 р.²¹ Київський (Святошинський) район перейменованний в Києво-Святошинський район, а район імені Г. І. Петровського – в Городищенський район.

Одним із рідкісних документів, що не публікувався жодного разу в науковій періодиці, є виданий 7 березня 1946 р. Указ Президії Верховної Ради УРСР “Про збереження історичних найменувань та уточнення і впорядкування існуючих назв сільських рад і населених пунктів Київської області”²², відповідно до якого були змінені більше 50 назв сільських рад та населених пунктів Київської області.

2 серпня 1948 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР “Про увічнення пам’яті заступника голови Ради Міністрів Української РСР В.Ф. Старченка”²³ Миронівський район Київської області перейменованний на Старченківський. Під такою назвою він проіснував до 1962 р.

6 січня 1954 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР до складу Київської області приєднані Згурівський (проіснував до грудня 1962 року) і Яготинський райони Полтавської області²⁴. Після приєднання 2-х районів з Полтавської області Київська область була поділена на 55 районів.

Останні суттєві зміни в адміністративно-територіальному поділі Київської області відбулися 7 січня 1954 р., коли Указом Президії Верховної Ради СРСР “Про утворення в складі Української РСР Черкаської області”²⁵ Київська область була розділена на Київську і Черкаську. До складу Черкаської області увійшли 20 районів Київської області.

Після передачі 20 районів з Київської області до Черкаської, з 7 січня 1954 р. у складі Київської області залишилося 35 районів: Барішівський, Березанський, Бишівський, Білоцерківський, Богуславський, Бориспільський, Бородянський, Броварський, Васильківський, Великополовецький, Вищедубечанський, Володарський, Гребінківський, Димерський, Згурівський, Іванківський, Кагановицький, Кагарлицький,

Києво-Святошинський, Макарівський, Новошепелицький, Обухівський, Переяслав-Хмельницький, Ржищівський, Розважівський, Рокитнянський, Сквирський, Ставищенський, Старченківський, Таращанський, Тетіївський, Узинський, Фастівський, Чорнобильський, Яготинський.

1 листопада 1957 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР Кагановицький район і його районний центр – селище міського типу Кагановичі Першої Київської області перейменовані відповідно у Поліський район та смт. Поліське²⁶.

Одним із надзвичайно цікавих документів, що зберігається у фондах Державного архіву Київської області, є рішення виконавчого комітету Київської обласної ради депутатів трудящих від 10 травня 1958 р. № 347 “Про уточнення обліку населених пунктів Київської області”²⁷, згідно якого з метою впорядкування адміністративно-територіального поділу Київської області затверджені подання виконавчих комітетів районних рад депутатів трудящих про зміни, що сталися у складі населених пунктів області з моменту видання довідника “Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ”. Населені пункти, що територіально злились між собою, були об’єднані в один населений пункт; ліквідовані з різних причин населені пункти виключені з облікових даних; в облікові дані адміністративно-територіального поділу області внесені новоутворені або раніше не враховані населені пункти. До рішення Київського облвиконкому також доданий найбільш повний список населених пунктів кожного району Київської області.

Указами Президії Верховної Ради УРСР від 4 березня 1959 р. ліквідовані Бишівський і Великополовецький райони Київської області²⁸; від 10 вересня 1959 р. – Новошепелицький і Розважівський райони Київської області²⁹. Після ліквідації 4-х районів у складі Київської області залишився 31 район.

30 грудня 1962 р. був виданий Указ Президії Верховної ради УРСР “Про утворення обласних (промислових) і обласних (сільських) рад депутатів трудящих Української РСР”³⁰, згідно з яким радянські органи в областях УРСР були реорганізовані за виробничим принципом і утворені відповідні обласні промислові й обласні сільські ради депутатів трудящих та їх виконавчі комітети. Такі ради утворені і в Київській області.

30 грудня 1962 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР “Про укрупнення сільських районів Української РСР”³¹ на території Київської області ліквідовані 19 районів. Поділ Київської області на 12 районів проіснував до 1965 р.

4 січня 1965 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР “Про внесення змін до адміністративного районування Української РСР”³² відбулося об’єднання обласних промислових і обласних сільських рад депутатів трудящих УРСР і розукрупнення районів на території Української РСР, зокрема в Київській області. У складі Київської області

утворено 7 районів: Баришівський, Броварський, Миронівський, Поліський, Сквирський, Ставищенський, Фастівський.

8 грудня 1966 р. видано Указ Президії Верховної Ради УРСР “Про утворення нових районів Української РСР”³³, відповідно до якого у складі Київської області утворені ще 5 районів: Богуславський, Бородянський, Володарський, Обухівський і Рокитнянський.

Указом Президії Верховної Ради УРСР “Про утворення нових районів в Українській РСР” від 12 квітня 1973 р.³⁴ в Київській області створено Вишгородський район. Київська область поділена на 25 районів: Баришівський, Білоцерківський, Богуславський, Бориспільський, Бородянський, Броварський, Васильківський, Вишгородський, Володарський, Іванківський, Кагарлицький, Києво-Святошинський, Макарівський, Миронівський, Обухівський, Переяслав-Хмельницький, Поліський, Рокитнянський, Сквирський, Ставищенський, Таращанський, Тетіївський, Фастівський, Чорнобильський, Яготинський.

Без істотних змін адміністративно-територіальний поділ Київської області проіснував з 1973 по 1986 роки.

У зв’язку з катастрофою, яка сталася на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р., в адміністративно-територіальному поділі Київщини відбулися значні зміни: 25 вересня 1986 р. Указом Президії Верховної Ради Української РСР утворений Згурівський район для переселенців із зони відчуження³⁵; 16 листопада 1988 р. Указом Президії Верховної Ради Української РСР “Про об’єднання Іванківського і Чорнобильського районів Київської області” Іванківський та Чорнобильський райони Київської області об’єднані в один Іванківський район з центром у селищі міського типу Іванків³⁶, а також протягом наступного десятиріччя рішеннями Київської обласної ради ліквідовані понад 130 сільських рад та населених пунктів зони відчуження.

За станом на 5 квітня 2011 р. у Київській області налічується: районів – 25; районних рад – 25; міст обласного значення – 13; міських рад – 24; міст районного значення – 13; селищних рад – 30; селищ міського типу – 30; сільських рад – 605; населених пунктів – 1182, зокрема міських – 56, сільських – 1126. Київська область поділяється на такі райони, міські та селищні ради.

Райони: Баришівський, Білоцерківський, Богуславський, Бориспільський, Бородянський, Броварський, Васильківський, Вишгородський, Володарський, Згурівський, Іванківський, Кагарлицький, Києво-Святошинський, Макарівський, Миронівський, Обухівський, Переяслав-Хмельницький, Поліський, Рокитнянський, Сквирський, Ставищенський, Таращанський, Тетіївський, Фастівський, Яготинський.

Міські ради обласного значення: Березанська, Білоцерківська, Бориспільська, Броварська, Бучанська, Васильківська, Ірпінська, Обухівська, Переяслав-Хмельницька, Ржищівська, Славутицька, Фастівська,

м. Прип'ять Київської обласної ради і Ворзельська, Гостомельська та Коцюбинська селищні ради Ірпінської міськради.

Наприкінці довідника наведений повний список населених пунктів області з зазначенням належності до відповідного району.

¹ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. – 1918. – № 21. – С. 318.

² Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах: Київська область. – Київ, 1971. – С. 712.

³ Список поселень Київщини. – Київ, 1924. – С. 8.

⁴ Там само.

⁵ Вісті Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робочих, селянських та червоноармійських депутатів та Харківського губвиконкому. – 1920 р., 15 серпня.

⁶ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. – 1921. – № 7. – С. 219.

⁷ Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1923. – № 18–19. – С. 309.

⁸ Там само. – 1922. – № 45. – С. 668.

⁹ Там само. – 1925. – № 12. – С. 96.

¹⁰ Там само. – 1925. – № 29–30. – С. 233.

¹¹ Там само. – 1930. – № 23. – С. 225.

¹² Там само. – 1932. – № 5. – С. 139.

¹³ Там само. – 1932. – № 28. – С. 170.

¹⁴ Там само. – 1935. – № 13. – С. 58.

¹⁵ Там само. – 1937. – № 49. – С. 172.

¹⁶ СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 октября 1938 года. – М., 1938. – С. 154–155.

¹⁷ Известия Советов депутатов трудящихся СССР, 11 января 1939 г.

¹⁸ Известия Советов депутатов трудящихся СССР, 13 октября 1943 г.

¹⁹ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1944. – № 6. – С. 20.

²⁰ Там само. – С. 3.

²¹ Там само. – С. 9–10.

²² Державний архів Київської області, р-880, оп. 11, спр. 97, арк. 5–11.

²³ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1948. – № 5. – С. 12.

²⁴ Там само. – 1954. – № 1. – С. 15.

²⁵ Ведомости Верховного Совета СССР. – 1954. – № 1. – С. 6.

²⁶ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1957. – № 10. – С. 202.

²⁷ Державний архів Київської області, р-880, оп. 11, спр. 2121, арк. 392–444.

²⁸ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1959. – С. 329.

²⁹ Там само. – С. 815.

³⁰ Там само. – 1963. – С. 24.

³¹ Там само. – 1963. – С. 32, 39.

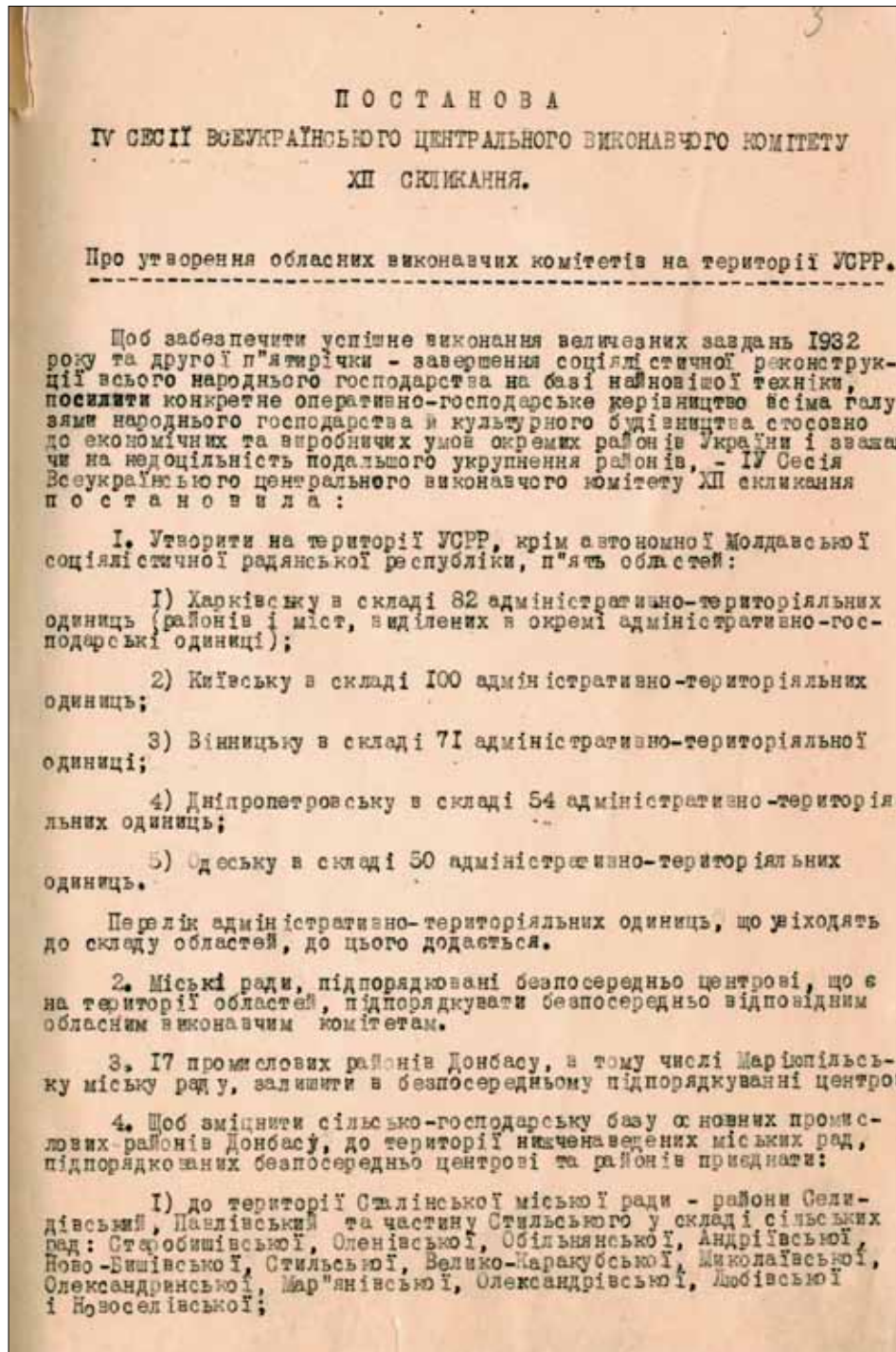
³² Там само. – 1965. – С. 64.

³³ Там само. – 1966. – № 48. – С. 293.

³⁴ Там само. – 1973. – № 17. – С. 126.

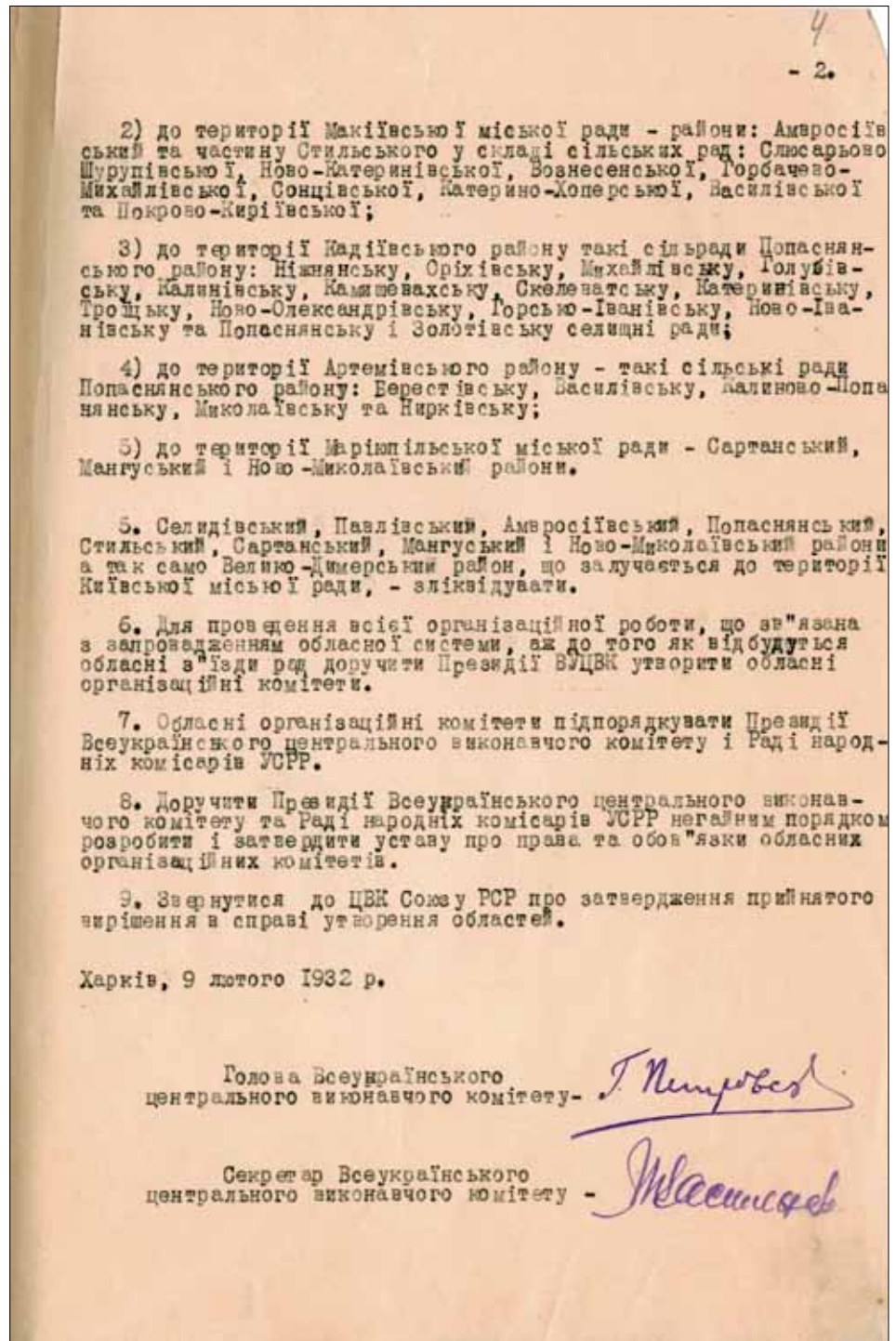
³⁵ Там само. – 1986. – № 40. – С. 676.

³⁶ Там само. – 1988. – № 48. – С. 1025.

Постанова IV сесії Всеукраїнського центрального
виконавчого комітету XII скликання.

ЦДАВО України, Ф 1 Верховна Рада України, оп. 8, стр. 2, арк. 3.

Додаток до Постанови IV сесії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету XII скликання.
ЦДАВО України, Ф 1 Верховна Рада України, оп. 8, спр. 2, арк. 4.

Додаток.

П Е Р Е Л І К

адміністративно-територіальних одиниць, що увіходять до
 складу областей та адміністративно-територіальних одиниць
 Донбасу, підпорядкованих безпосередньо центрові.

I. Харківська область з центром у м. Харкові, в складі 4-х міст, безпосередньо підпорядкованих області:

1. Харків
2. Кременчук
3. Полтава
4. Суми

та 78 районів.

1. Балаклійський	34. Лебединський
2. Барвінківський	35. Лиманський
3. Біловодський	36. Липецький
4. Білолуцький	37. Липово-Долинський
5. Білопільський	38. Лозовський
6. Близнюківський	39. Лохвицький
7. Богодухівський	40. Лубенський
8. Бригадирівський	41. Марківський
9. Буринський	42. Міловський
10. Валківський	43. Миргородський
11. Варвинський	44. Миропільський
12. Велико-Багачанський	45. Недригайлівський
13. Велико-Бубнівський
(Таладаївський)	46. Нехворощанський
14. Велико-Бурлуцький	47. Ново-Алдарський
15. Велико-Писарівський
(нац. російськ.)	48. Ново-Водолазький
16. Верхнь-Теплівський (нац. рос.)	49. Ново-Георгіївський
17. Вовчанський	50. Ново-Ісковський
18. Гадяцький	51. Ново-Сажарський
19. Глобінський	52. Оболонський
20. Градизький	53. Олексіївський (нац. рос.)
21. Двурічанський	54. Онопріївський
22. Диканський	55. Опішнинський
23. Зіньківський	56. Оршанський
24. Зміївський	57. Охтирський
25. Золочівський	58. Петрівський
26. Ізюмський	59. Печенізький
27. Карлівський	60. Пирятинський
28. Кішинецький	61. Прилуцький
29. Кобилецький	62. Путивельський
(нац. рос.)
30. Красноградський	63. Решетилівський
31. Краснокутський	64. Роменський
32. Краснопільський	65. Рубіжанський
33. Куп'янський	66. Сахнівчанський
	67. Сватівський
	68. Семенівський

Додаток до Постанови IV сесії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету XII скликання.

ЦДАВО України, Ф 1 Верховна Рада України, оп. 8, спр. 2, арк. 5.

2.

69. Слов'янський	74. Ульяновський
70. Старобільський	75. Хорольський
71. Старо-Салтівський	76. Чорнухинський
72. Троцький (Покровський)	77. Чугуївський (нац. рос.)
73. Тростянецький	78. Чутівський.

П. Київська область з центром у м. Києві в складі 2 міст,
безпосередньо підпорядкованих області:

1. Київ
2. Житомир

та 98 районів:

1. Андрушівський	37. Кам'янський (кол. Шевченк. окр.)
2. Бездарський	38. Канівський
3. Баранівський	39. Ковалевський
4. Барашівський	40. Конотинський
5. Баршівський	41. Королівський
6. Баршівський	42. Коростенський
7. Бакмацький	43. Коростинівський
8. Березнянський	44. Корсунський
9. Білоцерківський	45. Корківський
10. Бобринський	46. Кролевецький
11. Богуславський	47. Лисянський
12. Борзнянський	48. Лугинський
13. Бородянський	49. Макарівський
14. Брусилівський	50. Малинський
15. Буцький	51. Мало-Дівицький
16. Васильківський	52. Мархлевський (нац. польськ.)
17. Вище-Дубчанський	53. Менський
18. Володарський (кол. Білоцерк. окр.)	54. Народницький
19. Володарський (кол. Волинськ. окр.)	55. Ніжинський
20. Гельм'язівський	56. Новоград-Сіверський
21. Глухівський	57. Новоград-Волинський
22. Городницький	58. Носівський
23. Городнянський	59. Овруцький
24. Ізмерський	60. Олевський
25. Імтриївський	61. Олшівський
26. Ізяславський	62. Остерський
27. Ізяславський	63. Переяславський
28. Імільчинський	64. ім. Г. І. Петровського
29. Ізяславський	65. Понорницький
30. Звинородський	66. Попільнянський
31. Златопільський	67. Потіївський
32. Золотоніський	68. Пулинський (нац. німецьк.)
33. Іванецький	69. Радомисельський
34. Іванківський	70. Радомисельський
35. Ічнянський	71. Радомисельський
36. Катеринопільський	

Додаток до Постанови IV сесії Всеукраїнського центрального
виконавчого комітету XII скликання.
ЦДАВО України, Ф 1 Верховна Рада України, оп. 8, спр. 2, арк. 6.

3.

72. Ріпкинський	86. Троянівський
73. Розважівський	87. Фастівський
74. Рокитнянський	88. Хабнянський
75. Рущинський	89. Черкаський
76. Семенівський	90. Чернігівський
77. Середино-Будський	91. Черняхівський
78. Сквирський	92. Чигиринський
79. Славчанський	93. Чорнобаївський
80. Смілянський	94. Чорнобильський
81. Сновський	95. Шостенський
82. Ставиранський	96. Шполянський
83. Тальнівський	97. Лготинський
84. Таращанський	98. Ярунський
85. Тетіївський	

III. Вінницька область з центром у м. Вінниці в складі 2 міст, безпосередньо підпорядкованих області:

- I. Вінниця
2. Бердичів

та 69 районів:

1. Антонінський	34. Муровано-Курилівський
2. Вабанський	35. Немирівський
3. Барський	36. Ново-Ушицький
4. Бершадський	37. Оратівський
5. Браславський	38. Орининський
6. Болочиський	39. Піщанський
7. Вороновський	40. Плесківський
8. Гайсинський	41. Погребищанський
9. Городоцький	42. Полонський
10. Грицівський	43. Проскурівський
11. Дерожнянський	44. Славутський
12. Джулинський	45. Смотрицький
13. ім. т. Держинського
(Романівський)	46. Солюківський
14. Дунаївський	47. Станіславчицький
15. Іжоринський	48. Старо-Костянтинівський
16. Заславський	49. Старо-Ушицький
17. Зятонський
(Вінківський)	50. Теофілівський
18. Іллінецький
(Ілінецький)	51. Теплицький
19. Калинівський	52. Тварівський
20. Ком'янецький	53. Томашпільський
21. Козятинський	54. Тростянецький
22. Копальгородський	55. Тульчинський
23. Кришпільський	56. Уланівський
24. Липовецький	57. Уманський
25. Літинський	58. Хмільницький
26. Любарський	59. Христинівський
27. Дятинський	60. Чемерівський
28. Дяківський	61. Чорнівський
29. Манастирянський	62. Чечільницький
30. Мажнівський	63. Чуднівський
31. Меджибізький	64. Шаргородський
32. Михалпільський	65. Шепетівський
33. Могилівський	66. Кринецький
	67. Імпільський
	68. Янушівський
	69. Ярмолинський

Додаток до Постанови IV сесії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету XII скликання.
ЦДАВО України, Ф 1 Верховна Рада України, оп. 8, стр. 2, арк. 7.

4.

8

IV. Дніпропетровська область з центром у м. Дніпропетровську в складі 4-х міст, безпосередньо підпорядкованих області:

1. Дніпропетровське
2. Запоріжжя
3. Кам'янське
4. Криворіжжя

та 50 районів:

1. Апостолівський	26. Ново-Васильівський
2. Бердянський	27. Ново-Златопільський (нац. єврейськ.)
3. Божедарівський	28. Ново-Миколаївський
4. Василівський	29. Ново-Московський
5. Василівський	30. Ново-Празький
6. Велико-Білозерський	31. Ново-Троїцький
7. Велико-Депетихський	32. Олександрівський
8. Велико-Токмацький	33. Орхівський
9. Велико-Янісольський (нац. грецьк.)	34. Павлоградський
10. Верхньодніпровський	35. Петрівський
11. Високопільський (нац. німецьк.)	36. Покровський
12. Волноваський	37. П'ятихатський
13. Генічеський	38. Синельниківський
14. Долинський	39. Солонянський
15. Кам'янський (нац. рос.)	40. Софіївський
16. Коларівський (нац. болг.)	41. Сталіндорфський (к. Ізлуч.) (нац. єврейськ.)
17. Лихівський	42. Старо-Каранський
18. Люксембурзький (нац. німецьк.)	43. Старо-Керменчицький
19. Магдалинівський	44. Старо-Миколаївський (Володарський, Респ.)
20. Мезівський	45. Терпіннянський (нац. рос.)
21. Мелітопільський	46. Томаківський
22. Михайлівський	47. Царюстантинівський (Першомайський)
23. Молочанський (нац. німецьк.)	48. Царичанський
24. Нижньосірогозький	49. Чубарівський
25. Нікопільський	50. Якимівський

V. Одеська область з центром у м. Одесі в складі 4-х міст, безпосередньо підпорядкованих області:

1. Одеса
2. Зінов'ївське
3. Миколаїв
4. Херсон

та 46 районів:

1. Анатолівський (Тиліг. Березанський)	7. Бериславський
2. Андрієво-Іванівський	8. Біляївський
3. Антоно-Кодинцівський (Комінтернівський)	9. Благоївський (нац. болгарськ.)
4. Арбузинський	10. Бобринецький
5. Баштанський	11. Велико-Висківський
6. Березівський	12. Велико-Олександрівський
	13. Вільшанський (нац. болгарськ.)

Додаток до Постанови IV сесії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету XII скликання.
ЦДАВО України, Ф 1 Верховна Рада України, оп. 8, спр. 2, арк. 8.

5.

14. Вознесенський	31. Ново-Миргородський
15. Голованівський	32. Ново-Одеський
16. Голо-Пристанський	33. Ново-Український
17. Просулівський	34. Очаківський
18. Грушківський	35. Первомайський
19. Добровеличківський	36. Роздільнянський
20. Доманівський	37. Скадівський
21. Лютневий	38. Снігурівський
22. Зельцівський
(нац. німецьк.)	39. Спартаківський
(нац. німецьк.)
23. Знаменський	40. Троїцький
24. Калінінорфський
(нац. євр.)	41. Устимівський
25. Карл-Лібкнехтівський
(нац. німецьк.)	42. Хрунівський
(Захарівський)
26. Кахівський	43. Хмільовський
27. Криво-Озерський	44. Хорлівський
28. Любашівський	45. Чебриківський
29. Ново-Архангельський	46. Цюрупинський
30. Ново-Бузький	

VI. Адміністративно-територіальні одиниці Донбасу, підпорядковані безпосередньо центрові 4 міста:

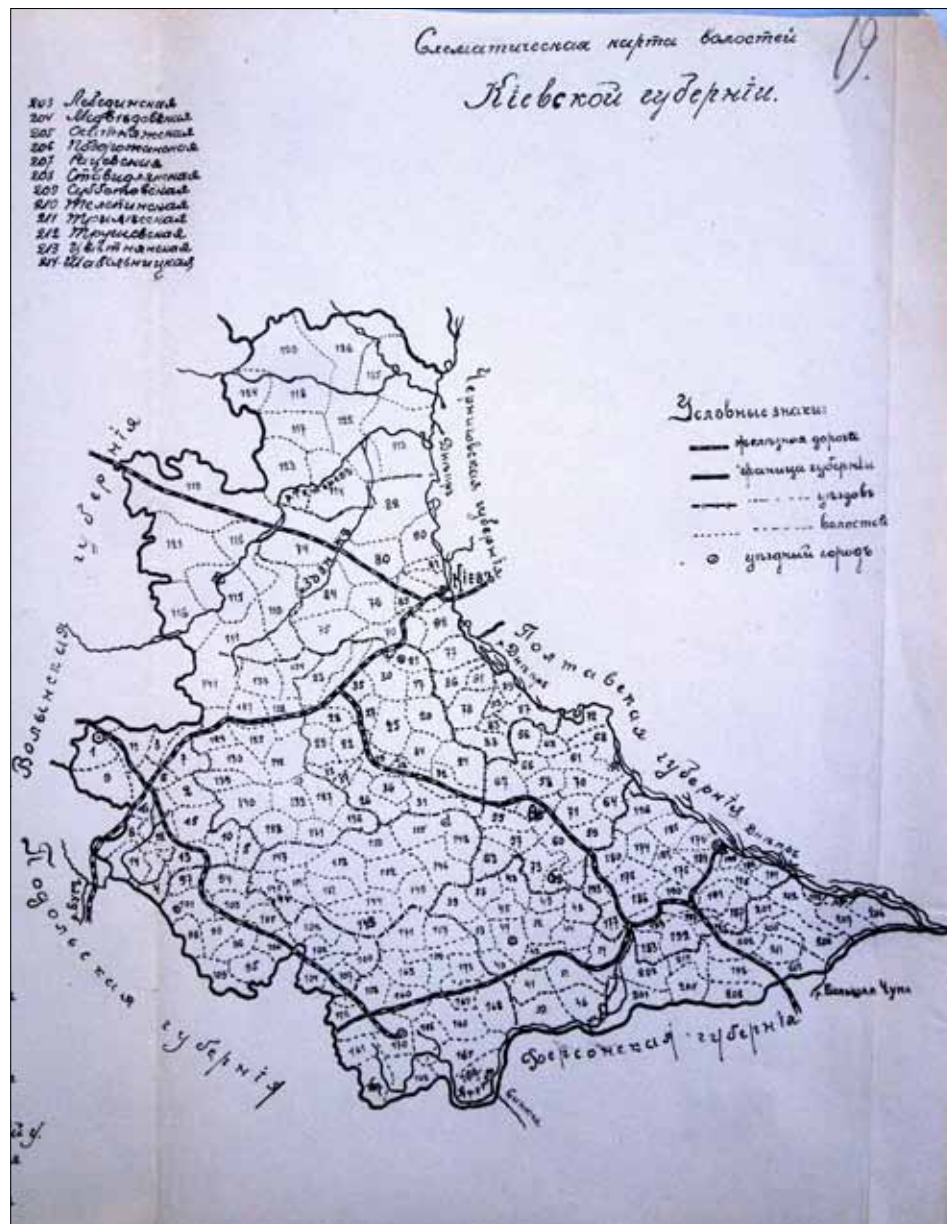
1. Луганське
2. Макіївка
3. Маріупіль
4. Сталіне

та 13 районів:

1. Артемівський	8. Краснолуцький
2. Ворошилівський
(Алчевський)	9. Лисичанський
3. Гришинський	10. Рівненківський
4. Горлівський	11. Риківський
5. Кадіївський	12. Сорокинський
(нац. рос.)
6. Костянтинівський	
7. Краматорський	13. Чистяківський.

Голова Всеукраїнського
центрального виконавчого комітету - *Т. Петровська*

Секретар Всеукраїнського
центрального виконавчого комітету - *Шашинська*

Схематична карта волостей Київської губернії за 1917–1918 рр.
Державний архів Київської області, ФР-349, Київський губернський
земельний відділ, оп. 1, спр. 2755, арк. 19.

К знаменательной дате – 80-летию создания Киевской области автором статьи подготовлен справочник по истории административно-территориального деления Киевщины за период с 1918 по 2010 годы. Издание базируется на многочисленных документальных материалах архивных фондов, библиотеки Государственного архива Киевской области и книжных фондов Научно-справочной библиотеки центральных государственных архивов Украины и отображает изменения в административно-территориальном устройстве региона за последние 100 лет.

Ключевые слова: административно-территориальное деление; административно-территориальные единицы; модель административно-территориального деления; Киевская область; государство; Государственный архив Киевской области.

The author prepared the reference book on the history of administrative and territorial division of Kyiv Region during 1918–2010. The edition is coincided to the 80 years of the day of creating of Kyiv Oblast. The reference book is based on the numerous documents of the archival fonds, the library of State Archives of Kyiv Region and book fonds of the Scientific library of the Central State Archives of Ukraine. It shows the changes in the administrative and territorial division of the region during the last 100 years.

Keywords: the administrative and territorial division; the administrative and territorial units; the model of administrative and territorial division; the Kyiv Region; the State; the State Archives of Kyiv Region.

УДК 929.924(477)

І. Я. КРОЧАК*

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКІ ТРАДИЦІЇ У ПРАПОРНИЦТВІ УКРАЇНИ

Розкрито окремі аспекти традиції в освіті українського військово-морського прапора від середньовіччя до 1918 року. Його зміни в період Української національної революції 1917–1921 років.

Ключові слова: стяг; військово-морський прапор; флот; козацький; Центральна Рада.

В усі часи, як людина почала використовувати морські шляхи, важливим аспектом діяльності цивілізацій і держав було військово-морське будівництво. У поняття морської сили, так вдало окресленої у праці Альфреда Таєра Мехена “Роль морських сил у світовій історії”, обов’язково входила система передачі сигналів на відстані (переговорів бойових кораблів у похідному ордері), а також ідентифікація корабельної, ескадреної, флотської приналежності. Ця ідентифікація виконувалась з допомогою символів, прапорів, вимпелів (майорців, майвеців), брейд-вимпелів та інших інсигній морської сили. Військово-морський прапор був честю, доблестю і ототожненням рідної домівки (держави). І за жодних обставин не мав бути опущеним перед противником. Можна згадати яскраві сторінки світової морської історії, у них навічно увійшли австро-угорський бронепалубний крейсер “Зента” 1914 р., російський бронепалубний крейсер “Варяг” 1904 р. й інші кораблі та судна. Командири кораблів, що віддали наказ опустити бойовий військово-морський прапор перед противником і здали свої кораблі ворогу, незалежно від мотивів (збереження людських життів чи матеріальної частини), були знеславлені довічною ганьбою. Як приклад, російський фрегат “Рафаїл” у війну 1828–1829 рр. з турками здався у полон. Його командир – капітан II-го рангу Стройніков С.М. після повернення з полону був позбавлений чинів і нагород та розжалуваний судом до рядового матроса. А щодо фрегата, то російський імператор Микола I у своєму “Височайшому указі” від 4 червня 1829 р. повелів у випадку повернення фрегата спалити його. У Сінопській битві віце-адмірал Павло Нахімов виконав наказ імператора, таким чином змивши ганьбу перебування під турецьким прапором російського бойового корабля¹. Отож,

* Крочак Ігор Янович – головний спеціаліст Державного архіву Тернопільської області.

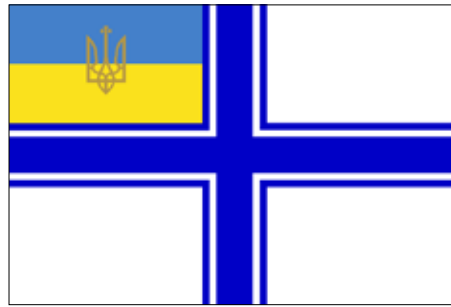
військово-морські регалії (символи, прапори й інше) були завжди духовним джерелом могутності флоту і українська морська сила в цьому питанні не є винятком.

Українська національна військово-морська символіка виокремилася осібно від загальних військових символів України в кінці XVIII ст. і вагомо постала у період Української національної революції 1917–1921 рр. В УРСР наша національна військово-морська символіка була офіційно під великим табу, а наука про неї вважалася кривою. Дослідників, що займалися її проблематикою, переслідували як носіїв “буржуазного-націоналізму”, фізично знищували і оголошували ворогами народу.

У давніх русичів прапори для сухопутних військ і флоту були одні й ті ж і носили назву стягів (це слово і зараз збереглося в українській мові як синонім бойового прапора, а у російській мові вживається деколи стосовно військово-морського прапора “Андрєєвський стяг”, хоча офіційно у Росії від XVIII ст. прийнята назва “Андрєєвський флаг” – слово флаг є іншомовним). Також у вжитку були ще такі терміни як: значок, знамено, штандарт, хоругва, прапор. Стяг, хоругва для давніх українців (слов’ян русичів) були священними речами, пов’язаними з релігійними віруваннями. Вони виготовлялись у кращих традиціях декоративно-прикладного мистецтва давньоруського етносу. До прийняття християнства зображеннями на них служили відзнаки родових племен, язичницькі символи древніх русичів. Якщо проаналізувати зображення, що збереглися у літописах, то можемо стверджувати, що давньоруські стяги по горизонталі були видовжені, зазвичай трикутної форми, прорізані на кінцях (полум’євидні кінці), малинового або ж червоного кольору².

Серед істориків завжди точилися суперечки щодо походження термінів “корогва”, “стяг”. Не вщухають вони і донині. Деякі дослідники виводять походження назви “стяг” від варязького “stang” – держак із знаком , первісно такі “станги” з фігурними знаками, а пізніше з полотнищами уміщувались на човнах вікінгів³. Ще інше слово “хоругва” пов’язують з польським підрозділом “chorogien” – хорогва. Та якщо звернутися до аналізу давніх актів та літописів русичів, можна з впевненістю говорити, що слова “прапор”, “корогва”, “стяг” мають давньоукраїнське (староруське) походження і з’явилися в лексиці русичів задовго до появи “на шляху з Варяг у Греки” норманських дружин. Чи появи у західних наших сусідів поляків дієвих кінних підрозділів, що дивували світ своєю хоробрістю і вмінням. Адже поділ війська на хоругви відбувався значно пізніше появи цих слів у давньоруських літописах. Найвірогідніше, слово “корогва” це видозміна з часом праслов’янського, що на сьогодні дійшло до нас у латинській транскрипції “korggy”. А от без змін до нашого часу дійшли слова “прапор”,

“стяг” і є найбільш уживаними словами саме в українській мові у порівнянні з російською (знамя, флаг і ін.). З XIII ст. і до кінця XVIII ст. ці назви найчастіше відмежовують військові символи від інших і взагалі є найчастіше вживаними для означення усіх різновидів прапорів. Термін “хоругва” (“той, що веде” – грецьк.) у козацькі часи запорожці об’єднали з давньоукраїнським “корогва”, і безумовно, він набув ще більш символічного значення. Усі ці символи набули військових рис на Запорізькій Січі і мали таке ж призначення, як західноєвропейські, і схожу до них форму⁴.

Український військово-морський прапор 1918 р.

Усі ці символи набули військових рис на Запорізькій Січі і мали таке ж призначення, як західноєвропейські, і схожу до них форму⁴.

Якщо ж вдаватися у деталі і пояснення, то термін “хоругва” в Україні був означенням військових підрозділів, цехів, громад, що відносилися до тієї чи іншої території, і, звичайно, термін “хоругва” вживався з прийняттям християнства як визначення церковного прапора. В епоху середньовіччя хоругва (прапор) була репрезентацією окремої державної формації, могла бути символом княжого війська чи представляти особу самого князя-полководця, а також виражала ту чи іншу віру, чи певну політичну ідею, і атрибутика, яка була зображена на самому полотнищі хоругви (прапора, знамена і ін.), змінювалась у відповідності до канонів написання зображення, прийнятих у тій чи іншій вірі чи організації. Навколо хоругви гуртувався своєрідний штаб – князь, воевода, тисяцький і ін. а вої мали клич. Як приклад, можна навести рядки з лицарської пісні часів Великого князівства литовського ...“Наші Багародіцу Завелі”. Розташування хоругви визначало місце дислокації військових підрозділів на полі бою.

У добу Київської держави княже військо, велика і мала дружини, військо земель мали цілком сформовані символи, що відповідали відзнакам тих земель чи княжих удільних столів, що входили до складу цієї державної формації. Спеціалізованих стягів, знамен для морських походів не існувало. В морських кампаніях хоругва керівника-князя розташовувалась на кораблі князя, на вітрила нашивалась або, можливо, малювалась атрибутика княжого герба. Для означення рішучості намірів перед боєм хоругва піднімалась на шоглу, для чого вживали словосполучення “поставити стяг”. Саме поставленими стягами визначався тактичний стрій у бою княжих військ або флоту. “Стяги ставили” найдосвідченіші вої, що входили до складу дружин з високою бойовою і тактичною підготовкою. На лодіях военначальників (воевод, бояр, тисяцьких), які керували підрозділами окремих земель, міст, що брали участь у поході, піднімалися символи (знамена, хоругви, стяги) менших

розмірів, що несли символи та герби означених осіб або організацій.

У пізніший період із занепадом Київського державного формування видозмінюється і геометрична форма стягів (знамен, хоругв) – з довгувастого гострого трикутника вони перетворюються на чотирикутні, правий верхній кінець яких урізаний по діагоналі. У XIV ст. під впливом західних (литовських, а згодом польських військових традицій), бойові військові атрибути (знамена, хоругви, стяги) символізують формації земель, воєводства (як територіально-адміністративних об'єднань), і, безумовно, все частіше починають використовуватись як ознака надвірних підрозділів (військових загонів) магнатерії. В загальному військовому ополченні починають використовуватись прапори цехів та магістратів, на яких з'являються разом з символами християнства зображення гербів міст та містечок, виробів ремесла чи інструментів, притаманних тому чи іншому ремісничому об'єднанню. Звичайно, що перед походом, а особливо морським, прапори освячувалися, і нерідко, найвищим духовенством⁵.

У часи пізнішої епохи традиції прапорництва Київської держави отримали подальший розвиток. У козацькій прапорницькій традиції характерно продовжується знакова система попереднього часу, що утверджує нерозривний зв'язок і передачу символів та правонаступництва бойової слави русичів. Тяглість символізму від попередньої епохи стверджує в козацькому стані розуміння того, що з Київською державою їх поєднує нерозривний духовний зв'язок. Та попри все це козацькі клейноди та символи на них є особливим явищем не тільки в історії України. Цю виняткову визначеність козацькі клейноди займають тому, що за відсутності загальнонаціональної символіки і загальнодержавних інсигній козацькі не лише є їх еквівалентом, а радше виконують репрезентативну функцію для усіх верств українського етносу в дещо чужорідних державних формуваннях – Великому князівстві Литовському, королівстві Польському, а згодом – у Речі Посполитій, а з кінця XVIII ст. у Московському царстві і Російській імперії. Тому-то вони (козацькі клейноди) набувають такої шанобливої святості й навіть деякої епічної міфічності. З початку створення основою ідейно-символічного змісту геральдики українського козацтва була сюжетність, що пов'язувалась із військовим життям. Нічого дивного у цьому немає – той час XV–XVIII ст. характеризувався як такий, що був немислимий без бойових, військових знань, навиків у повсякденному житті тодішніх українців незалежно від суспільного стану (шляхта, козаки, духовенство, селянство). Відомі з літописних і інших джерел непоодинокі випадки вправного володіння бойовими навиками і зброєю усіх типів (від білої, огнистої і до армати включно) осіб “духовного звання” монахів, священників, послушників, адже у монастирях було чимало колишніх абшитованих козаків, шляхтичів і покозачених селян. Живучи

на степовому покордонні, українці незалежно від їхнього суспільного стану повинні були бути завжди готовими до відсічі несподіваного нападу татар, турків тощо. Таке мілітарне життя у постійній бойовій готовності зумовлювало те, що на козацьких стягах (коргвах, знаменах) зображувалися елементи, котрі мали безпосереднє відношення до військової слави, зброя або символи честі, шляхетності, мужності та звитяги. Відоме зображення козака з самопалом (мушкетом, аркебузою) ототожнюється з лицарством (рицарством у Західній Європі). На честь його, лицаря з самопалом, складались оди – вірші, які були покладені на тодішню “марсову” шляхетську музику:

Вірші на герб Малоросійський

Війська Запорозького воїн знаменитий
Щохвилини ладен край свій боронити,
І хоч супостата не зрить пред собою,
Однак зброя завжди готова до бою.”

*(Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки,
пер. з староукр. Р. Г. Іванченка)⁶*

Звитяжна зброя та лицарський кодекс честі разом із символами християнства стають головною складовою козацької стягової традиції. Наразі зараз дослідники точно вказати не можуть, коли з’явилася короґва на Січі і якою саме вона була. Документальні свідчення про козацькі стяги з’являються в першій половині XVI ст. У 1594 р. високоповажний посол австрійського імператора Ерїх Лясота, що перебував на Січі з офіційною місією, згадує про прапори, що були увіткнуті у “колі” запорізьких козаків⁷.

Козацький літописець Граб’янка визначає появу власного військового прапора ще до вручення королем польським Стефаном Баторієм у 1578 р. Великої Королівської Короґви: “А в літо 1576 за Стефана Баторія короля Польскаго козаки в лучшій еще строй учинени... Видя у казаков мужество великое... присла им корогов...”⁸. У політичних цілях козаки цей факт зазвичай дуже сильно возвеличували і навіть дещо перебільшено міфологізували. Оскільки, ототожнюючи офіційну символіку і регалії з королівською особою, козацькі очільники (старшина) узаконювали добуті у важкій боротьбі збройним шляхом козацькі привілеї і юридичну осібність козацької верстви як військового стану у Королівстві Польському, а згодом у Речі Посполитій, які тоді розумілись як “вольності козацькі”. Є розуміння, що саме символіка надавала певної юридичності “старожитнім правам і вольностям” українського козацтва.

Перший відомий нам за історичними джерелами стяг козаків – червоне полотнище, на якому білий хрест. Пізніше упродовж довшого часу саме таке барвсполучення буде традиційним у козацькому прапорни-

цтві. На погляд відомого українського історика Володимира Сергійчука, ця традиція йде від родинного герба прославленого запорозького ватажка Дмитра Байди-Вишневецького. Під його штандартом (запорозький стяг пізніше після звияжних походів міг оформитись у саме такій кольоровій гамі) ходили січовики з Хортиці в середині XVI ст.⁹ Точна дата народження Д. Вишневецького невідома. Народився він у містечку Вишнівець, що на півночі Тернопільської області. Родовід українського князя і морського ватага бере початок від древніх литовських князів Гедиміна і Ольгерда¹⁰.

Корогва Баторія, вручена козакам, мала б мати зображення польського державного герба або елементи корогви королівської особи. У “Постанові щодо низовці” від 16 вересня 1578 р. йдеться про передачу цієї корогви. Та на запорізьку прапорницьку традицію це аж ніяк не вплинуло і “низові братчики”, як і раніше, вишивали на своїх стягах хрест золотого чи білого кольору, лицаря з самопалом та шаблею, Архистратига Михаїла і Пресвяту Богородицю вкупі з солярними знаками – саме ця символіка визнавалася протягом віків і реєстровим козацтвом і низовим, а за ними і усіма верствами тогочасних станів української спільноти.

Бажання мати запорізьких козаків у своїх регіментах збройних сил було у багатьох правителів Європи і Азії. Королі, імператори, господарі, султани і царі, що хотіли мати козацьку морську і сухопутну силу на своєму боці, дарували та вручали козакам стяги та корогви¹¹. Це, звичайно, збільшувало престиж та авторитет українських козаків у тогочасному суспільстві та аж ніяк не впливало на традиції формування їхньої символіки у прапорництві та геральдиці. Хоча зрозуміло, що знамена, даровані чужоземними володарями, вважались козаками великими ознаками військової честі і займали відповідне їм місце як у морських, так і сухопутних бойових походах. Добре розуміючи це, противники українських козаків завжди прагнули заволодіти цими регаліями ратної доблесті. Під час одного з козацько-селянських повстань Наливайка і Лободи проти польської влади в процесі налагодження перемир'я шляхта і гетьман коронний С. Жолкевський, знаючи, що козаки мають у своєму таборі на лівому березі Сули (біля сучасного міста Лубни на Полтавщині) прапор імператора австрійського “з кармазинового адамашку”, висували вимогу, що замирення відбудеться, коли козацький гетьман віддасть корогву ерцгерцога Максиміліана й артилерію¹². У тому ж таборі, окрім корогви Максиміліана, були прапори імператора австрійського Рудольфа II¹³.

Однак в українському козацькому прапорництві поряд з традиційним золотим хрестом на малиновому тлі використовувався і білий хрест на синьому полі чи, скажімо, малиновий або синій хрест на білому полі. Останні мали безпосереднє використання у морських похо-

дах. Лазуровий синій колір за геральдичними правилами XVIII ст. означав стійкість, силу, вірність і надійність, уособлював боротьбу за свободу¹⁴.

Після Лютневої революції та Жовтневого перевороту Російська імперія перестала існувати. З постановом державної формації Українська Народна Республіка у 1917 р. проблема приналежності кораблів та інфраструктури колишнього Чорноморського флоту російської держави постала досить гостро. Звичайно, що питання національної символіки було чи не найпершим у цей час. Яким має бути прапор українського флоту – це питання було настільки важливим, що дискусії з цього приводу тривали довгий час у Генеральному секретаріаті морських справ Центральної ради УНР. Версій, запропонованих військовими моряками, було декілька, та прийнята була та, котру запропонував історик за фахом, а за посадою в уряді УНР Народний міністр справ Морських Дмитро Антонович.

За настійливим клопотанням Міністерства справ Морських УНР 14 січня 1918 р. Центральною Радою був прийнятий перший в історії України тимчасовий “Закон про український державний флот”, у якому в статті 2 визначався прапор для українського військового флоту: “Прапором українського військового флоту є полотнище в двох – жовтому і блакитному – кольорах. В кряжі блакитного кольору – історичний золотий тризубець часів Україно-Руської держави X ст. У внутрішньому полі тризубця встановлювався білий колір”¹⁵. Прийняття саме такого прапора, без детальної розробки військово-морської геральдики попередніх періодів і взяття за основу національної символіки зумовила, напевне, хитка політична ситуація на півдні України, а зокрема, у Криму. Тут треба обов’язково зазначити, що саме військові моряки з ініціативи Народного міністра справ Морських Дмитра Антоновича використали перші у новій українській військово-морській символіці прадавній княжий знак тризуб як державний символ. І тільки згодом ми бачимо його на Державному гербі УНР.

Отож 29 квітня 1918 р. на лінкорі “Георгій Победоносець” був піднятий сигнал контр-адмірала Сабліна: “Вступив у командування українським Чорноморським флотом”. Німецьке командування отримало радіограму-депешу про цю подію, у якій командувач контр-адмірал Саблін просив терміново прийняти його делегацію. Після цього відбулася вікопмна подія для моряків-українців, кораблі Чорноморського флоту, на яких екіпажі нейтралізували більшовицькі осередки, підняли

Прапор міністра морських справ

український прапор, затверджений 14 січня 1918 р. Центральною Радою УНР. На 18 годину українські прапори злетіли на щогли лінокорів, крейсерів і були підняті навіть над деякими кораблями Мінної бригади, де були потужними позиції більшовиків. До Києва відтелеграфовано радіозвернення:

“Браття Київської Центральної Ради! Цього числа Севастопольська фортеця і флот, що знаходиться в Севастополі, підняли Український прапор. Контр-адмірал Саблін. 29 квітня”¹⁶.

Але в цей же день перестала існувати Українська Народна Республіка. У Києві постала Українська Держава на чолі з Гетьманом Павлом Скоропадським. В управлінні країною відбулися зміни. Морське міністерство як самостійна інституція перестала існувати, натомість воно було об’єднане з військовим міністерством, товариш (заступник) військового міністра виконував функції керівника морського відомства.

Гетьман Павло Скоропадський як випускник Пажеського корпусу добре розумів значення військових і військово-морських ритуалів для виховання вояцького духу в частинах та екіпажах. Перебуваючи на річковому пароплаві у Києві на Дніпрі, він наказав під клотиком щогли підняти штандарт Гетьмана-адмірала Українського флоту. Підняття мало відбуватися за військово-морським ритуалом з артилерійським салютом, як ведеться у таких випадках. Але товариш міністра закордонних справ Олександр Палтов довів гетьману, що цього робити не слід, оскільки в Україні не набули ще потрібного впорядкування військово-морські символи та флот, а тому такі ритуали поки що зайві. На пароплаві в менш урочистих обставинах було піднято прапор з родовим гербом Скоропадських¹⁷.

Очільник української держави Павло Скоропадський, щоби на дієвому рівні остаточно затвердити створення української морської сили Державного флоту України, у травні 1918 р. видає розпорядження про створення комісії з флотських спеціалістів щодо визначення штатів, бюджету та символіки українського флоту. Віце-адмірал Андрій Покровський, герой Першої світової війни і колишній начальник штабу Чорноморського флоту, очолив комісію. Геральдична комісія з визначення символіки теж увійшла до загальнофлотської. У її складі були: капітан I рангу М. Протасов, С. Овод та А. Пчельников, капітан III рангу М. Білинський, підполковник В. Савченко-Більський, лейтенант С. Шрамченко й інші офіцери, входив до неї і відомий художник Юрій Нарбут.

На засіданнях обговорювались різні варіанти, пропозиції та підходи щодо створення Національного Військово-морського прапора. Прийнятий Центральною Радою як тимчасовий він не відповідав вимогам українських моряків. Геральдисти комісії і морські спеціалісти вважали, що на базі тимчасового військово-морського прапора України не-

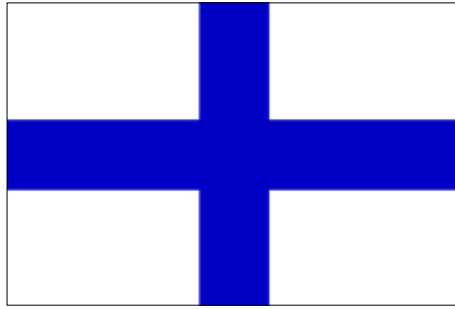
можливо створити комплект військово-морських посадових прапорів, і він майже зовсім не враховує світову практику морського прапорництва. Зрозуміло, що майже усі члени комісії у минулому були офіцерами Російського імператорського флоту, тому дехто з них запропонував для українського державного флоту Андреевський прапор (флаг), адже на момент надходження цієї пропозиції більшовицька Росія уже відмовилася від нього. Прибічники цього варіанту аргументували свою ідею тим, що українці, враховуючи їх вагомий внесок у розвиток російського флоту, мають на це повне моральне право. До того ж чи не найголовнішим важелем аргументації був історичний факт, що Святий Андрій Первозваний таки дійсно перебував на Дніпрі, на Київських пагорбах.

Хоча у них були противники, які серйозно заперечували цей факт, оскільки вважали, що відмова більшовиків від Андреевського прапору є тимчасовою, а якщо і ні, то на їх думку, Андреевський прапор завжди буде асоціюватися з історією російського імператорського флоту. І що з часом він усе-таки повернеться на російські кораблі. Окрім того, як би українці не пошановували Апостола Андрія Первозванного, все-таки підбір Андреевського прапора для Українських військово-морських сил як бойового військово-морського символу розцінювався противниками цього варіанту як такий, що підтверджує залежність Української держави від колишньої імперії¹⁸.

Пропозиція ж повернутися до національних традицій була членам комісії більше до вподоби. Традиційні біло-сині кольори, як вже зазначалося вище, були кольорами не тільки Андреевського прапора, а ще і гамою Святого заступника Небесного воїнства Архангела Михаїла, що з давніх часів красувався на гербі міста Києва і був його захисником. Зображення його зустрічалося на козацькій корогві ще у XV ст. З його образом та синьо-срібними (білими) кольорами на стягах флотилії козацької морської сили неодноразово виходили переможцями у морських битвах у Чорному морі та на його узбережжі. Під цими прапорами та з образом Архангела Михаїла українські козаки брали міста Кафу, Трапезонт, Сіноп, Гезлев, Варну, півострів Крим, порти Очаків, Хаджибей (Одесу) та Ізмаїл¹⁹. Вони майоріли на щоглах українських кораблів, коли ті входили в Ахтіарську бухту і на Кубань.

Отже, благородна ідея повернутися до прадавніх морських традицій предків об'єднала усіх членів геральдичної комісії, і тому нею був взятий за основу Військово-морського прапора Державного флоту України стяг Лиманської козацької флотилії з синім хрестом на білому полі. У ньому якнайкраще об'єднувались національні мотиви і світова військово-морська традиція.

Одночасно, коли геральдична комісія працювала над символікою флоту України, контр-адмірал Михайло Остроградський на чолі іншої державної комісії вів переговори з німецьким військовим командуван-

Стяг Лиманської козацької флотилії

ням стосовно майбутнього Чорноморського флоту, на кораблях якого були вже підняті німецькі прапори. Окрім того, переговори провадились і з більшовицькою Росією і, зрозуміло ж, з Антантою.

Для швидкого вирішення усіх накопичених питань виконуючий обов'язки Морського міністра, капітан I рангу Микола Максимов

вніс пропозицію поєднати національну практику з європейською, запозичивши як приклад британський і німецький варіанти військово-морського прапора та сполучивши їх з національним. Британський військово-морський прапор мав вигляд білого поля з червоним хрестом Святого Георгія посередині через увесь прапор, а у крижі державний прапор Великої Британії. У німців поверх по білому полотнищу військово-морського прапора розміщений чорний хрест з біло-чорною облямівкою і теж у крижі розташовувався державний прапор з хрестом на ньому. Отож за взірцем прапорництва Німеччини та Великої Британії – український синій хрест Архангела Михаїла теж отримав біло-синю облямівку. А в крижі (лівому верхньому) розташувався національний (державний) український прапор синьо-жовтих барв з золотим тризубом на ньому, причому середина тризубця мала форму хреста. Авторство малюнка українського військово-морського прапора належить видатному українському художнику Юрію Нарбуту, автору і першої української грошової одиниці новітнього часу – гривні.

До честі геральдичної комісії вона бездоганно розпрацювала посадові прапори українського державного флоту: прапор командувача флотом та прапор міністра морських справ. Прапор міністра морських справ був прапором флоту, на якому розташовувався накладний якір у квадраті з білим полем якраз посередині хреста флотського полотнища. На прапорі командувача флоту квадрат з якорем був замінений на малиновий щит з величавим образом Святого Архангела Михаїла. Отож комісією була врахована українська історична традиція і за духовну основу були взяті кольори біло- (срібно-) сині, які використовувались нашими предками у морських походах, також у прапорі командувача флоту був використаний малиновий колір щита для образу Архангела Михаїла. Нагадаємо, що саме малинового кольору була корогва українських козаків у XVII–XVIII ст. Біло-сині кольори символізували повернення до ще давнішої традиції – адже воєвода і Предводитель Небесного Воїнства Святий Архангел Михаїл був і є захисником Києва і морських дружин давніх українців, і саме з його образом і кольорами

на стягах нашими предками були здобуті визначні перемоги на Чорному та на інших морях.

Гетьман Павло Скоропадський 18 липня 1918 р., прийнявши усі ці пропозиції, затвердив “Закон про військово-морський прапор Української держави”. У цей самий день капітан I рангу М. Максимов, виконуючий обов’язки Морського міністра, наказом № 192/44 по Генеральному морському штабу постановив затвердження військово-морського прапора українського флоту і віддав наказ підняти його на всіх кораблях та суднах. Згідно з державним законом № 192/44 від 18 липня 1918 р., підписаним П. Скоропадським, про військово-морський прапор сказано: “Національний прапор держави складається з синьої і жовтої горизонтальних смуг, в центрі якого міститься золота печатка Св. Володимира з хрестом, висота якого становить півтора рази довжини його ширини”²⁰.

З геральдичного погляду в оформленні українського морського прапора з гербом у центрі, тобто через два поля, зроблена геральдична помилка, бо золотий тризуб, що його в прапорі репрезентує жовта барва, повинен би бути покладений на блакитному полі²¹.

У законі від 18 липня 1918 р., крім опису українського військово-морського прапора подано ще й опис державного герба, тобто тризуба з хрестиком на верхній частині середнього зуба²².

Пізніше було проголошено наказом за № 372/59 закон про “Вимпель” воєнних кораблів і про прапори українського посла, посланників, консулів і т. д.²³ Стосовно вимпела, який деякі дослідники називають майвець, майорець, полеміка щодо правильності назви не вщухає і донині. Про це можемо прочитати у доктора Романа Климкевича: “Майвець (вимпел) різниться від інших символів флоту, як то прапорів командувача, і посадових прапорів адмірала, віце-адмірала, контр-адмірала тим, що він: Майвець (вимпел – авт.) прислуговує всім нижчим старшинам і тому він підноситься на переважаючій частині кораблів військово-морського флоту. Він вказує на присутність командуючого старшини (офіцера, посадової особи, командира корабля – авт.) і на те, що корабель знаходиться в стані виконання свого службового доручення (перебуває в кампанії, чергуванні тощо. – Авт.) Переважно він вузький і трикутновидний. Майвець для Українського Державного флоту встановлено 1918 року за гетьмана Павла Скоропадського. 17 вересня 1918 року наказом по морському відомству № 372/159 оголошено закон про майвець (вимпел) воєнних кораблів, а теж про майви (прапори) посла і посланників Української Держави”²⁴. Наказ Морського Відомства від 17 вересня 1918 р. про встановлення прапорів посла і посланника Української Держави має принципове значення, бо відповідає канонам міжнародної практики. За цим законом прапор посла – це національний прапор. У його центрі знаходиться біле коло, обведене

вузькою золотою смугою, у якому золота печатка Св. Володимира – тризуб із хрестом. На прапорі посланника, який також є національним прапором, вміщений тризуб цього ж зразка²⁵. Що ж до вимпела, то урядовий текст виголошує: “вимпел білий, в крижі якого міститься рівнобічний синій хрест, висота хреста рівна ширині вимпела, ширина хреста рівна 1/7 висоти його”²⁶. Авторитетний знавець вексиллології і співавтор того закону капітан-лейтенант С. Шрамченко пояснив, що “у справі державного прапора по всіх державах світу єдиним міродайним чинником є морське відомство, яке виробляє ці прапори”²⁷. Отже, закон від 17 вересня 1918 р. був обов’язковим для всіх державних установ, як за Гетьманату, так і під час Директорії, бо нова влада фактично його не скасувала. Через те уряд УНР наказом по Морському Відомству № 10/1 від 3 січня 1919 р. визнав герб та прапор, затверджений урядом П. Скоропадського: “Наказую лічити прапором Воєнної Фльоти Української Народної Республіки прапор, затверджений 18 липня 1918 року. Зазначений прапор негайно підняти на усіх воєнних кораблях і інституціях, відповідно до ухвали прийнятої Директорією. Головний Отаман Військ і Фльоти Української Народної Республіки, Петлюра. Морський Міністр, старший лейтенант фльоти, М.Білінський”²⁸. Однак, вдруге проголошений закон за № 79/1 від 25 січня 1919 р. про герб як частину ново оформленого воєнно-морського прапора Української Республіки скасував закон від 3 січня того ж року в частині вживання тризуба з хрестом²⁹. Таким чином, був відновлений старий зразок герба, затверджений законом Української Республіки 22 березня 1918 р.

Щодо тризуба з хрестом на військово-морському прапорі України зразка 1918 р. у центральній частині, то такі зображення тризуба відомі ще на монетах князя Володимира Великого. Український історик Володимир Сергійчук на обкладинках видання “Національна символіка України ” подає їх на стор. 2 і 3 (за проф. В. Шаяном), визначених як: знак на монетах князя Володимира та тризуб олов’яної пломби, знайденої у Звенигороді поблизу Львова. Дає таку трактовку у своїй праці: “священники так пояснювали значення цього символу (в центрі якого був хрест): Віра в Христа є початком усього в житті людей, а знак, схожий на якір, означає: як на воді рятує судно й дає йому спокій, так і житейському морі хрест і віра в його силу є для людини якорем спасіння від гріхів і зла...”³⁰. Додатковим аргументом розташування тризуба з хрестом на національних кольорах при прийнятті тимчасового військово-морського прапора ще Центральною Радою, як писав потім Святослав Шрамченко, був ще й героїчний епізод з історії Чорноморського флоту початку Першої світової війни. 29 жовтня 1914 р. у бою з німецько-турецькою ескадрою з лінійним крейсером дредноутного проекту “Явуз Султаном Селімом ” (“Гебен”) під командою адмірала Сушона загинув мінний загороджувач Чорноморського флоту “Прут”.

В останні хвилини життя героїчного “Прута” семидесятирічний корабельний священник – ієромонах Антоній, стоячи на верхній палубі, у золотих ризах благословляв на подвиг ще живу команду “Прута”. Пошкоджений мінний загороджувач з піднятими стеньговими прапорами під “ура” вцілілого екіпажу пішов на дно. Німці й турки зі свого корабля віддали військову шану “Прутові”... Отож, коли на засіданні Центральної Ради 10 січня 1918 р. розглядався тимчасовий “Закон про флоту”, на початку дискусії соціал-демократи були проти того, аби в надвершні тризубця були обриси хреста. Тоді старший лейтенант Білинський сказав: “Моряки без хреста в море не вийдуть”. Проти цього аргументу опоненти нічого не могли сказати. Так на полотнищі українського військово-морського прапора з’явився золотий хрест у надвершні знака Святого Володимира як пам’ять про подвиг лейтенанта Рогульського та ієромонаха отця Антонія³¹.

Після того, як Українська Народна Республіка зазнала поразки від більшовицької Росії, українська національна символіка замінена на ідеологічну партійно-політичну. На щоглах переважає червоний колір комуністів. Чорноморський флот спочатку іменується більшовиками “Красный флот Советской Украины”, а у 1919 р. вже, не граючись в національні ігрища, просто і ясно – в російській. Уся прапорна символіка УНР, української Держави була визнана “націоналістичною” і “буржуазною”, а тих, хто визнавав світову морську практику у національному українському варіанті фізично знищували³².

Відомі гучні процеси 1922–1939 рр. над прибічниками військово-морського прапора Української держави. Судили матросів, підстаршин і старшин не кажучи вже про інші чини. В еміграції українці продовжили службу на флотах Англії, Німеччини, Франції та інших країн.

Проте до повного “умиротворення” України політична ситуація диктувала свої вимоги і змусила більшовиків дещо змінити свій рішучий і безкомпромісний стиль у роботі і поступитися деякими принципами у символіці. До повної окупації України був затверджений для “Красного флота” Української Народної Соціалістичної Республіки червоний прапор з жовто-блакитним крижем та написом “УНСР” – Українська Народна Соціалістична Республіка.

Говорячи про військово-морської традиції у прапорництві України, слід зазначити, що усе опрацьоване таким важким шляхом у часи Української революції 1917–1921 рр. надалі буде використано українцями уже в часи здобуття незалежності у 90-х роках ХХ ст.

¹ Чернышов А. А. Великие сражения русского парусного флота / А. А. Чернышов. – М.: Яуза: Эксмо, 2010. – 416 с.

² Мамчак М. Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.

- ³ *Батинський М.* Українські військові прапори і корогви / М. Батинський // Вісті. – Ч. 109. – С. 11.
- ⁴ *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. – К.: Знання, 1992. – 192 с.
- ⁷ *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.
- ⁸ *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Т. 1 / Д. І. Яворницький. – Л.: Світ, 1990. – 319 с. : іл.
- ⁹ *Сергійчук В. І.* Національна символіка України / В. І. Сергійчук. – К.: Веселка, 1992. – 109 с.: іл.
- ¹⁰ *Сокульський А. Л.* Морські походи запорожців / А. Л. Сокульський. – Дніпропетровськ: Січ, 1995 – 218 с. : іл.
- ¹¹ *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Т. 1 / Д. І. Яворницький. – Л.: Світ, 1990. – 319 с. : іл.
- ¹² *Сергійчук В. І.* Національна символіка України / В. І. Сергійчук. – К.: Веселка, 1992. – 109 с.: іл.
- ¹³ *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Т. 1 / Д. І. Яворницький. – Л.: Світ, 1990. – 319 с. : іл.
- ¹⁴ *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ *Лубенець А.* Підйом українських прапорів Чорноморського флоту не був випадковим / А. Лубенець // Сайт Європейська Україна. – 2011. – 7 лип. – Український просвітницький інститут.
- ¹⁷ *Маляревський А. І.* На переєкзаменовке: П. П. Скоропадский и его время / А. И. Маляревский // Архив Гражданской войны. – 1922. – № 2.
- ¹⁸ *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.
- ¹⁹ *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Т. 1 / Д. І. Яворницький. – Л.: Світ, 1990. – 319 с. : іл.
- ²⁰ *Шрамченко С.* День свята Української Державної Фльоти / С. Шрамченко // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1933. – Ч. 6. – С. 13–15.
- ²¹ *Клименко О.* Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 років / О. Клименко. – Т.: Тернопіль, 1999.
- ²² *Шрамченко С.* День свята Української Державної Фльоти / С. Шрамченко // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1933. – Ч. 6. – С. 13–15.
- ²³ *Крип'якевич І.* Історія українського війська (Від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів. – Л.: Світ, 1992. – С. 712.
- ²⁴ *Климкевич Р. О.* Український військово-морський майвець / Р. О. Климкевич // Вісті комбатанта. – 2008. 5 лист.
- ²⁵ *Шрамченко С.* Закон про Українську Державну Флоту та його виконавці / С. Шрамченко // За державність: збірник. – Каліш, 1935. – Ч. 5. – С. 128–129.
- ²⁶ *Климкевич Р. О.* Український військово-морський майвець / Р. О. Климкевич // Вісті комбатанта. – 2008. 5 лист.

²⁷ *Кущинський Л.* Чи має бути хрест на державному гербі тризубі / Л. Кущинський // Церковний календар альманах на 1975 рік. – Чикаго, 1975. – С. 123.

²⁸ *Шрамченко С.* День свята Української Державної Фльоти / С. Шрамченко // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1933. – Ч. 6. – С. 13–15.

²⁹ *Кущинський Л.* Чи має бути хрест на державному гербі тризубі / Л. Кущинський // Церковний календар-альманах на 1975 рік. – Чикаго, 1975. – С. 123.

³⁰ *Сергійчук В. І.* Національна символіка України / В. І. Сергійчук. – К.: Веселка, 1992. – 109 с.: іл.

³¹ *Кварцевич-Рожнецький В.* Золотий Хрест над Чорним морем / В. Кварцевич-Рожнецький // Зеркало тижня. – 2001. – № 49.

³² *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.

Раскрыты отдельные аспекты традиции в образовании украинского военно-морского флага от средневековья до 1918 года. Его изменения в период Украинской национальной революции 1917–1921 годов.

Ключевые слова: стяг; военно-морской флаг; флот; казацкий; Центральная Рада.

The author presents the some aspects of the coverage tradition of Ukrainian naval standard from the Middle Ages till 1918. Also there is shown its changes during the Ukrainian National Revolution of 1917–1921.

Keywords: the standard; the naval standard; the fleet; Cossack; the Central Rada.

УДК [930.253:94](477.43/.44)"1797/1840"

О. С. ПЕТРЕНКО*

**АКТОВІ КНИГИ ПОВІТОВИХ (ЗЕМСЬКИХ) СУДІВ
СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ (1797–1840 рр.):
ЗМІСТ, СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ, ЗНАЧЕННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ**

Розглядається інформаційний потенціал актових книг повітових (земських) судів. Наголошується на значенні цього виду масових джерел для вивчення соціально-економічної історії, історії церкви та походження шляхетних родів Правобережної України. Подається реєстр збережених актових книг за фондами Державного архіву Вінницької області.

Ключові слова: актові книги; архіви; інвентарі; кагали; мануфактури; міщани; родоводи; селяни; суди; цехи; шляхта.

Про актові книги (земські, гродські, підкоморські та магістратські) Правобережної України часів існування Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XIV–XVIII ст.) написано дуже багато¹. Завдяки діяльності Тимчасової комісії для розгляду давніх актів при київському, волинському і подільському генерал-губернаторі актові книги Правобережної України були сконцентровані в Київському архіві давніх актів при Університеті Св. Володимира. Значна частина матеріалів була опублікована в збірниках документів, що видавалися комісією. Упродовж Другої світової війни більша частина актових книг, головним чином за період XVIII ст., загинула. Саме XVIII ст. виявилось найменше опрацьованим комісією, оскільки перевага у вивченні та публікації надавалася найдавнішим документам.

Земські, гродські, підкоморські та магістратські суди в територіях, приєднаних до Росії за 2-м поділом Речі Посполитої, діяли до 1796 р. З утворенням намісництв (Брацлавського, Мінського, Подільського і Волинського) зазначені суди було ліквідовано, а натомість введено систему судових органів на загальноросійський взірць.

* *Петренко Олександр Степанович* – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Вінницької області.

По смерті Катерини II її наступник на російському престолі Павло I пішов на значні поступки польській шляхті західних губерній, де не вдовзі відбулися зміни адміністративно-територіального устрою та судової системи – Брацлавське намісництво ліквідовано, а його територія розділена між новоствореними Подільською та Київською губерніями². Відповідно до указу Сенату від 15.01.1797 р. на повітовому рівні було відновлено судову систему часів Речі Посполитої, а джерелами цивільного права повернуто Литовський Статут та коронні конституції. У травні 1797 р. розпочали діяльність підкоморські та земські (російською мовою – *поветовые*) суди³. Гродські суди в західних губерніях не було поновлено, їх функції (розгляд кримінальних справ) узяли під своє керівництво земські суди. На території східної частини Подільської губернії утворено такі земські суди: Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинсько-Ольгопільський, Літинський, Могилів-Подільський та Ямпільський. З 1797 р. актові книги ліквідованих гродського і земського судів Брацлавського воєводства зберігалися в архіві Вінницького повітового (земського) суду⁴. Офіційною мовою цивільного судочинства була польська. Цікаво, що навіть російськомовні акти вписувалися в актові книги латиною або польсько-російською білінгвою. Після Польського повстання 1830–1831 рр. земські суди перейменовуються в повітові (уїздні) і запроваджується єдина мова діловодства – російська⁵. Польськомовні акти вписувалися в книги з обов'язковим перекладом на російську. Джерела ж цивільного права залишилися старими. Нарешті царським указом від 25.06.1840 р. на західні губернії поширено загальноімперське цивільне законодавство (з 9.09.1840), і ведення актових книг за старим взірцем було припинено⁶.

Указом Подільського губернського правління від 21.07.1852 р. № 10565 повітовим судам губернії було наказано передати усі давні актові книги гродських, земських і міських судів до 1799 р. включно в новостворений Київський центральний архів, а книги з 1800 р. залишити на місцях, склавши їм детальні описи⁷. Передачі підлягали книги двох видів: ті, що містять акти заявлені (представлені у вигляді засвідченого документа), і акти зізнанні (записані зі слів заявника). Саме такі книги були ревізовані 1835 р. комісією, створеною при київському, волинському і подільському генерал-губернаторі для ревізії актових книг, на відміну від книг декретових, які ревізії не підлягали. Однак чиновники відповідальні за передачу актових книг, по-різному потрактували вимогу щодо не передавання декретових книг. Вінницький повітовий суд у 1852 р. передав у Київський центральний архів, крім актових книг Брацлавського воєводства, книги Вінницького земського суду записові: за 1797 р. (410 арк.), 1798 р. (596 арк.), 1799 р. (413 арк.); поточні: 1797 р. (713 арк.), 1798 р. (633 арк.), 1799 р. (583 арк.), а також декретові книги за 1797–1799 рр.⁸ Могилів-Подільський повітовий суд у черв-

ні 1852 р. надіслав в Київський центральний архів 13 актових книг за 1797–1799 рр., серед яких книги різних документів: 1797 р. (1358 арк.), 1798 р. (2553 арк.), 1799 р. (2040 арк.); книга вічиста 1797–1802 рр. (923 арк.); книга індуктова за 1797–1799 рр. (520 арк.), а також книги декретові та реєстри актів.⁹ Брацлавський повітовий суд склав реєстр актових книг до 1800 р., у якому значилися книги: вічисті 1797 р. (279 арк.), 1798 р. (416 арк.), 1799 р. (568 арк.); поточні 1797 р. (437 арк.), 1798 р. (555 арк.), 1799 р. (486 арк.)¹⁰, а також декретові та реєстри актів. Однак декретові книги залишилися в архіві суду.

Указом подільського військового і цивільного губернатора Анненкова від 29.07.1852 р. № 20402 повітовим судам наказано актові книги, розпочаті в минулому сторіччі (18), а закінчені після 1800 р., розділити і перенумерувати, та перешнуровавши, заново засвідчити судовими печатками, по 1799 р. здати в Центральний архів¹¹. Указ Подільського губернського правління від 19.07.1852 р. № 11742 зобов'язував повітові суди негайно взятися до складання детальних поактових описів книг із 1800 р., які залишалися на зберіганні в судових архівах¹². Як засвідчив аналіз збережених документів повітових судів, це розпорядження залишилося невиконаним. Разом з тим, у фондах Могилів-Подільського та Ямпільського земських судів (ф.ф. 479, 477) відклялися поактові реєстри окремих книг, які були зроблені в процесі формування самих книг і не мають відношення до зазначеного указу.

Лист подільського губернського прокурора повітовим судам від 17.03.1872 р. зобов'язував суди у зв'язку з наступною їх ліквідацією негайно упорядкувати справи задля подальшої передачі в архів Подільської з'єднаної палати цивільного і кримінального суду. Зокрема, вимагалось скласти описи усіх кріпосних і дозвільних книг і підготувати їх до передачі з'єднаній палаті.¹³ Справа про закриття Вінницького повітового суду містить не датований опис актових книг з 1800 по 1863 р., у якому за 1800–1840 рр. зазначено 76 книг. Декретові книги в опис не потрапили¹⁴. Вінницький повітовий суд закрито 4.08.1872 р. Відповідний акт підписав в. о. подільського губернського прокурора барон Корф¹⁵.

У 1873 р. за розпорядженням Міністерства юстиції в Кам'янці-Подільському утворено Центральний архів при Подільській з'єднаній палаті кримінального та цивільного суду. Завідувачем архіву призначено Іполіта Люцидарського, який очолював архів аж до його закриття у 1880 р. Виділено також 1000 руб. на перевезення в архів справ ліквідованих повітових судів. Під архів пристосовано приміщення семиповерхової вежі над Вітряними воротами в старій частині міста¹⁶.

За станом на 7 травня 1874 р. у Центральному архіві Подільської з'єднаної палати цивільного і кримінального суду зберігалися документи ліквідованих повітових судів, в т. ч. актові книги за 1800–1872 рр.

числом 4411. Штат архіву – 1 архіваріус та 1 вільнонайманий писар. Цивільні та кримінальні справи за період з 1793 по 1800 рр. було відіслано в Московський архів Міністерства юстиції¹⁷.

Після закриття у 1880 р. Подільської з'єднаної палати кримінального та цивільного суду та архіву при ній¹⁸ актові книги повітових судів, за винятком декретових, передано в новостворений Кам'янець-Подільський нотаріальний архів. Жодних матеріалів, які б це прямо засвідчили, серед документів фондів Подільської з'єднаної палати кримінального та цивільного суду, Старшого нотаріуса Кам'янець-Подільського окружного суду Державного архіву Хмельницької області виявити не вдалося. Однак наявні у фондах Махнівського земського та Махнівського повітового судів Київської губернії актові книги, які зберігаються в Державному архіві Вінницької області (фф. 865, 864), містять на палітурках ярлики Київського нотаріального архіву. В Подільській губернії організація архівів була ідентичною, за винятком того, що ярлики на актових книгах не були наклеєні. Крім того, на передньому форзаці актової книги стемпльової, боргової та вічистої Ямпільського повітового суду за 1835 р. міститься відбиток штампу з легендою: “Старшій нотаріусъ Каменецъ-Подольскаго окружного суда” і датою “...1903”¹⁹. Щодо місця зберігання інших судових документів після 1880 р. ніякої інформації виявити не вдалося. Їх могли передати або в архів Кам'янець-Подільського окружного суду, або в архів Подільського губернського правління. Чи передавалися актові книги повітових (земських) судів Східних повітів Подільської губернії на зберігання в створений у 1909 р. Вінницький нотаріальний архів, також не з'ясовано. Принаймні “Ведомость описям книг, дел и бумаг, переданных из Каменец-Подольского в Винницкий нотариальный архив в 1909 г.”²⁰ містить тільки реєстри справ міських нотаріусів та актових книг старшого нотаріуса Кам'янець-Подільського окружного суду з 1880 р.

Зі створенням навесні 1922 р. у Вінниці Подільського губернського історичного архіву для зберігання дореволюційних архівних документів з Кам'янця-Подільського до Вінниці було перевезено документи губернських установ, а також частину повітових. Тоді ж архів Вінницького окружного суду та Вінницький нотаріальний архів передано на зберігання до губернського історичного архіву.

За Литовським Статутом в канцелярії земського суду упродовж року велися три актові книги: поточна, записова і декретова. До поточної книги вносилися позови, скарги, маніфести, тобто ті документи, якими порушувалося провадження в цивільних справах. Вироки, ухвали, рішення та постанови суду записувалися в декретову книгу. В записові книги вносилися найрізноманітніші документи для їх нотаріального засвідчення. Саме книги записів мають найбільшу історич-

ну цінність як джерело для вивчення соціально-економічної історії та походження дворянських родів Правобережної України. За польським коронним законодавством земські суди (Могилів-Подільський та Літинський) вели книги поточні, вічисті, боргові, стемпльові (евікційні) та декретові. До книг вічистих, боргових, стемпльових та поточних інколи застосовували загальний термін книг індуктових. У поточні вносилися позови, скарги, маніфести, тобто ті документи, якими порушувалося провадження в цивільних справах, а також найрізноманітніші документи з метою їх нотаріального засвідчення; у вічисту – кріпосні акти; в боргову – документи про позику та заставу; в стемпльову – квити та акти поступок на грошові суми чи майно. На практиці книги вічисті та стемпльові мало чим відрізнялися і містили однотипні акти. В Брацлавському, Гайсинсько-Ольгопільському, Ямпільському повітових (земських) судах деякий час велися також окремі пленіпотенційні книги, тобто книги доручень. Зазвичай же доручення вносилися в поточні книги. Після 1825 р. у повітах литовського права введено практику укладання поточних, вічистих, боргових і стемпльових книг. Усі акти з того часу вносилися в актові книги на гербовому папері (раніше – на простому). Паралельно формувалися чистові книги на простому папері. Комісією 1835 р. чистові книги до уваги не бралися. Рішення та ухвали в кримінальних справах, екстракти кримінальних справ також зшивалися в книги. Розглядалися кримінальні справи відповідно до російського законодавства. Кримінальна частина діяльності повітових (земських) судів не є предметом нашого дослідження.

Усі документи, які подавалися до суду під час провадження цивільної справи, записувалися до актової книги, а по прийнятті відповідного рішення, вироку чи ухвали у справі оригінали поверталися сторонам. Саме тому фонди повітових (земських) судів майже не містять окремих цивільних справ за першу третину XIX ст.

До книг записів вносилися угоди купівлі-продажу маєтків, нерухомого та рухомого майна, дарчі, боргові розписки, квитанції про сплату грошових сум тощо. Якщо за російським законодавством купчі на суму більше 100 рублів можна було укладати тільки в губернських судових присутніх місцях (губернській палаті цивільного суду), то Статут і сеймові постанови надавали таке право установам повітового рівня – земським судам. Така невідповідність пояснювалася просто – в Речі Посполитій не було судових установ рівня воєводства. Той же Литовський Статут застерігав, що, якби угода на маєток була укладена за межами повіту, де розташований цей маєток, то копія угоди обов'язково підлягала б внесенню в актову книгу цього повіту. Крім того, в актові книги шляхтою вносилося чимало документів просто для підстраховки, адже копія документа в актовій книзі мала силу оригіналу.

Актові книги повітових (земських) судів є цінним історичним джерелом, яке розкриває різні аспекти історії Правобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. У першу чергу вони є важливими для вивчення соціально-економічної історії регіону. В актові книги вписували запродажні, заставні, орендні контракти на маєтки, так звані акти традиції маєтків (передачі маєтку неплатоспроможного боржника в тимчасове володіння кредитора на час погашення боргу за рахунок ренти з маєтку). Складовими частинами цих документів часто були інвентарі маєтків та описи нерухомого та рухомого майна. Зазвичай інвентарі та описи укладалися в присутності судових урядників або ж ними самими, що, на відміну від звичайних господарських інвентарів, які склалися панською економією для обліку ренти, свідчило про їх відповідність реальному стану речей. В інвентарях міститься інформація про відробіткові, натуральні та грошові повинності селян, чиншової шляхти та міщан, про громадську селянську адміністрацію в панських маєтках²¹, про селян-ремісників та їх становище. Окремі інвентарі вказують на розміри польових наділів селян, на взаємозв'язок між розміром польового наділу, розрядами господарств (плугові, почвірні, потрійні, парові, піші, городники, комірники) та рентою, яку вони зобов'язані були виконувати. Заставні та орендні контракти дозволяють детально з'ясувати питання про непрямую ренту, яку дідичі отримували з маєтків, а саме: маєткові монополії (винокуріння, продаж алкогольних напоїв, мливи збіжжя в млинах та ін.)²². Окрім того, інвентарі є цінним джерелом для вивчення родоводів селян, чиншової шляхти та міщан, оскільки вони містять сімейні списки господарств.

У актові книги були вписані документи, які дають уявлення про розвиток мануфактурного виробництва на Східному Поділлі на початку XIX ст. Попри панування натурального господарства, вузькість внутрішнього ринку, у той час розвивались галузі промисловості, попит на продукцію якої дедалі зростав. Відтак у актових книгах відклалися контракти між поміщиками та майстрами чи підприємцями (здебільшого іноземців) про запровадження та утримання суконних, полотняних, панчішних, шкіряних, селітрових та ін. мануфактур²³.

В актових книгах виявлено копії цехових статутів християнських цехів міст Східного Поділля XVIII ст. Їх внесенням у актові книги цехові братчики прагнули забезпечити себе від тотального закріпачення мешканців приватних міст та містечок християнського віросповідання власниками маєтків, яке активізувалось на початку XIX ст. Зазначені документи є неоціненним джерелом з історії міст Поділля XVIII ст.²⁴

Актові книги дозволяють з'ясувати й інші аспекти історії міського життя Поділля 18 –початку XIX ст. Виявлено кілька копій привілеїв (статутів) XVIII ст., наданих дідичами окремих містечок кагальним громадам: привілей Ф. Богуша, підстарости і судді гродського летичів-

ського, євреям м. Сніткова (13.06.1725 р.);²⁵ привілей кн. Ф.-Ф. Любомирського кагалові м. Ялтушкова на осадження слободи (5.06.1765 р.);²⁶ привілей гр. Прота Потоцького громаді євреїв м. Ямполья 1.01.1792 р.²⁷

На середину XVIII ст. утворилася велика вірменська громада у м. Могилеві (на Дністрі). 13 квітня 1743 р. дідич міста Ф. Потоцький надає громаді привілей, яким підтверджує її правовий статус²⁸. 4 травня 1745 р. Ф.-С. Потоцький надає статут вірменському сап'яновому цехові м. Могилева-Подільського²⁹.

Інтенсифікація поземельної ренти у першій половині XIX ст. сприяла активізації межових суперечок між власниками маєтків. Межові суди були завалені скаргами та позовами шляхти щодо межових прав. Шляхта витрачала великі кошти для пошуків в архівах документів, які б підтверджували поземельну власність, вивчалися давні родинні документи, котрі могли б бути підставою для доведення права на володіння землями. В актові книги повітових (земських) судів було внесено багато копій королівських привілеїв на маєтки, рішень Люблінського коронного трибуналу, декретів підкоморських судів та інших дотичних документів за XVI–XVIII ст. З огляду на втрату оригіналів їх вартість є неоціненною.

Актові книги повітових (земських) судів є одним із найцінніших джерел для вивчення походження шляхетських родів Правобережної України. На початку XIX ст. російський уряд провів ревізію шляхти західних губерній. Царат поки що не мав на меті застосувати дискримінацію стосовно дрібної польської шляхти, але ревізію мали пройти всі. Усі – від дрібної шляхти до магнатів – видобули із родинних архівів, з архівів судових установ та парафіяльних храмів документи, які б засвідчували їх шляхетне походження і подавали їх для засвідчення в актові книги повітових (земських) судів. Актів для засвідчення було представлено настільки багато (особливо у другій половині 1802 р.), що окремі суди змушені були зшивати записові книги з двох частин. Відповідно до 92 артикулу 12 параграфа Привілею російському дворянству 1785 р., який поширював дворянські права на тих представників вищого стану, які не мали автентичних дворянських привілеїв, але могли на підставі інших документів довести своє дворянське походження, бездокументним шляхтичам було дозволено подавати у губернські легітимаційні комісії свідоцтва від 12-ти дворян того повіту, у якому вони мешкали, що підтвердили б, що їхній батько та дід вели шляхетне життя.³⁰ Поряд із бездокументними чиншовиками-шляхтичами були й такі, що подавали документи на підтвердження дворянського походження. Здебільшого це були церковні чи костельні метрики, витяги зі списків ревізії населення 1795 р., різноманітні майнові угоди, інколи – королівські привілеї, дані про військову службу. Саме завдяки таким документам простежуються початкові пункти міграції шляхти на

Східне Поділля, а також її етнічне походження. Аналіз легітимаційних документів показує, що на Брацлавщині осіла значна кількість вихідців зі Східної Галичини. Наприклад, брати Фелікс та Михайло Косовські, перший з яких мешкав у с. Кушинцях Гайсинського повіту, а другий – в с. Козлові Могилівського повіту, подали в Подільську легітимаційну комісію свідоцтво шляхти (21.11.1802 р.) про те, що їх дід Северин був дідичем с. Косове у Галицькій землі Руського воєводства.³¹ Войцех Вітковський подав свідоцтво, у якому стверджувалося, що він є вихідцем з с. Добромилі Львівського повіту того ж воєводства, служив на Брацлавщині у польському війську, а по демобілізації осів у с. Будьках Вінницького повіту – 21.10.1802 р.³² Григорій Нелипович, мешканець Вінницького повіту, подав свідоцтво про те, що його предки є вихідцями з Перемишльської землі (20.10.1802 р.)³³. До актових книг вносилися також копії рішень легітимаційних комісій про затвердження родин у дворянстві, дипломи про внесення до дворянських родовідних книг тощо. Зауважимо, що вписи копій метричних записів із писаних кирилицею метричних книг уніатських церков Правобережної України робилися латинськими літерами і показують, як насправді читалися (озвучувалися) в той час ці кириличні церковнослов'янські тексти (здебільшого вони були близькими до сучасної української мови).

В актових книгах відклалися усі документи, які подавалися на розгляд легітимаційних комісій, а також ті, які походили з самих комісій. Саме тому актові книги можна кваліфікувати як джерело з історії шляхетських родів Правобережної України.

Стан збереженості актових книг є досить добротним, принаймні у фондах тих повітових (земських) судів, які зберігаються у Державному архіві Вінницької області. Відклалися актові книги і в інших архівних установах Правобережної України. Наприклад, у фонді Бердичівського (Махнівського) повітового суду (ф. 601) Державного архіву Житомирської області відклалися актові книги поточні і декретові. Містяться актові книги у фондах Кам'янець-Подільського (ф. 1), Проскурівського (ф. 2) повітових судів Державного архіву Хмельницької області; Дубенського повітового суду (ф. 370) Державного архіву Рівненської області; Сквирського повітового суду (ф. 231) Державного архіву Київської області.

Нижче наведено перелік актових книг повітових (земських) судів східних повітів Подільської губернії, які зберігаються в Державному архіві Вінницької області. Крім зазначених, нотаріальні книги (записові, вічисті, боргові, стемпльові) відклалися у фондах Махнівського земського та повітового судів (ф.ф. 865, 864) Державного архіву Вінницької області. З огляду на цінність інформації, яка міститься в актових книгах, та на стан їх збереженості в Державному архіві Вінницької області з 2009 р. здійснюється копіювання зазначених книг на електронні

носії та практикується видача книг у читальний зал тільки в електронних копіях.

Підходи до вивчення актових книг та перспективи введення інформації, яку вони містять, в науковий обіг залишаються в основних рисах незмінними з середини XIX ст. Перш за все, необхідно ревізувати книги, уклавши реєстри книг в розрізі кожного окремого повітового (земського) суду Правобережної України. Доречно, щоб ініціатором такого проекту виступив Укрдержархів. Наступним етапом має стати поактовий опис книг. Для цього потрібно виробити певну методику, скориставшись досвідом Центрального державного історичного архіву України в м. Києві з видання інвентарів актових книг XVI–XVII ст. Найцінніші матеріали, виявлені під час складання поактових інвентарів, можуть стати основою для видання збірників документів з різних аспектів історії Правобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

**Перелік актових книг повітових (земських) судів східних повітів
Подільської губернії, які зберігаються в Державному архіві
Вінницької області (цивільна частина)**

Брацлавський повітовий (земський) суд

Книги декретові:

1) 1797 р. Свято-Троїцька каденція. Ф. 507, оп. 1, спр. 1, 48 арк. Без оригінальної палітурки.

2) 1797 р. Свято-Михайлівська каденція; 1798 р. Свято-Михайлівська каденція; 1799 р. Середньопостова і Свято-Троїцька каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 2, 139 арк. Оригінальна палітурка.

3) 1798 р. Свято-Михайлівська каденція. Ф. 507, оп. 1, спр. 3, 41 арк. Без оригінальної палітурки.

4) 1798 р. Середньопостова каденція. Ф. 507, оп. 1, спр. 4, 48 арк. Без оригінальної палітурки.

5) 1800 р. Свято-Троїцька і Свято-Михайлівська каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 6, 55 арк. Оригінальна палітурка.

6) 1805 р. Середньопостова каденція. Ф. 507, оп. 1, спр. 14, 63 арк. Оригінальна палітурка.

7) 1805 р. Свято-Михайлівська каденція; 1806 р. усі каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 15, 358 арк. Оригінальна палітурка.

8) 1809 р. Свято-Троїцька і Свято-Михайлівська каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 17, 111 арк. Оригінальна палітурка.

9) 1810 р. усі каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 18, 156 арк. Оригінальна палітурка.

10) 1811 р. Середньопостова і Свято-Троїцька каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 19, 75 арк. Оригінальна палітурка.

11) 1814 р. Свято-Троїцька і Свято-Михайлівська каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 25, 205 арк. Оригінальна палітурка.

12) 1817 р. усі каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 32, 192 арк. Без оригінальної палітурки.

13) 1819 р. усі каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 38, 224 арк. Оригінальна палітурка.

14) 1820 р. Середньопостова каденція. Ф. 507, оп. 1, спр. 40, 133 арк. Оригінальна палітурка.

15) 1824 р. усі каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 46, 176 арк. Оригінальна палітурка.

16) 1825 р. усі каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 47, 160 арк. Оригінальна палітурка.

17) 1830 р. усі каденції. Ф. 507, оп. 1, спр. 57, 229 арк. Оригінальна палітурка.

Книги записові:

1) 1800 р. 676 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 5, 690 арк. Без оригінальної палітурки.

2) 1801 р. 693 акти. Ф. 507, оп. 1, спр. 7, 854 арк. Оригінальна палітурка.

3) 1802 р. 1463 акти. Ф. 507, оп. 1, спр. 8, 1492 арк. Без оригінальної палітурки. Останній наявний аркуш зберігся фрагментарно. Скільки аркушів в кінці бракує – невідомо.

4) 1803 р. 836 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 10, 816 арк. Без оригінальної палітурки.

5) 1804 р. 865 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 11, 926 арк. Без оригінальної палітурки.

6) 1805 р. 785 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 16, 795 арк. Без оригінальної палітурки. Останній акт зберігся частково.

7) 1811 р. 657 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 20, 578 арк. Оригінальна палітурка.

8) 1812 р. 494 акти. Ф. 507, оп. 1, спр. 22, 496 арк. Без оригінальної палітурки.

9) 1813 р. 379 арк. Ф. 507, оп. 1, спр. 23, 345 арк. Оригінальна палітурка.

10) 1814 р. 512 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 26, 528 арк. Оригінальна палітурка.

11) 1815 р. 521 акт. Ф. 507, оп. 1, спр. 27, 572 арк. Оригінальна палітурка.

12) 1816 р. 560 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 30, 608 арк. Оригінальна палітурка.

13) 1824 р. 587 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 45, 617 арк. Без оригінальної палітурки.

Книги поточні:

- 1) 1815 р. 421 акт. Ф. 507, оп. 1, спр. 28, 452 арк. Оригінальна палітурка.
- 2) 1816 р. 421 акт. Ф. 507, оп. 1, спр. 31, 466 арк. Оригінальна палітурка.
- 3) 1817 р. 444 акти. Ф. 507, оп. 1, спр. 33, 442 арк. Оригінальна палітурка.
- 4) 1818 р. 456 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 36, 439 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1819 р. 432 акти. Ф. 507, оп. 1, спр. 37, 486 арк. Оригінальна палітурка.
- 6) 1821 р. 388 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 41, 365 арк. Оригінальна палітурка.
- 7) 1822 р. 520 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 42, 419 арк. Без оригінальної палітурки.
- 8) 1823 р. 666 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 43, 573 арк. Оригінальна палітурка (тільки передня частина).
- 9) 1824 р. 603 акти. Ф. 507, оп. 1, спр. 44, 539 арк. Без оригінальної палітурки.
- 10) 1825 р. 765 актів (по жовтень). Ф. 507, оп. 1, спр. 48, 573 арк. Оригінальна палітурка. Містить також записові акти. Зазначено, що акти за листопад і грудень, а також № 567 оправлені в іншій книзі.
- 11) 1827 р. 857 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 52, 974 арк. Без оригінальної палітурки.
- 12) 1828 р. 947 актів. Ф. 507, оп. 1, спр. 54, 840 арк. Оригінальна палітурка.

Інші книги:

- 1) 1825 р. Индуктова (з протоколів вічистого, длужного і пленіпотенційного). Ф. 507, оп. 1, спр. 49, 357 арк. Без оригінальної палітурки.
- 2) 1826 р. Индуктова (з протоколів вічистого, длужного і пленіпотенційного). Ф. 507, оп. 1, спр. 50, 316 арк. Оригінальна палітурка.
- 3) 1827 р. Индуктова (з протоколів вічистого, длужного і пленіпотенційного). Ф. 507, оп. 1, спр. 53, 284 арк. Оригінальна палітурка.
- 4) 1828 р. Индуктова (вічиста, стемпльова і боргова). Ф. 507, оп. 1, спр. 55, 260 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1830 р. Индуктова (вічиста, стемпльова і боргова). Ф. 507, оп. 1, спр. 56, 170 арк. Без оригінальної палітурки.
- 6) 1831 р. Индуктова (вічиста, стемпльова і боргова). Ф. 507, оп. 1, спр. 58, 119 арк. Оригінальна палітурка.
- 7) 1832 р. Индуктова (вічиста, стемпльова і боргова). Ф. 507, оп. 1, спр. 61, 215 арк. Оригінальна палітурка.
- 8) 1833 р. Индуктова (вічиста, стемпльова і боргова). Ф. 507, оп. 1, спр. 63, 157 арк. Оригінальна палітурка.

9) 1834 р. Вічиста, стемпльова і боргова. Ф. 473, оп. 1, спр. 9, 342 арк. Без оригінальної палітурки.

10) 1836 р. Вічиста, стемпльова і боргова. Ф. 473, оп. 1, спр. 13, 241 арк. Оригінальна палітурка.

11) 1837 р. Боргова. Ф. 473, оп. 1, спр. 14, 114 арк. Оригінальна палітурка.

12) 1837 р. Кріпосна. Ф. 473, оп. 1, спр. 17-а, 116 арк. Оригінальна палітурка.

13) 1838 р. Вічиста, стемпльова і боргова. Ф. 473, оп. 1, спр. 18-а, 422 арк. Оригінальна палітурка.

14) 1839 р. Вічиста, стемпльова і боргова. Ф. 473, оп. 1, спр. 25, 332 арк. Оригінальна палітурка.

15) 1840 р. Зібрана актова книга: квитанції за січень–серпень (№№ 5–43); явочні акти з серпня по вересень (№№ 352–361). Стара нумерація аркушів: 801–877, 757–778, наскрізна нумерація відсутня. Ф. 473, оп. 1, спр. 36. Без оригінальної палітурки.

16) 1840 р. Зібрана актова книга: доручення (акти №№ 363–406), квитанції (акти №№ 46–52), боргові листи (акти №№ 17–20), “частина актової книги за 1840 р.” (листопад–грудень, акти №№ 1–4). Ф. 473, оп. 1, спр. 37, 131 арк. Без оригінальної палітурки.

17) 1840 р. Зібрана актова книга: явочна (акти №№ 238–351), боргова (акти №№ 1, 3–16), вічиста (акти №№ 1–54). Ф. 473, оп. 1, спр. 39, 253 арк. Без оригінальної палітурки.

Всього по суду – 59 актових книг.

Вінницький повітовий (земський) суд

Книги декретові:

1) 1800 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 51, 178 арк. Без оригінальної палітурки.

2) 1801 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 3, 146 арк. Оригінальна палітурка.

3) 1802 р. Середньопостова і Свято-Троїцька каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 5, 122 арк. Оригінальна палітурка.

4) 1802 р. Свято-Михайлівська каденція; 1803 - 1804 рр. усі каденції; 1805 р. Середньопостова і Свято-Троїцька каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 6, 489 арк. Оригінальна палітурка.

5) 1805 р. Свято-Михайлівська каденція; 1806 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 13, 311 арк. Оригінальна палітурка.

6) 1809 р. Середньопостова каденція. Ф. 480, оп. 1, спр. 22, 60 арк. Оригінальна палітурка.

7) 1809 р. Свято-Троїцька каденція. Ф. 480, оп. 1, спр. 23, 93 арк. Оригінальна палітурка.

- 8) 1809 р. Свято-Михайлівська каденція. ф. 480, оп. 1, спр. 24, 85 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1810 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 26, 192 арк. Оригінальна палітурка.
- 10) 1811 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 30, 272 арк. Оригінальна палітурка.
- 11) 1812 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 34, 248 арк. Оригінальна палітурка.
- 12) 1813 р. Свято-Троїцька і Свято-Михайлівська каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 35, 151 арк. Оригінальна палітурка.
- 13) 1814 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 38, 220 арк. Оригінальна палітурка.
- 14) 1815 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 41, 237 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1816 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 45, 158 арк. Оригінальна палітурка. Бракує першого аркуша.
- 16) 1817 р. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 48, 123 арк. Оригінальна палітурка.
- 17) 1819–1823 рр. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 53, 538 арк. Оригінальна палітурка.
- 18) 1829–1833 рр. усі каденції. Ф. 480, оп. 1, спр. 77, 378 арк. Оригінальна палітурка.

Книги записові:

- 1) 1800 р. 450 актів. Ф. 470, оп. 2, спр. 16, 627 арк. Оригінальна палітурка.
- 2) 1801 р. 717 актів. Ф. 480, оп. 1, спр. 4, 909 арк. Без оригінальної палітурки. Перший аркуш відсутній.
- 3) 1802 р. (січень–вересень). Акти 1–670. Ф. 480, оп. 1, спр. 7, 700 арк. Оригінальна палітурка.
- 4) 1802 р. (жовтень–грудень). Акти 671–1768. Ф. 480, оп. 1, спр. 9, 796 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1803 р. 877 актів. Ф. 480, оп. 1, спр. 10, 820 арк. Оригінальна палітурка.
- 6) 1804 р. 961 акт. Ф. 480, оп. 1, спр. 12, 1029 арк. Без оригінальної палітурки.
- 7) 1806 р. 727 актів. Ф. 480, оп. 1, спр. 16, 819 арк. Без оригінальної палітурки.
- 8) 1807 р. 644 акти. Ф. 480, оп. 1, спр. 17, 642 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1808 р. 682 акти. Ф. 480, оп. 1, спр. 20, 661 арк. Без оригінальної палітурки.
- 10) 1809 р. 638 актів. Ф. 480, оп. 1, спр. 105, 581 арк. Без оригінальної палітурки.

11) 1810 р. 655 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 27, 701 арк. Оригінальна палітурка.

12) 1811 р. 745 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 31, 727 арк. Оригінальна палітурка.

13) 1812 р. 508 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 100, 551 арк. Оригінальна палітурка.

14) 1813 р. 358 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 36, 420 арк. Оригінальна палітурка.

15) 1814 р. 575 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 39, 650 арк. Без оригінальної палітурки.

16) 1815 р. 760 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 42, 1163 арк. Оригінальна палітурка.

17) 1816 р. 818 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 44, 779 арк. Оригінальна палітурка.

18) 1818 р. 629 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 52, 645 арк. Оригінальна палітурка.

19) 1819 р. 542 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 54, 630 арк. Оригінальна палітурка.

20) 1820 р. Записова і поточна. 635 актів записових, 323 - поточних. Ф. 480, оп.1, спр. 55, Арк. 1-622, 623-958. Оригінальна палітурка.

21) 1821 р. 585 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 57, 710 арк. Оригінальна палітурка.

22) 1822 р. 532 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 61, 694 арк. Оригінальна палітурка.

23) 1823 р. Записова і поточна. 509 актів записових, 405 - поточних. Ф. 480, оп.1, спр. 64, Арк. 1-510, 511-1030. Без оригінальної палітурки.

24) 1824 р. 583 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 65, 660 арк. Оригінальна палітурка.

25) 1825 р. 536 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 68, 787 арк. Оригінальна палітурка.

Книги поточні:

1) 1800 р. 672 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 1, 676 арк. Без оригінальної палітурки.

2) 1801 р. 689 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 2, 695 арк. Без оригінальної палітурки.

3) 1802 р. 629 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 8, 612 арк. Оригінальна палітурка.

4) 1803 р. 542 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 11, 522 арк. Оригінальна палітурка.

5) 1805 р. 503 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 14, 476 арк. Оригінальна палітурка.

6) 1806 р. 599 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 15, 657 арк. Оригінальна палітурка.

- 7) 1807 р. 644 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 18, 642 арк. Оригінальна палітурка.
- 8) 1808 р. 611 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 21, 682 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1809 р. 579 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 25, 620 арк. Оригінальна палітурка.
- 10) 1810 р. 564 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 28, 526 арк. Оригінальна палітурка.
- 11) 1811 р. 606 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 32, 577 арк. Оригінальна палітурка.
- 12) 1812 р. 479 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 33, 415 арк. Без оригінальної палітурки.
- 13) 1813 р. 350 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 37, 314 арк. Оригінальна палітурка.
- 14) 1815 р. 599 актів. Ф. 470, оп. 4, спр. 120, 609 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1816 р. 462 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 46, 446 арк. Оригінальна палітурка.
- 16) 1817 р. 406 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 47, 388 арк. Оригінальна палітурка.
- 17) 1818 - 1819 рр. 384 і 332 акти. Ф. 480, оп.1, спр. 50, 384 і 332 арк. Оригінальна палітурка.
- 18) 1821 р. 388 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 58, 467 арк. Оригінальна палітурка.
- 19) 1822 р. 386 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 60, 473 арк. Без оригінальної палітурки.
- 20) 1824 р. 378 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 66, 391 арк. Оригінальна палітурка.
- 21) 1825 р. 311 актів. Ф. 480, оп.1, спр. 67, 433 арк. Оригінальна палітурка.
- 22) 1827 р. Ф. 480, оп.1, спр. 74, 1112 арк. Оригінальна палітурка.
- 23) 1832 р. Ф. 480, оп.1, спр. 88, 775 арк. Оригінальна палітурка.
- 24) 1833 р. Ф. 470, оп. 4, спр. 116, 685 арк. Оригінальна палітурка.
- 25) 1834 р. Ф. 470, оп. 1, спр. 76, 774 арк. Оригінальна палітурка.
- 26) 1835 р. Ф. 470, оп. 1, спр. 80, 969 арк. Закінчується 12.12. Бракує наступних аркушів. Останні аркуші пошкоджені зотлінням. Без оригінальної палітурки.
- 27) 1836 р. Ф. 470, оп. 1, спр. 89, 402 арк. Оригінальна палітурка.
- 28) 1837 р. Ф. 470, оп. 1, спр. 93, 574 арк. Оригінальна палітурка.
- 29) 1838 р. Ф. 470, оп. 1, спр. 97, 480 арк. Оригінальна палітурка.
- 30) 1839 р. Ф. 470, оп. 1, спр. 104, 533 арк. Оригінальна палітурка.
- 31) 1840 р. Ф. 470, оп. 1, спр. 112, 436 арк. Оригінальна палітурка.

Інші книги:

- 1) 1826 р. Вічиста, стемпльова, боргова, поточна. Ф. 480, оп. 1, спр. 69, 1104 арк. Без оригінальної палітурки.
- 2) 1827 р. Вічиста, стемпльова, боргова, поточна. Ф. 480, оп. 1, спр. 72, 921 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.
- 3) 1827 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 480, оп. 1, спр. 73, 305 арк. Оригінальна палітурка (тільки титульна частина).
- 4) 1828 р. Стемпльова, боргова, вічиста і поточна. Ф. 480, оп.1, спр. 75, 1151 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1828 р. Стемпльова, боргова, вічиста і поточна. Ф. 480, оп.1, спр. 76, 919 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.
- 6) 1829 р. Стемпльова, боргова, вічиста і поточна. Ф. 480, оп.1, спр. 79, 1258 арк. Оригінальна палітурка.
- 7) 1830 р. Стемпльова, боргова, вічиста і поточна. Ф. 480, оп.1, спр. 84, 942 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.
- 8) 1831 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 480, оп.1, спр. 86, 318 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1831 р. Стемпльова, боргова, вічиста і поточна. Ф. 480, оп.1, спр. 87, 621 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.
- 10) 1832 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 470, оп.1, спр. 63, 223 арк. Оригінальна палітурка.
- 11) 1833 р. Стемпльова, боргова, вічиста і поточна. Ф. 470, оп.4, спр. 117, 855 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.
- 12) 1833 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 470, оп.1, спр. 68, 403 арк. Оригінальна палітурка.
- 13) 1834 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 470, оп.1, спр. 77, 417 арк. Без оригінальної палітурки.
- 14) 1835 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 470, оп.1, спр. 82, 483 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1836 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 470, оп.1, спр. 91, 463 арк. Оригінальна палітурка.
- 16) 1838 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 470, оп.1, спр. 98, 341 арк. Оригінальна палітурка.
- 17) 1839 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 470, оп.1, спр. 103, 380 арк. Оригінальна палітурка.
- 18) 1840 р. Стемпльова, боргова і вічиста. Ф. 470, оп.1, спр. 116, 200 арк. Оригінальна палітурка.

Всього по суду – 92 актові книги.

Гайсинсько-Ольгопільський повітовий (земський) суд

Книги декретові:

- 1) 1797 р. Свято-Троїцька каденція. Ф. 792, оп. 1, спр. 1, 39 арк. Оригінальна палітурка.
- 2) 1797 р. Свято-Михайлівська каденція (з реєстру ординарїйного). Ф. 792, оп. 1, спр. 5, 54 арк. Оригінальна палітурка.
- 3) 1797 р. Свято-Михайлівська каденція (з реєстрів тактового, ремісового, екзакуційного). Ф. 792, оп. 1, спр. 6, 54 арк. Оригінальна палітурка.
- 4) 1798 р. Середньопостова каденція. Ф. 792, оп. 1, спр. 7, 45 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1798 р. Свято-Михайлівська каденція. Ф. 792, оп. 1, спр. 8, 118 арк. Оригінальна палітурка.
- 6) 1801 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 13, 239 арк. Без оригінальної палітурки.
- 7) 1802 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 15, 243 арк. Без оригінальної палітурки.
- 8) 1804 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 24, 247 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1805 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 26, 264 арк. Без оригінальної палітурки.
- 10) 1806 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 30, 214 арк. Без оригінальної палітурки.
- 11) 1807 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 32, 173 арк. Оригінальна палітурка.
- 12) 1808 р. усі каденції; 1810 р. Середньопостова і Свято-Троїцька каденції; 1812 р. усі каденції та ухвали кримінальних справ; 1813 р. Свято-Троїцька і Свято-Михайлівська каденції; 1814 р. Свято-Троїцька і Свято-Михайлівська каденції; 1818, 1819, 1820 рр. усі каденції; після 1818 р. вшити частину декрету виїзного засідання суду 1830 р. на ґрунті с. Малої Мочулки у справі про претензії графа С. Потоцького до К. Хосецького про орендне володіння селом. Ф. 792, оп. 1, спр. 35, 1044 арк. Без оригінальної палітурки.
- 13) 1809 р. Свято-Троїцька і Свято-Михайлівська каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 39, 176 арк. Оригінальна палітурка.
- 14) 1811 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 41, 262 арк. Без оригінальної палітурки.
- 15) 1816 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 48, 196 арк. Оригінальна палітурка.
- 16) 1817 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 52, 129 арк. Без оригінальної палітурки.
- 17) 1834 р. усі каденції. Ф. 792, оп. 1, спр. 105, 220 арк. Без оригінальної палітурки.

18) 1839 р. (Ольгопільський п. с.) усі каденції. Ф. 468, оп. 1, спр. 20, 66 арк. Оригінальна палітурка.

Книги записові:

1) 1800 р. 586 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 55, 837 арк. Оригінальна палітурка.

2) 1801 р. 475 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 111, 736 арк. Обривається 11.12. Останні 4 аркуші пошкоджені зотлінням. Оригінальна палітурка (тільки передня частина).

3) 1802 р. (січень–вересень). 588 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 16, 876 арк. Без оригінальної палітурки.

4) 1802 р. (жовтень–грудень). Акти 589–1369. Ф. 792, оп. 1, спр. 17, 928 арк. Оригінальна палітурка.

5) 1803 р. 683 акти. Ф. 792, оп. 1, спр. 21, 1041 арк. Оригінальна палітурка (тільки передня частина).

6) 1804 р. 724 акти. Ф. 792, оп. 1, спр. 25, 1135 арк. Без оригінальної палітурки.

7) 1805 р. 590 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 110, 992 арк. Без оригінальної палітурки.

8) 1806 р. 524 акти. Ф. 792, оп. 1, спр. 28, 805 арк. Оригінальна палітурка.

9) 1808 р. 468 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 36, 573 арк. Без оригінальної палітурки.

10) 1813 р. 230 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 43, 437 арк. Оригінальна палітурка.

11) 1816 р. 563 акти. Ф. 792, оп. 1, спр. 49, 590 арк. Оригінальна палітурка.

12) 1817 р. 527 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 54, 545 арк. Оригінальна палітурка.

13) 1819 р. 410 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 61, 468 арк. Без оригінальної палітурки.

14) 1820 р. 448 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 63, 522 арк. Оригінальна палітурка.

15) 1821 р. 434 акти. Ф. 792, оп. 1, спр. 64, 440 арк. Без оригінальної палітурки.

16) 1822 р. 512 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 69, 578 арк. Без оригінальної палітурки.

17) 1823 р. 477 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 74, 436 арк. Оригінальна палітурка.

18) 1824 р. 448 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 79, 377 арк. Без оригінальної палітурки.

Книги поточні:

1) 1823 р. 374 акти. Ф. 792, оп. 1, спр. 72, 329 арк. Без оригінальної палітурки.

2) 1826 р. 628 актів. Ф. 792, оп. 1, спр. 89, 1022 арк. Оригінальна палітурка (тільки передня частина).

Інші книги:

1) 1825 - 1826 рр. Індуктова. Ф. 792, оп. 1, спр. 84, 279 арк. Оригінальна палітурка.

2) 1825 р. Боргова. Ф. 792, оп. 1, спр. 85, 98 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.

3) 1825 р. Пленіпотенційна. Ф. 792, оп. 1, спр. 86, 34 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.

4) 1829 р. Боргова. Ф. 792, оп. 1, спр. 97, 118 арк. Оригінальна палітурка.

5) 1830 - 1831 рр. Вічиста. Ф. 792, оп. 1, спр. 99, 354 арк. Оригінальна палітурка.

6) 1834 р. Книга купчих. Ф. 471, оп. 1, спр. 7, 108 арк. Оригінальна палітурка.

7) 1836 р. Вічиста. Ф. 471, оп. 1, спр. 12, 72 арк. Оригінальна палітурка.

8) 1837 р. Вічиста. Ф. 471, оп. 1, спр. 16, 77 арк. Оригінальна палітурка.

9) 1838 р. Вічиста. Ф. 471, оп. 1, спр. 21, 54 арк. Оригінальна палітурка.

10) 1839 р. Вічиста (Гайсинський повітовий суд). Ф. 471, оп. 1, спр. 29, 81 арк. Оригінальна палітурка.

11) 1839 р. Явочна (Ольгопільський повітовий суд). 244 акти. Ф. 468, оп. 1, спр. 12, 588 арк. Оригінальна палітурка.

12) 1839 р. Книга квитанцій (Ольгопільський повітовий суд). 13 актів. Ф. 468, оп. 1, спр. 21, 10 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.

13) 1839 р. Вічиста (Ольгопільський повітовий суд). 17 актів. Ф. 468, оп. 1, спр. 22, 24 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.

14) 1839 р. Вічиста (Ольгопільський повітовий суд). Ф. 468, оп. 1, спр. 25, 20 арк. Оригінальна палітурка.

15) 1839 р. Боргова (Ольгопільський повітовий суд). 25 актів. Ф. 468, оп. 1, спр. 17, 46 арк. Оригінальна палітурка.

16) 1839 р. Боргова (Ольгопільський повітовий суд). 25 актів. Ф. 468, оп. 1, спр. 18, 13 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.

17) 1839 р. Книга квитанцій (Ольгопільський повітовий суд). 12 актів. Ф. 468, оп. 1, спр. 19, 24 арк. Оригінальна палітурка.

18) 1840 р. Вічиста (Гайсинський повітовий суд). Ф. 471, оп. 1, спр. 35, 40 арк. Оригінальна палітурка.

19) 1840 р. Вічиста. (Ольгопільський повітовий суд). Ф. 468, оп. 1, спр. 30, 9 арк. Чистові копії. Оригінальна палітурка.

Всього по суду – 57 актових книг.

Примітка: відповідно до указу Подільського губернського правління від 16. 12. 1838 р. № 17999 Ольгопільський повітовий суд розпочав діяльність з 1.01.1839 р.

Літинський повітовий (земський) суд

Книги декретові:

- 1) 1799 - 1801 рр. усі каденції, 1802 р. Середньопостова каденція. Ф. 492, оп. 1, спр. 4, 625 арк. Без оригінальної палітурки.
- 2) 1805 р. Свято-Михайлівська каденція. Ф. 492, оп. 1, спр. 13, 140 арк. Оригінальна палітурка.
- 3) 1810 р. Середньопостова і Свято-Михайлівська каденції. Ф. 492, оп. 1, спр. 25, 378 арк. Оригінальна палітурка.
- 4) 1811 р. Середньопостова і Свято-Троїцька каденції. Ф. 492, оп. 1, спр. 27, 233 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1814 р. Свято-Михайлівська каденція (з реєстру “ординарійного”). Ф. 492, оп. 1, спр. 36, 32 арк. Оригінальна палітурка.
- 6) 1815 р. Середньопостова каденція (з реєстру “ординарійного”). Ф. 492, оп. 1, спр. 39, 193 арк. Оригінальна палітурка.
- 7) 1816 р. Середньопостова і Свято-Троїцька каденції. Ф. 492, оп. 1, спр. 42, 211 арк. Без оригінальної палітурки.
- 8) 1818 р. усі каденції. Ф. 492, оп. 1, спр. 50, 355 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1821 р. усі каденції. Ф. 492, оп. 1, спр. 61, 270 арк. Оригінальна палітурка.
- 10) 1822 р. усі каденції. Ф. 492, оп. 1, спр. 64, 406 арк. Оригінальна палітурка.
- 11) 1823 р. усі каденції. Ф. 492, оп. 1, спр. 68, 262 арк. Оригінальна палітурка.
- 12) 1830 р. усі каденції. Ф. 492, оп. 1, спр. 117, 240 арк. Оригінальна палітурка.
- 13) 1831 р. усі каденції. Ф. 492, оп. 1, спр. 120, 154 арк. Оригінальна палітурка.
- 14) 1837 р. усі каденції. Ф. 222, оп. 2, спр. 10-а, 147 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1840 р. Травнева каденція. Ф. 222, оп. 4, спр. 1-а, 94 арк. Оригінальна палітурка.

Книги поточні:

- 1) 1800–1802 рр. Акти №№ 185–460. Ф. 492, оп. 1, спр. 5, 282 арк. Без оригінальної палітурки.
- 2) 1804 р. (травень–липень). Акти №№ 356 - 560. Ф. 492, оп. 1, спр. 10, 222 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.

- 3) 1807 р. (травень–листопад). Акти №№ 344 - 909. Ф. 492, оп. 1, спр. 16, 304 арк. Оригінальна палітурка.
- 4) 1808 р. (січень–лютий, квітень, червень, серпень). Ф. 492, оп. 1, спр. 18, 507 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1808 р. (березень–грудень). Акти №№ 210–903. Ф. 492, оп. 1, спр. 19, 376 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.
- 6) 1815 р., 1812 р. (травень), 1822 р. (квітень). Ф. 492, оп. 1, спр. 37, 1147 арк. Оригінальна палітурка.
- 7) 1819 р. (січень–лютий). 127 актів. Ф. 492, оп. 1, спр. 51, 123 арк. Без оригінальної палітурки.
- 8) 1821 р. 1020 актів. Ф. 492, оп. 1, спр. 57, 1137 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1827 р. (січень). 94 акти. Ф. 492, оп. 1, спр. 84, 144 арк. Оригінальна палітурка.
- 10) 1827 р. (березень). Акти №№ 210–254. Ф. 492, оп. 1, спр. 91, 76 арк. Оригінальна палітурка.
- 11) 1827 р. (квітень). Акти №№ 255–365. Ф. 492, оп. 1, спр. 93, 160 арк. Оригінальна палітурка.
- 12) 1827 р. (травень). Акти №№ 366–432. Ф. 492, оп. 1, спр. 94, 121 арк. Без оригінальної палітурки.
- 13) 1827 р. (серпень). Акти №№ 568–621. Ф. 492, оп. 1, спр. 96, 95 арк. Оригінальна палітурка.
- 14) 1827 р. (жовтень). Акти №№ 749–781. Ф. 492, оп. 1, спр. 97, 45 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1827 р. (листопад). Акти №№ 782–831. Ф. 492, оп. 1, спр. 95, 127 арк. Без оригінальної палітурки.
- 16) 1827 р. (грудень). Акти №№ 832–873. Ф. 492, оп. 1, спр. 98, 78 арк. Оригінальна палітурка.
- 17) 1828 р. (січень). 115 актів. Ф. 492, оп. 1, спр. 100, 180 арк. Оригінальна палітурка.
- 18) 1828 р. (лютий). Акти №№ 116–214. Ф. 492, оп. 1, спр. 103, 135 арк. Оригінальна палітурка.
- 19) 1828 р. (березень). Акти №№ 215–262. Ф. 492, оп. 1, спр. 105, 95 арк. Оригінальна палітурка.
- 20) 1828 р. (квітень). Акти №№ 264–384. Ф. 492, оп. 1, спр. 106, 175 арк. Оригінальна палітурка.
- 21) 1828 р. (травень). Акти №№ 385–435. Ф. 492, оп. 1, спр. 107, 75 арк. Оригінальна палітурка.
- 22) 1828 р. (червень). Акти №№ 436–494. Ф. 492, оп. 1, спр. 108, 75 арк. Оригінальна палітурка.
- 23) 1828 р. (липень). Акти №№ 495–526. Ф. 492, оп. 1, спр. 109, 45 арк. Оригінальна палітурка.
- 24) 1828 р. (вересень). Акти №№ 575–674. Ф. 492, оп. 1, спр. 110, 145 арк. Оригінальна палітурка.

- 25) 1828 р. (жовтень). Акти №№ 676–721. Ф. 492, оп. 1, спр. 111, 59 арк. Оригінальна палітурка.
- 26) 1828 р. (листопад). Акти №№ 722–770. Ф. 222, оп. 1, спр. 6-а, 85 арк. Оригінальна палітурка.
- 27) 1828 р. (грудень). Акти №№ 780–813. Ф. 492, оп. 1, спр. 112, 54 арк. Оригінальна палітурка.
- 28) 1833 р. (січень). 47 актів. Ф. 222, оп. 4, спр. 123, 66 арк. Оригінальна палітурка.
- 29) 1833 р. (лютий). Акти №№ 48–122. Ф. 492, оп. 1, спр. 127, 105 арк. Оригінальна палітурка.
- 30) 1833 р. (березень). Акти №№ 113–157. Ф. 222, оп. 4, спр. 126, 64 арк. Оригінальна палітурка.
- 31) 1833 р. (травень). Акти №№ 224–249. Ф. 222, оп. 4, спр. 127, 33 арк. Оригінальна палітурка.
- 32) 1833 р. (вересень). Акти №№ 329–406. Ф. 222, оп. 2, спр. 1-а, 140 арк. Оригінальна палітурка.
- 33) 1833 р. (жовтень). Акти №№ 407–441. Ф. 222, оп. 3, спр. 20, 83 арк. Оригінальна палітурка.
- 34) 1834 р. (березень). Акти №№ 79–144. Ф. 222, оп. 2, спр. 2-а, 133 арк. Оригінальна палітурка.
- 35) 1834 р. (травень). Акти №№ 196–243. Ф. 222, оп. 1, спр. 11, 132 арк. Оригінальна палітурка.
- 36) 1834 р. (вересень). Акти №№ 290–384. Ф. 222, оп. 1, спр. 13, 119 арк. Оригінальна палітурка.
- 37) 1834 р. (грудень). Акти №№ 460–484. Ф. 222, оп. 1, спр. 14, 114 арк. Оригінальна палітурка.
- 38) 1835 р. (січень, березень). Акти №№ 1–34, 137–165. Ф. 222, оп. 1, спр. 15, 138 арк. Оригінальна палітурка.
- 39) 1835 р. (лютий). Акти №№ 35–136. Ф. 222, оп. 1, спр. 19, 229 арк. Оригінальна палітурка.
- 40) 1835 р. (листопад–грудень). Акти №№ 396–453. Ф. 222, оп. 1, спр. 21, 109 арк. Оригінальна палітурка.
- 41) 1836 р. (березень–квітень). Акти №№ 124–216. Ф. 222, оп. 2, спр. 8, 189 арк. Оригінальна палітурка.
- 42) 1836 р. (травень). Акти №№ 217–235. Ф. 222, оп. 1, спр. 24, 40 арк. Оригінальна палітурка.
- 43) 1836 р. (серпень). Акти №№ 273–289. Ф. 222, оп. 2, спр. 4, 38 арк. Оригінальна палітурка.
- 44) 1836 р. (жовтень). Акти №№ 304–320. Ф. 222, оп. 2, спр. 7, 39 арк. Оригінальна палітурка.
- 45) 1836 р. (грудень). Акти №№ 331–345. Ф. 222, оп. 1, спр. 26, 34 арк. Оригінальна палітурка.
- 46) 1837 р. (лютий). Акти №№ 39–67. Ф. 222, оп. 2, спр. 4-а, 34 арк. Оригінальна палітурка.

- 47) 1837 р. (березень). Акти №№ 68–82. Ф. 222, оп. 1, спр. 29-а, 32 арк. Без оригінальної палітурки.
- 48) 1837 р. (квітень). Акти №№ 104–124. Ф. 222, оп. 1, спр. 30, 41 арк. Оригінальна палітурка.
- 49) 1837 р. (травень). Акти №№ 125–143. Ф. 222, оп. 1, спр. 31, 39 арк. Оригінальна палітурка.
- 50) 1837 р. (червень). Акти №№ 144–161. Ф. 222, оп. 1, спр. 32, 34 арк. Оригінальна палітурка.
- 51) 1837 р. (серпень). Акти №№ 181–193. Ф. 222, оп. 1, спр. 33, 24 арк. Оригінальна палітурка.
- 52) 1837 р. (вересень). Акти №№ 194–210. Ф. 222, оп. 1, спр. 34, 35 арк. Оригінальна палітурка.
- 53) 1838 р. (січень). 33 акти. Ф. 222, оп. 2, спр. 13, 82 арк. Оригінальна палітурка.
- 54) 1838 р. (лютий). Акти №№ 34–42. Ф. 222, оп. 2, спр. 14, 26 арк. Оригінальна палітурка.
- 55) 1838 р. (червень). Акти №№ 97–122. Ф. 222, оп. 1, спр. 36, 58 арк. Оригінальна палітурка.
- 56) 1838 р. (липень). Акти №№ 123–144. Ф. 222, оп. 1, спр. 38, 53 арк. Оригінальна палітурка.
- 57) 1838 р. (серпень). Акти №№ 145–162. Ф. 222, оп. 1, спр. 39, 42 арк. Оригінальна палітурка.
- 58) 1838 р. (вересень). Акти №№ 163–185. Ф. 222, оп. 2, спр. 5-а, 56 арк. Оригінальна палітурка.
- 59) 1840 р. (січень – 8 вересня). 148 актів. Ф. 222, оп. 1, спр. 40, 313 арк. Оригінальна палітурка.

Інші книги:

- 1) 1797, 1802–1806, 1810–1812, 1814, 1816–1821, 1823. Боргова. Ф. 492, оп. 1, спр. 1, 328 арк. Оригінальна палітурка.
- 2) 1800–1802 рр. Вічиста. Ф. 222, оп. 3, спр. 19, 342 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.
- 3) 1806 р. Вічиста. Ф. 222, оп. 1, спр. 2, 294 арк. Без оригінальної палітурки.
- 4) 1809–1811 рр. Вічиста. Ф. 492, оп. 1, спр. 21, 342 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.
- 5) 1812–1815 рр. Вічиста. Ф. 492, оп. 1, спр. 30, 340 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.
- 6) 1816–1817 рр. Вічиста. Ф. 492, оп. 1, спр. 40, 406 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.
- 7) 1818–1826 рр. Кріпосна. Ф. 492, оп. 1, спр. 47, 810 арк. Оригінальна палітурка.
- 8) 1818–1819 рр. Вічиста. Ф. 222, оп. 3, спр. 16, 389 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.

- 9) 1820–1821 рр. Вічиста. Ф. 492, оп. 1, спр. 55, 250 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.
- 10) 1822–1823 рр. Вічиста. Ф. 492, оп. 1, спр. 63, 334 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.
- 11) 1825 р. Вічиста. Ф. 492, оп. 1, спр. 72, 232 арк. Чорнові копії. Оригінальна палітурка.
- 12) 1826 р. Вічиста. Ф. 492, оп. 1, спр. 78, 98 арк. Чорнові копії. Без оригінальної палітурки.
- 13) 1827–1834 рр. 459 актів. Вічиста. Ф. 492, оп. 1, спр. 87, 534 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.
- 14) 1827 р. Книга доручень (пленіпотенцій). Ф. 492, оп. 1, спр. 88, 55 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1828 р. Вічиста. 124 акти. Ф. 492, оп. 1, спр. 101, 135 арк. Оригінальна палітурка.
- 16) 1829 р. Вічиста. 99 актів. Ф. 492, оп. 1, спр. 115, 104 арк. Без оригінальної палітурки.
- 17) 1830 р. Боргова. Ф. 492, оп. 1, спр. 116, 52 арк. Оригінальна палітурка.
- 18) 1830 р. Вічиста. 139 актів. Ф. 222, оп. 4, спр. 1, 243 арк. Оригінальна палітурка.
- 19) 1831 р. Вічиста. 119 актів. Ф. 492, оп. 1, спр. 122, 126 арк. Оригінальна палітурка.
- 20) 1831 р. Боргова. Ф. 492, оп. 1, спр. 123, 52 арк. Оригінальна палітурка.
- 21) 1832 р. Вічиста. Акти №№ 3 - 112. Ф. 492, оп. 1, спр. 125, 133 арк. Оригінальна палітурка.
- 22) 1832 р. Боргова. 68 актів. Ф. 492, оп. 1, спр. 126, 126 арк. Без оригінальної палітурки.
- 23) 1833 р. Боргова. 31 акт. Ф. 222, оп. 4, спр. 125, 310 арк. Оригінальна палітурка.
- 24) 1834 р. Вічиста. 141 акт. Ф. 222, оп. 1, спр. 9, 231 арк. Оригінальна палітурка.
- 25) 1834 р. Боргова. 53 акти. Ф. 222, оп. 2, спр. 2, 107 арк. Оригінальна палітурка.
- 26) 1835 р. Боргова. 33 акти. Ф. 222, оп. 2, спр. 6-а, 66 арк. Оригінальна палітурка.
- 27) 1835 р. Книга купчих. Ф. 222, оп. 1, спр. 16, 222 арк. Оригінальна палітурка.
- 28) 1836 р. Вічиста. 106 актів. Ф. 222, оп. 1, спр. 22, 218 арк. Без оригінальної палітурки.
- 29) 1837 р. Вічиста. 127 актів. Ф. 222, оп. 2, спр. 9, 296 арк. Оригінальна палітурка.
- 30) 1837 р. Боргова. 48 актів. Ф. 222, оп. 2, спр. 10, 96 арк. Оригінальна палітурка.

31) 1838 р. Боргова. 39 актів. Ф. 222, оп. 1, спр. 37, 79 арк. Оригінальна палітурка.

32) 1840 р. Книга позовів (січень–серпень). 124 акти. Ф. 222, оп. 2, спр. 17, 250 арк. Оригінальна палітурка.

33) 1840 р. Кріпосна (січень–вересень). 125 актів. Ф. 222, оп. 1, спр. 41, 218 арк. Оригінальна палітурка.

Всього по суду – 107 актових книг.

Могилів-Подільський повітовий (земський) суд

Книги декретові:

1) 1820 р. усі каденції. Ф. 479, оп. 1, спр. 47, 1026 арк. Оригінальна палітурка.

2) 1821 р. усі каденції. Ф. 479, оп. 1, спр. 49, 697 арк. Оригінальна палітурка.

3) 1822 р. усі каденції. Ф. 479, оп. 1, спр. 52, 735 арк. Оригінальна палітурка.

4) 1823 р. усі каденції. Ф. 479, оп. 1, спр. 55, 956 арк. Оригінальна палітурка.

5) 1824 р. усі каденції. Ф. 479, оп. 1, спр. 59, 762 арк. Оригінальна палітурка.

6) 1825 р. усі каденції. Ф. 479, оп. 1, спр. 63, 563 арк. Оригінальна палітурка.

7) 1826 р. усі каденції. Ф. 479, оп. 1, спр. 65, 448 арк. Оригінальна палітурка.

8) 1830 р. (березень - жовтень). Ф. 479, оп. 1, спр. 73, 396 арк. Оригінальна палітурка.

Інші книги:

1) 1800 р. Поточна. Ф. 479, оп. 1, спр. 42, 1041 арк. Оригінальна палітурка.

2) 1801 р. Поточна, вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 479, оп. 1, спр. 5, 1259 арк. Оригінальна палітурка.

3) 1802 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 8, 1492 арк. Оригінальна палітурка.

4) 1803 р. Поточна. Ф. 479, оп. 1, спр. 13, 1521 арк. Оригінальна палітурка.

5) 1804 р. Вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 15, 182 арк. Без оригінальної палітурки.

6) 1805 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 9, 994 арк. Оригінальна палітурка.

7) 1806 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 18, 1174 арк. Без оригінальної палітурки.

- 8) 1807 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 20, 1394 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1808 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 22, 1202 арк. Оригінальна палітурка.
- 10) 1809 р. Поточна. Ф. 479, оп. 1, спр. 25, 1161 арк. Оригінальна палітурка.
- 11) 1809 р. Вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 27, 87 арк. Оригінальна палітурка.
- 12) 1810 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 28, 1483 арк. Оригінальна палітурка.
- 13) 1811 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 30, 1129 арк. Без оригінальної палітурки.
- 14) 1812 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 31, 1129 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1813 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 34, 901 арк. Оригінальна палітурка.
- 16) 1814 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 35, 1094 арк. Оригінальна палітурка.
- 17) 1815 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 36, 788 арк. Оригінальна палітурка.
- 18) 1816 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 37, 1011 арк. Оригінальна палітурка.
- 19) 1817 р. Поточна, вічиста, боргова і евікційна. Ф. 479, оп. 1, спр. 40, 1205 арк. Оригінальна палітурка.
- 20) 1818 р. Поточна, вічиста, боргова. Ф. 479, оп. 1, спр. 41, 1303 арк. Оригінальна палітурка.
- 21) 1820 р. Поточна, вічиста, боргова. Ф. 479, оп. 1, спр. 46, 1022 арк. Оригінальна палітурка.
- 22) 1821 р. Поточна, вічиста, боргова. Ф. 479, оп. 1, спр. 48, 918 арк. Оригінальна палітурка.
- 23) 1822 р. Поточна, вічиста, боргова. Ф. 479, оп. 1, спр. 51, 749 арк. Оригінальна палітурка.
- 24) 1823–1824 рр. Книга запису розписок про сплату боргів. Ф. 479, оп. 1, спр. 53, 20 арк. Оригінальна палітурка.
- 25) 1823 р. Поточна, вічиста, боргова. Ф. 479, оп. 1, спр. 54, 1153 арк. Оригінальна палітурка.
- 26) 1824 р. (січень–травень). Поточна. Ф. 479, оп. 1, спр. 57, 605 арк. Оригінальна палітурка.
- 27) 1824 р. Поточна (червень–грудень), вічиста, боргова. Ф. 479, оп. 1, спр. 60, 832 арк. Без оригінальної палітурки.
- 28) 1825 р. Поточна і вічиста. Ф. 479, оп. 1, спр. 62, 1268 арк. Без оригінальної палітурки.
- 29) 1826 р. Поточна і вічиста. Ф. 479, оп. 1, спр. 80, 1579 арк. Акт № 1 втрачено. Без оригінальної палітурки.

- 30) 1827 р. Поточна і вічиста. Ф. 479, оп. 1, спр. 66, 1236 арк. Без оригінальної палітурки.
- 31) 1828–1829 рр. Боргова. Ф. 472, оп. 6, спр. 17, 58 арк. Оригінальна палітурка.
- 32) 1831 р. Поточна, вічиста, боргова. Ф. 479, оп. 1, спр. 74, 695 арк. Оригінальна палітурка.
- 33) 1832 р. Поточна, вічиста, боргова. Ф. 479, оп. 1, спр. 76, 793 арк. Без оригінальної палітурки.
- 34) 1833 р. Боргова. Ф. 472, оп. 6, спр. 19, 23 арк. Оригінальна палітурка.
- 35) 1833 р. Поточна і вічиста. Ф. 472, оп. 1, спр. 33, 834 арк. Оригінальна палітурка.
- 36) 1835 р. Поточна, вічиста, стемпльова і боргова. Ф. 472, оп. 1, спр. 44, 1067 арк. Оригінальна палітурка.
- 37) 1835 р. Боргова. Ф. 472, оп. 1, спр. 49, 22 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.
- 38) 1836 р. Поточна, вічиста і боргова. Ф. 472, оп. 1, спр. 51, 778 арк. Оригінальна палітурка.
- 39) 1836 р. Боргова. Ф. 472, оп. 1, спр. 51-а, 23 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.
- 40) 1837 р. Поточна і вічиста. Ф. 472, оп. 1, спр. 53, 652 арк. Оригінальна палітурка.
- 41) 1838 р. Поточна, вічиста, стемпльова. Ф. 472, оп. 1, спр. 58, 273 арк. Оригінальна палітурка.
- 42) 1838 р. (січень - серпень). Явочна. Ф. 472, оп. 1, спр. 60, 48 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.
- 43) 1838 р. Вічиста. Ф. 472, оп. 1, спр. 61, 24 арк. Оригінальна палітурка.
- 44) 1838 р. (серпень–грудень). Явочна. Ф. 472, оп. 1, спр. 62, 200 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.
- 45) 1839 р. Вічиста. Ф. 472, оп. 1, спр. 63, 89 арк. Оригінальна палітурка.
- 46) 1839 р. Боргова. Ф. 472, оп. 1, спр. 64, 19 арк. Оригінальна палітурка.
- 47) 1840 р. (січень–вересень). Вічиста. Ф. 472, оп. 1, спр. 66, 39 арк. Оригінальна палітурка.
- 48) 1840 р. Книга запису векселів, боргових листів та контрактів. Ф. 472, оп. 2, спр. 71, 36 арк. Зшита з двох різних книг. Без оригінальної палітурки.

Всього по суду – 56 актових книг.

Ямпільський повітовий (земський) суд

Книги декретові:

- 1) 1798 р. Свято-Михайлівська каденція, 1799 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 2, 262 арк. Оригінальна палітурка.
- 2) 1800 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 5, 196 арк. Оригінальна палітурка.
- 3) 1801 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 10, 290 арк. Оригінальна палітурка.
- 4) 1802 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 16, 320 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1803 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 19, 338 арк. Оригінальна палітурка.
- 6) 1804 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 21, 230 арк. Оригінальна палітурка.
- 7) 1805 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 27, 329 арк. Оригінальна палітурка.
- 8) 1806 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 31, 152 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1807 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 35, 260 арк. Оригінальна палітурка.
- 10) 1809 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 43, 211 арк. Оригінальна палітурка.
- 11) 1822 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 100, 864 арк. Оригінальна палітурка.
- 12) 1823 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 105, 345 арк. Оригінальна палітурка.
- 13) 1824 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 112, 223 арк. Без оригінальної палітурки.
- 14) 1828 р. усі каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 127, 522 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1829 р. Свято-Троїцька і Свято-Михайлівська каденції. Ф. 477, оп. 1, спр. 149, арк б/н. Оригінальна палітурка.
- 16) 1832 р. Свято-Михайлівська каденція (частково), 1833 р. усі каденції. Ф. 474, оп. 1, спр. 80-а, 528 арк. Оригінальна палітурка.
- 17) 1834 р. усі каденції. Ф. 474, оп. 1, спр. 108, 334 арк. Оригінальна палітурка.
- 18) 1835 р. усі каденції. Ф. 474, оп. 1, спр. 125, 226 арк. Оригінальна палітурка.

Книги записові:

- 1) 1800 р. 430 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 3, 487 арк. Оригінальна палітурка.

- 2) 1802 р. 895 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 13, 838 арк. Без оригінальної палітурки.
- 3) 1803 р. 722 акти. Ф. 477, оп. 1, спр. 17, 847 арк. Оригінальна палітурка.
- 4) 1804 р. 689 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 20, 703 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1806 р. 443 акти. Ф. 477, оп. 1, спр. 28, 534 арк. Оригінальна палітурка.
- 6) 1807 р. 568 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 34, 469 арк. Оригінальна палітурка.
- 7) 1809 р. 556 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 40, 546 арк. Оригінальна палітурка.
- 8) 1810 р. 503 акти. Ф. 477, оп. 2, спр. 2, 729 арк. Оригінальна палітурка.
- 9) 1811 р. 622 акти. Ф. 477, оп. 1, спр. 47, 775 арк. Без оригінальної палітурки.
- 10) 1812 р. 556 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 50, 767 арк. Без оригінальної палітурки.
- 11) 1813 р. 329 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 54, 408 арк. Оригінальна палітурка.
- 12) 1814 р. 592 акти. Ф. 477, оп. 1, спр. 55, 599 арк. Оригінальна палітурка.
- 13) 1814–1820 рр. Ф. 477, оп. 1, спр. 60, 1847 арк. Чорнові копії лише тих актів, яких бракує в чистових книгах. Без оригінальної палітурки.
- 14) 1815 р. 688 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 61, 640 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1816 р. 790 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 65, 787 арк. Без оригінальної палітурки.
- 16) 1817 р. 606 актів. Ф. 477, оп. 2, спр. 3, 802 арк. Бракує останніх актів – за 30–31.12. Оригінальна палітурка (тільки лицьова частина).
- 17) 1820 р. 691 акт. Ф. 477, оп. 2, спр. 4, 678 арк. Без оригінальної палітурки.
- 18) 1821 р. 663 акти. Ф. 477, оп. 1, спр. 86, 742 арк. Без оригінальної палітурки.
- 19) 1822 р. 639 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 97, 872 арк. Оригінальна палітурка.
- 20) 1823 р. 504 акти. Ф. 474, оп. 4, спр. 95, 608 арк. Оригінальна палітурка.
- 21) 1824 р. 536 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 108, 495 арк. Оригінальна палітурка.

Книги поточні:

- 1) 1800 р. 515 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 4, 418 арк. Без оригінальної палітурки.

- 2) 1801 р. Ф. 477, оп. 1, спр. 6, 589 арк. Оригінальна палітурка.
- 3) 1802 р. 484 акти. Ф. 477, оп. 1, спр. 14, 593 арк. Оригінальна палітурка.
- 4) 1803 р. 426 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 18, 460 арк. Оригінальна палітурка.
- 5) 1806 р. 472 акти. Ф. 477, оп. 1, спр. 29, 525 арк. Оригінальна палітурка.
- 6) 1807 р. 557 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 33, 635 арк. Оригінальна палітурка.
- 7) 1809 р. 548 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 41, 614 арк. Оригінальна палітурка.
- 8) 1813 р. 455 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 53, 523 арк. Без оригінальної палітурки.
- 9) 1814–1820 рр. Ф. 477, оп. 1, спр. 56, 1187 арк. Чорнові копії лише тих актів, яких бракує в чистових книгах. Оригінальна палітурка.
- 10) 1814 р. 662 акти. Ф. 477, оп. 1, спр. 57, 440 арк. Без оригінальної палітурки.
- 11) 1820 р. 589 актів. Ф. 477, оп. 2, спр. 5, 538 арк. Оригінальна палітурка (тільки лицьова частина).
- 12) 1822 р. 759 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 94, 725 арк. Оригінальна палітурка.
- 13) 1823 р. 512 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 102, 536 арк. Оригінальна палітурка.
- 14) 1824 р. 461 акт. Ф. 477, оп. 1, спр. 106, 366 арк. Оригінальна палітурка.
- 15) 1825 р. 866 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 115, 1069 арк. Оригінальна палітурка.
- 16) 1827 р. 912 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 120, 1106 арк. Без оригінальної палітурки.
- 17) 1828–1829 рр. Зшита з кількох частин. 1828 р.: акти №№ 262–381, 509–553; 1829 р.: акти №№ 243–425, 500–785. Ф. 474, оп. 4, спр. 115, 769 арк. Чистова. Без оригінальної палітурки.
- 18) 1830 р. 517 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 134, 850 арк. Без оригінальної палітурки.
- 19) 1830 р. 473 акти (по 27.10). Ф. 477, оп. 1, спр. 150, арк. б/н. Чистова. Без оригінальної палітурки.
- 20) 1831 р. 340 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 137, 537 арк. Без оригінальної палітурки.
- 21) 1831 р. Поточна (по жовтень) і вічиста (по червень). Ф. 474, оп. 1, спр. 116, 242 арк. Чистова. Без оригінальної палітурки.
- 22) 1832 р. 498 актів. Ф. 477, оп. 1, спр. 139, 794 арк. Без оригінальної палітурки.
- 23) 1832 р. 502 акти. Ф. 477, оп. 1, спр. 140, 550 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.

24) 1833 р. 426 актів. Ф. 474, оп. 1, спр. 84, 964 арк. Оригінальна палітурка.

25) 1834 р. 518 актів. Ф. 474, оп. 1, спр. 99, 668 арк. Оригінальна палітурка.

26) 1835 р. 326 актів. Ф. 474, оп. 1, спр. 119, 735 арк. Оригінальна палітурка.

27) 1837 р. 233 акти. Ф. 474, оп. 1, спр. 147-а, 532 арк. Оригінальна палітурка.

Інші книги:

1) 1825 р. Вічиста, боргова і пленіпотенійна. Ф. 477, оп. 1, спр. 116, 172 арк. Оригінальна палітурка.

2) 1826 р. Вічиста, боргова і пленіпотенійна. Ф. 477, оп. 1, спр. 118, 238 арк. Оригінальна палітурка.

3) 1827 р. Вічиста, боргова і пленіпотенійна. Ф. 477, оп. 1, спр. 122, 182 арк. Оригінальна палітурка.

4) 1828 р. Вічиста і боргова. Ф. 477, оп. 1, спр. 124, 143 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.

5) 1828 р. Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 477, оп. 1, спр. 126, 255 арк. Оригінальна палітурка.

6) 1829 р. Вічиста і боргова. Ф. 477, оп. 1, спр. 132, 135 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.

7) 1829 р. Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 477, оп. 1, спр. 133, 254 арк. Оригінальна палітурка.

8) 1829 р. Поточна (фрагмент, акти №№ 1–242). Ф. 477, оп. 1, спр. 148, Арк. б/н. Чистова. Без оригінальної палітурки.

9) 1831 р. Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 477, оп. 1, спр. 138, 238 арк. Без оригінальної палітурки.

10) 1832 р. Вічиста і боргова. Ф. 477, оп. 1, спр. 141, 154 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.

11) 1832 р. Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 474, оп. 4, спр. 108, 241 арк. Без оригінальної палітурки.

12) 1833 р. Вічиста і боргова. 474, оп. 1, спр. 84-а, 204 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.

13) 1833 р. Вічиста і боргова. 474, оп. 1, спр. 89, 435 арк. Оригінальна палітурка.

14) 1834 р. Вічиста і боргова. 474, оп. 1, спр. 103, 159 арк. Оригінальна палітурка.

15) 1834 р. Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 474, оп. 1, спр. 113, 440 арк. Оригінальна палітурка.

16) 1835 р. Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 474, оп. 1, спр. 122, 436 арк. Оригінальна палітурка.

17) 1836 р. Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 474, оп. 1, спр. 131, 417 арк. Оригінальна палітурка.

18) 1838 р. Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 474, оп. 1, спр. 154, 293 арк. Чистова. Оригінальна палітурка.

19) 1838 р. Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 474, оп. 1, спр. 158, 288 арк. Оригінальна палітурка.

20) 1840 р. (січень–вересень). Вічиста, боргова і стемпльова. Ф. 474, оп. 1, спр. 165, 89 арк. Оригінальна палітурка.

21) 1840 р. Явочна. 61 акт. Ф. 474, оп. 1, спр. 173, 84 арк. Оригінальна палітурка.

Всього по суду – 87 актових книг.

¹ Останні публікації: *Я. Р. Дашкевич*. Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII–XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження) // *Історичні джерела та їх використання*. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 129 – 170; *J. Kurtyka*. Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej. Zespoły ksiąg sądowych “szlacheckich” i miejskich z czasów I Rzeczypospolitey (XVI–XVIII w.) w Kijowie // *Rocznik Krakowski*. – Krakow, 2005. – Т. LXXI. – S. 93–114; *W. L. Babkina*. Kolekcja ksiąg wpisów w Centralnym państwowym historycznym archiwum Ukrainy w Kijowie // *Miscellanea historico-archivistica*. – Warszawa, 1999. – Т. X. – S. 39–48; *W. Straszko*. Inwentaryzacja ksiąg wpisów w Centralnym państwowym historycznym archiwum Ukrainy w Kijowie // *Miscellanea historico-archivistica*. – Warszawa, 1999. – Т. X. – S. 49–54; *М. Крикун*. Доля гродських і земських книг Брацлавського воєводства // *М. Крикун*. Брацлавське воєводство у XVI–XVIII століттях. – Львів, 2008. – С. 44–58.

² Див.: *О. С. Петренко*. Брацлавське намісництво. – Вінниця, 2001. – С. 11–24.

³ Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.), ф. 906, оп. 1, спр. 4, арк. 3–4 зв.

⁴ Держархів Вінницької обл., ф. 480, оп. 1, спр. 79, арк. 578–579.

⁵ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб, 1852. – Т. 7. – № 5407.

⁶ Держархів Вінницької обл., ф. 468, оп. 1, спр. 23, арк. 19–20.

⁷ Держархів Вінницької обл., ф. 473, оп. 1, спр. 105, арк. 9–9 зв.

⁸ Держархів Вінницької обл., ф. 470, оп. 1, спр. 255, арк. 51 зв., 54 зв.

⁹ Держархів Вінницької обл., ф. 472, оп. 1, спр. 147, арк. 4, 4 зв., 11, 11 зв.

¹⁰ Держархів Вінницької обл., ф. 473, оп. 1, спр. 105, арк. 7–7 зв.

¹¹ Держархів Вінницької обл., ф. 473, оп. 1, спр. 105, арк. 15–16 зв.

¹² Держархів Вінницької обл., ф. 473, оп. 1, спр. 105, арк. 10.

¹³ Держархів Вінницької обл., ф. 470, оп. 1, спр. 346, арк. 1–2.

¹⁴ Там само, арк. 89–95.

¹⁵ Там само, арк. 195.

¹⁶ Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.), ф. 135, оп. 3, спр. 1861, арк. 3–4, 9–10, 34–35, оп. 13, спр. 4290, арк. 31–34.

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 135, оп. 2, спр. 1650, арк. 7–10.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. 135, оп. 13, спр. 4290, арк. 31–34.

¹⁹ Держархів Вінницької обл., ф. 474, оп. 1, спр. 122.

²⁰ Держархів Хмельницької обл., ф. 113, оп. 1, спр. 187.

²¹ Див.: *О. Петренко*. Громадська селянська адміністрація в панських маєтках Східного Поділля наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2004. – Вип. VII. – С. 82–91.

²² Див.: *О. Петренко*. Маєткові монополії та їх оренда на Східному Поділлі наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст. // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. – Т. 10. – С. 207–212.

²³ Див.: *О. Петренко*. Документи повітових земських судів Східного Поділля як джерело до вивчення питання про мануфактурне виробництво в приватних маєтках наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст. // Архіви України. – 2004. – № 4–6. – С. 151–157.

²⁴ Див.: *О. С. Петренко*. Цеховий устрій приватних міст та містечок Східного Поділля // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2001. – Вип. II. – С. 127–136.

²⁵ Держархів Вінницької обл., ф. 479, оп. 1, спр. 5, арк. 1147–1148.

²⁶ Там само, арк. 1145 зв. – 1146 зв.

²⁷ Там само, ф. 477, оп. 1, спр. 20, арк. 553 зв. – 554.

²⁸ Там само, ф. 479, оп. 1, спр. 15, арк. 139 зв. – 141 зв.

²⁹ Там само, арк. 141 зв. – 144.

³⁰ Там само, ф. 792, оп. 1, спр. 21, арк. 293 зв.

³¹ Там само, арк. 299 зв. – 300 зв.

³² Там само, ф. 480, оп. 1, спр. 9, арк. 316 зв. – 318.

³³ Там само, арк. 611–611 зв.

Рассматривается информационный потенциал актовых книг уездных (земских) судов. Отмечается значение этого вида массовых источников для изучения социально-экономической истории, истории церкви и происхождения благородных родов Правобережной Украины. Подается реестр сохраненных актовых книг по фондах Государственного архива Винницкой области.

Ключевые слова: актовые книги; архивы; инвентари; кагалы; мануфактуры; мещане; родословные; крестьяне; суды; цеха; шляхта.

There is considered the informational potential of registry books of county courts in the article. The author highlighted the importance of this kind of sources for studying of social and economic history, history of churches and the origin of noble families of Right-Bank Ukraine. There is given the inventory of preserved registry books on the fonds of State Archives of Vinnytsya Region in the article.

Keywords: the registry books; the archives; the inventories; the kahals; the manufactories; the suburban; the family tries; the country-people; the courts; the workshops; the Polish gentry.

УДК [930.253:94](477)"1917/1921"

Р. Я. ПИРІГ*

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ: КІНОФОТОДОКУМЕНТИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА**

Висвітлюються інформаційні можливості кінофотодокументів, у яких зафіксовано найпомітніші події, постаті та урочисті акти революційної доби, а також джерелознавча роль енциклопедичних видань, хронік, історичних та біографічних довідників.

Ключові слова: фотографія; кінофільм; енциклопедія; хроніка подій; довідник з історії; довідник біографічний.

Кінофотодокументи. Аудіовізуальні матеріали належать до вузького кола використовуваних джерел з історії Української революції 1917–1921 рр. З огляду на тогочасні технічні можливості йдеться лише про фотографії та кінохроніку. Окремі відомості про склад та зміст цієї категорії документів висвітлені в наукових публікаціях¹. Створення сучасного анотованого реєстра документів архіву значно розширює інформацію про його зібрання².

Основний масив фото- та кінодокументів з історико-революційної тематики зосереджений у Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного. Та обставина, що архів був заснований лише на початку 1930-х рр., негативно відбилася на повноті збирання документів, в т.ч. й доби революції.

Фотоматеріали архіву відображають насамперед масові, здебільшого знакові події Української революції. Збереглися світлини про підписання українською делегацією Брестського мирного договору у лютому 1918 р., оголошення універсалів Центральної Ради у червні і листопаді 1917 р., з нагоди обрання гетьманом П. Скоропадського у квітні 1918 р, урочистості в Києві у зв'язку проголошенням Акту злуки УНР і ЗУНР у січні 1919 р.³

* *Пиріг Руслан Якович* – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

** Закінчення. Початок див. "Архіви України". – 2011. – № 1. – С. 108–122; № 4. – С. 132–145; № 5. – 98–112; № 6. – 83–102.

Зафіксовані й такі масові зібрання, як всеукраїнські з'їзди селян, вільних козаків (1917 р.), селян-хліборобів (1918р.), українська демонстрація у Вінниці (1917 р.), мітинг селян (1918 р.) та інші⁴. Збереглися фотознімки траурних заходів поховання студентів, які загинули у бою під Крутами (1918 р.)⁵.

На колективних фото зображені також: група членів УЦР, перший склад Генерального Секретаріату, М. Грушевський серед членів УЦР, С. Петлюра з групою військових, учнів гімназії, П. Скоропадський з німецькими та австрійськими військовими і дипломатами, Є. Петрушевич з урядовцями ЗУНР, засідання Тимчасового робітничо-селянського уряду⁶.

Певну групу складають фото вояків різних формувань УНР, січових стрільців, УГА, Червоної Армії, махновців, німецько-австрійських військ та ін.⁷

Відображена й діяльність українських дипломатів. Зокрема, це фото мирних переговорів представників Гетьманату і РСФРР, української делегації на переговорах, надзвичайної дипломатичної місії УНР в Чехословаччині та інше⁸.

В архіві представлені портретні фото провідних діячів доби Української революції 1917–1921 рр.: М. Грушевського, В. Винниченка, П. Скоропадського, С. Петлюри, Є. Петрушевича, Н. Махна, М. Скрипника, Х. Раковського, Л. П'ятакова, В. Антонова-Овсієнка та багатьох інших⁹.

Представлена в ЦДКФФА документальна кінохроніка також відображає найпомітніші події, постаті, урочисті акти доби революції. На відміну від статичних фотоматеріалів вона має більш варіативні можливості відтворення зафіксованої інформації. Це хроніка подій 1917 р.: члени Центральної Ради під час восьмої сесії перед будинком Педагогічного музею; парад частин Вільного козацтва на Софіївській площі; члени Київської ради робітничих і селянських депутатів у Маріїнському парку¹⁰.

Збірник кіносюжетів 1918 р. відображає добу Української гетьманської держави. Насамперед це перебування у Києві німецьких військ, їх командувача фельдмаршала Г. Ейхгорна, німецьких та австро-угорських дипломатів; парад українських військ, який приймає міністр О. Рогоза; наслідки вибуху в районі Звіринця на Печерську; чиновники і військові на пароплаві тощо¹¹.

Події 1919р. представлені кінофільмом, збіркою та окремими кіносюжетами, які виготовлені під егідою Всеукраїнського кінокомітету. Кадри фіксують вступ до Києва 1-ї Української повстанської дивізії, мітинг та військовий парад на Думській площі за участю членів РНК УСРР Х. Раковського, М. Скрипника, Г. П'ятакова, А. Бубнова, військових В. Антонова-Овсеєнка, Ю. Щаденка, І. Лакатоша та інших¹².

Відображені першотравнева демонстрація та парад військ, який приймає нарком М. Подвойський; перебування на Україні агітпоїздів імені Леніна, Жертв революції, “Жовтнева революція”, участь у їх діяльності М. Калініна, Х. Раковського, Г. Петровського, О. Колонтай та інших. Окремі сюжети стосуються роботи цукрового заводу, тренування пожежників тощо¹³.

Єврейським погромам 1919–1920 рр. в Україні присвячений кінофільм (французькою мовою). Він побудований на кіно- та фотоматеріалах, на яких зафіксовані наслідки єврейських погромів у Києві, Житомирі, Єлисаветграді, Черкасах, Ржищеві, Чорнобилі, Коростені та багатьох інших містах і містечках. Показані зруйновані будинки, пограбовані синагоги, єврейські крамниці, трупи загиблих, поховання жертв погромів тощо¹⁴.

Фотодокументи з історико-революційної тематики зберігаються й в інших державних архівосховищах. Проте вони не мають окремої системи обліку і знаходяться, як правило, в складі справ з документами писемного походження. Наприклад, у ЦДАВО і ЦДАГО це матеріали колишнього Музею визвольної боротьби України у Празі, які містять чимало індивідуальних і групових фото провідних чи менш відомих учасників революційних подій. Аналогічна ситуація і в державних архівах областей, де зберігаються тематичні фотоматеріали регіонального рівня. Серед них незначна кількість оригіналів, а здебільшого копійні примірники.

Крім архівів, фото з історії Української революції представлені і в музейних установах. Найбільш поважну колекцію оригінальних фотодокументів зберігає Національний музей історії України (НМІУ). Зокрема, це фотографії демонстрацій, маніфестацій, мітингів (березень–квітень 1917 р.); першої сотні січових стрільців у Києві (1918 р.); робітників київського заводу “Арсенал” – учасників січневих подій (1918 р.); німецьких військ у Києві (1918 р.); частин Червоної армії в Житомирі (1919 р.), Добровольчої армії, Першої кінної армії та інші¹⁵.

Слід відзначити, що найбільш інформативні кінофотодокументи неодноразово публікувалися як ілюстративний додаток до праць з історії Української революції 1917–1921 рр. З’явилися й спеціальні видання, в яких сконцентрований тематичний фотоматеріал¹⁶.

Інформаційно-довідкова література. Проблематика історії Української революції 1917–1921 рр. знайшла широке відображення в енциклопедичній, довідковій, бібліографічній літературі, хроніках подій.

Енциклопедичні видання радянської доби присвятили чимало статей подіям і персоналіям Жовтневої революції і громадянської війни в Україні. Попри політичну заангажованість вони залишаються суттєвим джерелом ретроспективної історичної інформації¹⁷. Важливі, а часто й рідкісні відомості містить й таке унікальне видання, як “Енциклопедія

українознавства”, створена багаторічними зусиллями науковців української діаспори¹⁸.

Активна науково-дослідницька праця сучасних учених України, розширення джерельної бази, заповнення “білих плям” вітчизняної історії, вироблення нових теоретико-методологічних підходів дозволили розпочати реалізацію фундаментального наукового проекту “Енциклопедія історії України”. У цьому виданні досить повно представлені нові напрацювання з історії Української революції 1917–1921 рр.: форми державності, визначні події та постаті¹⁹. Безперечно, в пригоді історикам стануть й енциклопедичні видання соціогуманітарної тематики, зокрема юридичної та політологічної²⁰.

За роки незалежності активізувалася робота з підготовки довідників з історії України²¹. Важливе місце серед них займають й інформаційні видання біографічного характеру. Частина з них присвячена спеціально персоналіям доби Української революції²².

Досить інформативним джерелом дослідження історії Української революції є систематизовані хроніки подій. Їх видання практикувалося у радянські часи. Зокрема, Київським Істпартом була підготовлена ґрунтовна книга “1917 год на Киевщине. Хроника событий”, яка містила перелік найважливіших подій Жовтневої революції та громадянської війни в регіоні. Прикметно, що видання мало іменний, предметно-систематичний покажчик та бібліографію²³. У кінці 1960-х рр. вийшла хроніка революційних подій в Криму²⁴. А упродовж 1970–1980-х рр. було здійснено випуск двотомної хроніки найважливіших історико-партійних і революційних подій²⁵. В умовах державної незалежності виникла потреба у новітніх хронологічних довідниках з історії України. Головним чином вони видавалися у першій половині 1990-х рр., до певної міри компенсуючи відсутність сучасних підручників з історії України²⁶.

За останнє десятиліття колектив науковців Інституту історії України, базуючись на новітніх історіографічних та джерелознавчих напрацюваннях, реалізував унікальний за масштабами і амбіційний за задумом проект науково-довідкового характеру “Україна: хроніка ХХ століття”. Доба Української революції репрезентована трьома книгами, присвяченими 1918, 1919 і 1920 рокам²⁷. У цьому виданні використане широке коло джерел: архівні, археографічні, пресові, мемуарні, інформаційно-довідкові та інші.

Сучасні історичні хроніки революційних подій в окремих регіонах є рідкістю. Тому слід особливо відзначити книгу “Севастополь: хроніка революций и гражданской войны (1917–1920 годов)”. На базі широкого кола різноманітних історичних джерел відтворюється складний перебіг політичних, військових подій, повсякденного життя міста і бази Чорноморського флоту²⁸.

Для сучасних істориків надзвичайно цінним і корисним є й масштабне науково-бібліографічне видання “Українська революція і держав-

ність (1917–1920)”. Це перша спроба подати бібліографічними засобами найповніший тематичний доробок: книги, брошури, статті, рецензії, матеріали наукових конференцій, автореферати дисертацій, депоновані рукописи. Книга є надійним орієнтиром науковців у широкому полі тематичної історіографічної та джерелознавчої інформації²⁹.

Таким чином, дослідження одного з важливих і складних періодів новітньої вітчизняної історії – Української революції 1917–1921 років мають широку і різноманітну джерельну базу. Вона репрезентована архівними документами, опублікованими матеріалами, періодичною пресою, мемуарами, епістолярієм, кінофотодокументами. Проте сучасний науковець при їх використанні зустрічається з певними труднощами: неповнота фондів, розпорошеність документальних комплексів, некомплектність газетної періодики, природний суб’єктивізм матеріалів особового походження, архаїчний інструментарій доступу до джерел. Все це вимагає від дослідника ґрунтовної джерелознавчої підготовки, володіння методикою опрацювання різних видів джерел, застосування джерелознавчої критики тощо.

¹ *Топішко Н.* Кінофотодокументи ЦДАКФФД УРСР про перемогу Жовтневої революції // *Архіви України.* – 1987. – № 6; *Маркітан Л. М. С.* Грушевський у кінофотодокументах // *Укр. іст. журнал.* – 1997. – № 2.

² Див.: *Кінолітопис : Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1896–1939).* – К., 2009.

³ ЦДАКФФД України, од. обл. 0–68659; 0–53681, 2–154086; 0–183078, 2–153971, 0–181860; 4–1308.

⁴ Там само. – Од. обл. 4–7165, 0–9969, 2–71504, 0–145749.

⁵ Там само. – Од. обл. 2–148530.

⁶ Там само. – Од. обл. 2–43523, 8–8727, 0–185138, 2–154179, 0–184030, 2–154145, 2–84945.

⁷ Там само. – Од. обл. 0–8341, 0–183063, 0–181832, 0–53771, 0–8957, 4–5804, 2–144058.

⁸ Там само. – Од. обл. 0–53825, 0–214894, 0–184047.

⁹ Там само. – Од. обл. 0–7096, 0–183530, 0–183069, 0–184030, 2–24068 та інші.

¹⁰ ЦДКФФА України. – Арх. № 1696, 3295.

¹¹ Там само. – Арх. № 1968, 1975.

¹² Там само. – Арх. № 1680.

¹³ Там само. – Арх. № 1684, 1691, 1693.

¹⁴ Там само. – Арх. № 3296.

¹⁵ НМІУ – Ф. 22300, 22301, 22303; – ФК. 379, 383, 385, 391; – ТКВ. 11579/299; – ФД. 5848; – Ф. 960; – ТКВ.11573/121; – Ф. 6604.

¹⁶ Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української народної Республіки. Світлини. Картини. Документи. – К., 2008; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія. – Львів, Івано-Франківськ, 2008; *Перемоги Української революції: Другий Зимовий похід Армії УНР.* Упоряд. Я. Файзулін, В. Скальський. – К., 2008; Київ 1917–1919. Адреси. Події. Люди Упоряд. О. Кучерук. – К., 2008.

¹⁷ Советская историческая энциклопедия в 16 т. – М., 1961–1976; Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия. – М., 1987; Ра-

дянська енциклопедія історії України в 4-х т. – К., 1969–1972; Великий Жовтень і громадська війна на Україні: Енцикл. довідн. – К., 1987.

¹⁸ Енциклопедія українознавства. Т. 1–10. – Париж – Нью-Йорк, 1955–1984.

¹⁹ Енциклопедія історії України. Т. 1–8. – К., 2003–2011. Видання продовжується.

²⁰ Юридична енциклопедія. У 6-ти т. – К., 1998–2004: Політологічний енциклопедичний словник. А–Я. Вид. 2-е, доповнене і перероблене. – К., 2004; Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.

²¹ Довідник з історії України: У 3-х т. – К., 1993–1995; Історія України в особах XIX–XX ст. – К., 2002; Довідник з історії України. А–Я. Вид. 2-ге, доопрацьоване і доповнене. – К., 2002; Українське державотворення. Невитребуваний потенціал. Словник-довідник. – К., 1997.

²² *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради. – К., 1998; Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.). Біографічн. словн. // Історія в школі. – К., 1998–2000; *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга 1. – К., 2007; *Литвин М., Науменко К.* Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірالی. – Львів – Харків, 2007; *Рутыч Н.* Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России. – М., 1997.

²³ 1917 год на Киевщине. Хроника событий. – К., 1928.

²⁴ Хроника революционных событий в Крыму. – Симферополь, 1969.

²⁵ Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине: Хроника важнейших ист.-парт. и рев. событий. В 2-х ч. – К., 1977–1982.

²⁶ *Верстюк В. Ф., Дзюба Е. Н., Репринцев В. Ф.* История Украинской ССР: Хронол. справ. – К., 1990; *Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф.* Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронол. довід. – К., 1995; Історія України: Хронологія основ. подій. – К., 1995; *Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський:* Коротка хроніка життя та діяльності. – К., 1996.

²⁷ Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1918. – К., 2005; Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1919. – К., 2005; Україна: Хроніка XX століття. Довідкове видання. Рік 1920. – К., 2005.

²⁸ Севастополь: хроника революций и гражданской войны (1917–1920 годов). – Симферополь, 2007.

²⁹ Українська революція і державність (1917–1920 рр.). Науково-бібліографічне видання. – К., 2001.

Освещаются информационные возможности кинофото документов, в которых зафиксированы самые заметные события, фигуры и торжественные акты революционной эпохи, а также источниковедческая роль энциклопедических изданий, хроник, исторических и биографических справочников.

Ключевые слова: фотография; кинофильм; энциклопедия; хроника событий; справочник по истории; справочник биографический.

There is highlighted the informational potential of film and photo documents, that fixed the important events, persons and ceremonial acts of Revolution period as well as the role of encyclopedias, chronics, historical and biographical reference books as the sources of studying.

Keywords: the photos; the film; the encyclopedia; the chronics of events; the historical reference book; the biographical reference book.

УДК [930.25(092)+929](477)

М. В. КОВТУН*

**ОСОБИСТОСТІ І ВІТЧИЗНЯНА АРХІВІСТИКА:
СПРОБА АНАЛІЗУ ПЕРСОНІФІКОВАНИХ ПУБЛІКАЦІЙ
В ЖУРНАЛІ “АРХІВИ УКРАЇНИ” (2009–2011 рр.)**

Проаналізовано публікації персоніфікованого змісту на сторінках часопису “Архіви України” за 2009–2011 рр., в яких висвітлено внесок відомих особистостей у розвиток вітчизняної архівної справи. У додатку в хронологічному порядку подано список публікацій, що стосуються персоналій.

Ключові слова: архівіст; архівознавство; особистість в архівній справі; журнал “Архіви України”.

В останні десятиліття значного розвитку в Україні набули дослідження з історії архівної справи як складової спеціального галузевого напрямку історичної науки. Дедалі більше уваги приділяється персоналіям, тим, хто здійснив вагомий внесок у розвиток архівної справи України, а також тим, хто творчо і продуктивно продовжує працювати нині на архівній ниві.

Активізація біографічних досліджень розпочалася у другій половині 1990-х рр. Суттєво поповнили історіографію монографічні дослідження й розвідки С. І. Білоконя про В. В. Міяковського¹, І. В. Верби про О. П. Оглоблина і Н. Д. Полонську-Василенко², І. Н. Войцехівської про В. С. Іконникова³, Л. А. Дубровіної про М. В. Гепшнера⁴, О. Б. Коваленка про П. К. Федоренка⁵, В. В. Патик про В. І. Стрельського⁶ та ін.

Біографічні дослідження в контексті вивчення історії архівної справи та архівознавства стали одним із пріоритетних напрямів діяльності створеного наприкінці 1994 р. Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. У спеціалізованій вченій раді УНДІАСД за 2003–2011 рр. було захищено п'ять кандидатських дисертацій, присвячених вченим-архівознавцям, історикам та організаторам архівної справи: Маги І. М. про Віктора Олександровича Романовського⁷, Павловської Н. П. про Василя Івановича Веретенникова⁸, Приходько Л. Ф. про Олександра Сергійовича Грушевського⁹, Волкотруб Г. К. про Пилипа Васильовича Клименка¹⁰ та Ємчук О. І. про Сергія Івановича Маслова¹¹. Крім того, Держкомархівом України та УНДІАСД підготовлено ґрунтовний довідник енциклопедичного ха-

* *Ковтун Марина Вікторівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

рактеру “Українські архівісти XIX–XX ст.”¹², мета якого полягала передусім “у чіткому визначенні шляхом дослідження життя і діяльності особистостей етапів розвитку архівної справи в Україні, внеску кожного покоління архівістів у формування суспільно значущої архівної спадщини, національних здобутків і прорахунків в управлінні галуззю, в аналізі теоретичних досягнень українських архівознавців як складової світового досвіду розвитку архівістики, в піднесенні соціального рейтингу професії архівіста”¹³ та “Українську архівну енциклопедію”¹⁴, четвертий блок якої – “Персоналії” акумулював статті про українських та зарубіжних істориків та архівістів, котрі своїми працями сприяли розвитку теорії та практики архівної справи, формуванню теорії та методики архівознавства, збиранню, зберіганню й примноженню національної архівної спадщини.

Джерелознавчий аналіз масиву публікацій архівознавчої тематики у науково-практичному журналі “Архіви України” (далі – “АУ”) дає можливість розкрити значення часопису у дослідженні і популяризації внеску особистостей у розвиток архівної справи України.

Публікації особового (персонологічного) характеру на сторінках журналу можна умовно поділити на декілька тематичних блоків: публікації, присвячені висвітленню життя й діяльності видатних архівістів, істориків; ювілейні статті; некрологи.

“АУ”, що фактично є продовженням українських архівознавчих видань довоєнного часу: “Архівної справи” (1925–1931), “Радянського архіву” (1931–1932), “Архіву Радянської України” (1932–1933), був заснований 1947 р.¹⁵ Це провідне періодичне видання архівної галузі України, незмінним видавцем якого був і залишається центральний орган управління архівною справою в Україні (Головне архівне управління, Державний комітет архівів України, з 2011 р. – Державна архівна служба України (Укрдержархів). На сторінках “АУ” знаходять відображення всі сторони архівного життя нашої держави: публікуються тексти офіційних документів і статті-коментарі з питань законодавчої та нормативно-правової бази діяльності архівів, дописи про архівну науку та освіту, історію архівної справи в Україні, огляди архівних джерел, що мають значний історичний і суспільний інтерес, проблемні статті з теоретичних і практичних питань документознавства і діловодства, про архівну україніку.

Основними рубриками, без яких неможливо уявити “АУ”, є: “Статті та повідомлення”, “Подія”, “З історії архівів та архівних зібрань”, “Джерелознавчі дослідження”, “Огляди джерел та документальні нариси”, “Особистості”, “Унікальний документ”, “Архівна справа за кордоном”, “Інформації і рецензії”, “Ювілеї”, “In memoriam”. Видання також знайомить архівну спільноту з набутками архівної галузі України в ца-

рині міжнародного співробітництва та з практикою і кращими здобутками архівної справи у різних країнах світу.

Серед перелічених розділів варто виокремити рубрику “Особистості”, започатковану у журналі порівняно недавно – у 2009 р. Як видно з її назви, в ній вміщуються дописи, присвячені висвітленню внеску окремих осіб у розвиток архівної справи та ролі в архівістиці загалом. Раніше публікації персонологічного змісту подавались у різних рубриках “АУ”: “Матеріали до словника архівних діячів”, “До портретів істориків минулого”, “Подія” тощо, тобто спостерігалась певним чином розпорошеність публікацій такого роду.

Чим привертає увагу нова рубрика? Насамперед у ній необхідно відзначити публікації низки керівників та провідних фахівців архівної галузі України, що є авторами статей, покликаних висвітлити діяльність відомих вчених, істориків, архівознавців, архівістів, досвідчених практиків архівної справи, які вже відійшли у вічність (статті про Олену Базанову, Івана Бутича, Бориса Іваненка, Івана Кураса, Ореста Мацюка, Гордія Пшеничного, Віктора Романовського, В’ячеслава Стрельського та ін.). Ці статті цінні насамперед тим, що майже всі їх автори були особисто знайомі з названими особистостями, тривалий час пліч-о-пліч працювали з ними, тобто їх можна розглядати як важливі особисті свідчення, враження й оцінки очевидців і соратників відомих діячів, які часто оприлюднюють відомості про персоналії, не зафіксовані в жодних документах.

Внесок у розвиток архівної справи колишніх фундаторів і багаторічних керівників Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, відомих істориків-архівістів, архівознавців, членів редколегій науково-інформаційного бюлетеня “Архівів України” Г. Пшеничного та О. Базанової розглянула у своїх статтях к. і. н., заст. директора ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного Т. Ємельянова¹⁶. Так, у статті, присвяченій архівісту, що самовіддано та натхненно працював на архівній ниві, засновнику та багаторічному (грудень 1943–1978) директору ЦДКФФА України, керівнику та наставнику О. Базанової – Гордієві Пшеничному, через виклад його біографічних відомостей, авторка детально зупиняється на розкритті пріоритетів у різнобічній діяльності відомого організатора архівної справи, винахідника широко знаного серед архівістів унікального за своєю конструкцією металевого “стелажа Пшеничного – для зберігання предметів”. Висвітлюється його вагомий внесок у повернення в Україну цінних архівних документів і музейних експонатів, вивезених у роки війни на Захід нацистськими окупантами, та у справу плідної взаємодії очолюваного ним архіву з установами – джерелами комплектування. Відзначено особливу увагу Г. Пшеничного до належної організації зберігання та використання інформації аудіовізуальних документів, впровадження ним нових мето-

дик зберігання, описування і використання архівних документів¹⁷, які узагальнювались і оприлюднювались фахівцем на шпальтах “Науково-інформаційного бюлетеня”¹⁸. Невипадково ЦДКФФА України єдиний серед архівів України заслужено носить ім’я свого засновника і багаторічного керманіча. Цілком можливо, що це є унікальним фактом, бо аналогічних прикладів у світовій архівістиці нами не виявлено (у спорідненій бібліотечній сфері такі факти є, наприклад, Всеросійська державна бібліотека іноземної літератури ім. М. І. Рудоміно у Москві).

В іншій статті дослідницею відзначено незаперечний внесок багаторічного керівника ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного Олени Базанової у розвиток аудіовізуальної архівістики, бо “не було такого напряму у теорії та практиці архівної справи, де не була б присутня або виявляла значний інтерес до проблематики О. Базанова”¹⁹. Цю статтю слід розглядати як один з перших кроків у справі гідного увічнення пам’яті й поцінування творчого й практичного доробку відомого українського архівіста.

Непересічній постаті знаного історика, журналіста, архівіста, заслуженого працівника культури України, колишнього начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР (з 1992 р. при Кабінеті Міністрів України) і одночасно головного редактора “АУ” Бориса Іваненка у рубриці “Подія” присвячені статті В. Лозицького²⁰, Ю. Прилепішевої²¹, Л. Горлача²². Так, В. Лозицький розкрив наукову та організаційну діяльність Б. Іваненка в ЦДАГО України (1996–2000) на посадах спершу провідного спеціаліста, а в 1998–2000 рр. директора архіву, підкреслюючи, що коментарі Бориса Васильовича до архівних документів та трактування їх ставали цінним джерелом інформації у науково-дослідницькій роботі співробітників та численних відвідувачів ЦДАГО України²³. Автор відзначає значний внесок Б. Іваненка у комплектування архіву профільними документами: “він спрямовував колектив на використання всіх можливостей для поповнення фондів матеріалами політичних партій та громадських організацій, які відігравали помітну роль у розбудові незалежної демократичної Української держави”²⁴.

Внесок Б. Іваненка у розвиток міжнародного співробітництва Держкомархіву України у непростих умовах кінця 1980-х – першої половини 1990-х рр. розкрила Ю. Прилепішева²⁵. Авторка акцентує увагу на тому, що Б. Іваненко завдяки своїм діловим якостям, комунікабельності, відкритості користувався повагою серед керівників світових архівних інституцій, що позитивно впливало на імідж архівної служби України, гідно представляв свою державу на міжнародних архівних форумах, конференціях Круглих столів Міжнародної ради архівів (МРА), Міжнародних конгресах МРА.

Свого чернігівського земляка, непересічну постать, “людину, котра надто любила людей, не вміла ховати свою душу за сімома замками від непосвячених, і часто-густо не піддавалась прийняттю у верхніх ешелонах влади кастовим законам”²⁶, на сторінках “АУ” охарактеризував поет та журналіст Л. Горлач²⁷. Автор розповів про журналістський доробок Б. Іваненка, його діяльність на посадах редактора районної газети у старовинному Любечі, коли “в ньому почала активніше розвиватися здібність організатора”, очільника республіканського радіо й телебачення в м. Києві, керівника Головного архівного управління України та діяльність у Чернігівському земляцтві.

Про внесок видатного українського археографа та історика-джерелознавця другої половини ХХ ст., “патріарха української архівної справи” Івана Бутича до скарбниці національного джерелознавства розповідається у статті к. і. н., завідувача відділу джерел ХІХ – початку ХХ ст. Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України І. Гирича²⁸. Поряд із великими публікаторськими проектами, ініційованими І. Бутичем, а саме: корпусом дипломатарію українських гетьманів та виданням документів і матеріалів про видатних діячів української культури і суспільно-політичного життя ХІХ ст., І. Гирич вбачає найбільшу заслугу І. Бутича в тому, що той започаткував заснування і особисте редагування журналу “АУ” як найбільшого за суспільним значенням проекту, який саме завдяки невтомній праці Івана Бутича “перетворився з вузькоспеціального архівно-інформаційного бюлетня на цікавий повноваговий історико-джерелознавчий журнал, що у 1970-і роки був кращим від “Українського історичного журналу”²⁹. Таке порівняння на користь “АУ” є дуже промовистою оцінкою праці І. Бутича, адже на той час “УІЖ” був академічним виданням під пильним контролем ідеологічного відділу ЦК КПУ, з давніми традиціями, автуру якого склали маститі вчені-історики УРСР. І. Гирич наводить яскраві приклади намагань “архівного трудівника, для якого архівний пошук та видання джерел були життєвою необхідністю”³⁰, відроджувати ті проекти незалежної української науки 1920-х років, які влада заборонила у часи сталінізму, і які надзвичайно важко було подати до друку після припинення т. зв. “хрущовської відлиги”.

Діяльність видатного українського вченого, блискучого організатора науки, політичного і державного діяча, академіка І. Кураса дослідив д. і. н., професор Р. Пиріг³¹. Автор відзначив величезний внесок свого “старшого товариша”, непересічної особистості і прекрасної людини у вітчизняну соціогуманітарну сферу, серед якої архівна справа займала особливе місце: “все свідоме життя він пов’язав з архівами: від студентської практики в Одеському обласному архіві до віце-прем’єрських турбот про розвиток архівної галузі в незалежній Україні”³². Р. Пиріг з цілковитою підставою відносить І. Кураса до кола професійних архі-

вістів, хоча працівником архівів той не був. До незаперечних заслуг І. Кураса в царині археографічної роботи належить також розвиток і стимулювання тенденцій залучення до виявлення і публікації документів учених наукових установ та вузів, зокрема й колег І. Кураса по Київському державному університету ім. Т. Г. Шевченка та Інституту історії партії. Автор згадує про щирі взаємовідносини, почуття вдячності за незмінно гарне ставлення з боку колеги-архівіста І. Кураса, з яким його пов'язували майже три десятиліття спільної праці.

Знаному львівському архівісту, фахівцю у галузі української філігранології, краєзнавцю, громадському діячеві, директору Центрального історичного архіву України у Львові, професору Львівського державного університету імені Івана Франка Оресту Мацюку (1932–1999) присвятила свою статтю на сторінках видання к. і. н., молодший науковий співробітник Інституту енциклопедичних досліджень С. Шпак³³. Авторка висвітлила особливі заслуги О. Мацюка перед наукою, що ґрунтуються на віднайденні дослідником документів з історії початкового етапу українського та слов'янського книгодрукування³⁴, підготовці у співавторстві до 500-річчя Трускавця першої в українській історіографії бібліографії історії міста, де окремий розділ був присвячений саме архівним матеріалам³⁵, репрезентації української архівної справи на європейських міжнародних конференціях³⁶, сприяння започаткуванню навчальної дисципліни “Архівознавство” у Львівському державному університеті імені Івана Франка (1999)³⁷.

“Корифею української архівістики”, “видатному речнику архівознавчої думки першої третини ХХ ст.” Віктору Романовському та його внеску у розвиток національної архівознавчої думки й архівної справи присвятила на сторінках “АУ” свої статті І. Мага³⁸. Через призму життєвого і творчого шляху В. Романовського, спираючись на архівні документи, у тому числі й на ті, що зберігаються за межами України, автор висвітлює особливості доби дисциплінарного оформлення архівознавства та періоду становлення централізованої системи архівних установ України. Як підкреслює І. Мага, В. Романовський вважав, що одним із головних завдань архівістів є наукова публікація документів. Він впроваджував нові методики щодо зберігання, описування та публікації архівних документів, розробив програму курсу “Історія архівної справи в Росії та на Україні”³⁹. Особливий акцент у публікації зроблено на найбільшому здобутку науково-дослідної роботи В. Романовського в галузі архівознавства – написанні ним першого вітчизняного навчального посібника з архівознавства “Нариси з архівознавства”, де вміщено авторські тлумачення дефініції архівознавства, принцип викладення фактичної та аналітичної інформації та запропоновані методи роботи з архівними документами. Цей посібник істотно вплинув на подальший розвиток архівознавчої науки та архівної справи, став основою для ви-

дання в незалежній Україні першого національного підручника з архівознавства⁴⁰. Автором відзначена й роль В. Романовського як фундатора історичної школи в Ставрополі.

На сторінках журналу д. і. н., професор В. Шандра висвітлила внесок історика й архівознавця І. Павловського у розвиток архівної справи та джерелознавства, що полягає в “активному обговоренні й напрацюванні конкретних і важливих пропозицій, котрі сприяли виробленню нової політики щодо архівної справи і в Російській імперії, і в молодій Українській державі, суть якої полягала в тому, аби визначитися, в який спосіб мобілізувати державні інституції, широку громадськість на збереження архівів, як виховати в суспільстві повагу до історичних надбань”, а також у вивчення історичної минувшини Полтавщини⁴¹. Автор акцентує увагу на значущості постаті І. Павловського для українського архівознавства та історіографії, оскільки “без надзвичайно ретельно опрацьованих ним архівних даних не обходиться жодний історик, який займається дослідженням ХІХ ст.”⁴².

Життя та діяльність українського історика-архівіста, джерелознавця, педагога та громадського діяча, життя і творчість якого були тісно пов’язані з розбудовою архівної справи в Україні, фаховою підготовкою спеціалістів із джерелознавства, документознавства, палеографії та інших дисциплін В. Стрельського (1910–1983) дослідили І. Войцехівська та В. Патик⁴³. Зокрема, у статті на сторінках “АУ” автори детально зупинилися на висвітленні майже 40-річної діяльності вченого на посаді завідувача кафедри архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, що сприяла становленню історико-архівознавчої школи в Україні. Оцінюючи місце і роль В. Стрельського у розвитку архівної справи та архівознавства, розбудові архівознавчої освіти в Україні, дослідники розкривають і період формування вченого як науковця та особистості, становлення його світоглядних позицій. Автори чітко подають визначення завдань архівознавства (за В. Стрельським): “розробка принципів аспектів відбору документальних матеріалів на державне зберігання, тобто організація комплектування державних архівів повноцінними джерелами, які виникають в процесі діяльності різних органів державної влади і управління, а також великих підприємств, науково-дослідних інститутів; завдання архівознавства полягає у виробленні на основі єдиних критеріїв правил описування документів, укладанні науково-довідкового апарату, розробці форм реєстрації та збереження, оцінці змістової інформації документальних матеріалів”⁴⁴.

Підсумовуючи результати своєї наукової розвідки, автори характеризують В. Стрельського як одного з перших дослідників, котрий, на основі критичного аналізу, зробив оригінальні висновки та рекомендації в галузі теоретичного джерелознавства, відпрацював наукові засади класифікації джерел, розробив критерії та принципи роботи з конкретними видами джерел.

Життя та діяльність українського історика, джерелознавця, документознавця, фахівця зі спеціальних історичних дисциплін, професора Київського університету А. Введенського, що першим серед українських дослідників зробив спробу написати історію розвитку документознавства, дослідила В. Бондарчук (Патик)⁴⁵.

Життєвий шлях “вдумливого науковця”, талановитого організатора архівної і музейної справи, яскравої непересічної особистості, автора близько 100 друкованих праць – Миколи Івановича Крячка висвітлив на сторінках “АУ” к. і. н., заст. директора-головний зберігач фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України М. Ходоровський⁴⁶. Автор подає зафіксовані ним цікаві спогади про М. Крячка, якими поділилися колишні його однокурсники (М. Савчук, Л. Гісцова, В. Шепелюк), що також працювали в архівній системі України (так, Л. Гісцова тривалий час очолювала Центральний історичний архів України в м. Києві), та детально розкриває його діяльність на посаді директора ЦДАМЛМ України, відзначає, що значне місце у своїй роботі він відводив належному забезпеченню схоронності культурних пам’яток.

Багатогранну наукову та громадську діяльність видатного українського історика, археографа, архівіста та палеографа І. Каманіна висвітлено у статті аспірантки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Н. Якобчук⁴⁷. Разом із розглядом основних етапів життєвого та творчого шляху дослідника автор визначає місце його наукового доробку в українській історіографії. Називаючи І. Каманіна “авторитетним вченим своєї доби”, знаним і шанованим науковою громадськістю кінця XIX – початку XX століття, авторка відзначає його як активного члена наукових товариств та громадських організацій, що ставили собі за мету розробку методики наукових досліджень та збереження пам’яток історії та культури⁴⁸. Поцінуючи внесок І. Каманіна у розвиток архівної справи, дослідниця відзначила приділення ним значної уваги систематизації та методиці вивчення архівних справ, розроблення авторських принципів експертизи та палеографічного аналізу документів.

С. Павленко, к. і. н., доцент кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка у своїй розвідці проаналізувала відомості з історії архівів та архівної справи Києва, Москви та Варшави в університетському “Щоденнику” М. Грушевського, спинившись на характеристиці джерельного значення “Щоденника” для вивчення окремих аспектів біографії М. Грушевського, пов’язаних з його працею в архівних установах наприкінці XIX ст.⁴⁹ Дослідниця робить висновки, що джерельна цінність університетського “Щоденника” М. Грушевського полягає у тому, що він “відкриває можливість виявити основні життєві пріори-

тети молодого дослідника, простежити становлення його як науковця, яке відбувалося за безпосередньої участі тогочасних архівних працівників і архівних установ Києва, Москви та Варшави⁵⁰.

У статті аспірантки історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка О. Осередчук розглянуто основні аспекти діяльності видатного історика, знаного археографа й архівіста, відомого громадського діяча Л. Фінкеля (1858–1930), що започаткував створення та налагодження роботи значної кількості історичних, літературних та наукових товариств у Львові, який не лише досліджував та активно публікував архівні матеріали, але й зробив значний внесок у розробку методів архівної евристики та ініціював формування нових архівних установ⁵¹. Авторка відзначає помітний слід польського історика в архівній справі, оскільки особливу увагу він звертав на збереження архівних матеріалів та вжив чимало заходів для евакуації значної кількості документів до інших установ під час Першої світової війни⁵².

Загальний огляд наукової спадщини українського вченого, який відомий широкому загалу науковців як один із видатних істориків української книги, члена-кореспондента Академії наук УРСР, доктора філологічних наук, професора, автора понад 100 актуальних донині праць з археографії, книгознавства, бібліографії, палеографії та інших історичних і філологічних дисциплін С. Маслова здійснила завідувач сектора взаємодії з Державною архівною службою України Міністерства юстиції України О. Ємчук⁵³. Окреслюючи головні віхи науково-педагогічної діяльності С. Маслова, авторка зосередила увагу на причинах існування значної кількості його неопублікованих праць, що зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського в особовому фонді вченого. О. Ємчук також акцентує увагу на помітному внеску С. Маслова у розвиток архівної освіти (він працював на різних посадах у Київському археологічному інституті, де готували й архівістів, зокрема, на посаді ректора інституту він намагався створити освітній заклад європейського рівня)⁵⁴.

Постаті представників історико-книгознавчої школи другої половини XIX ст. – початку XX ст., які залишили великий доробок у справі наукового опису рукописної книги та стародруків, Юхима Сіцінського та Івана Каманіна вивчали С. Булатова та С. Міщук⁵⁵. Автори відзначили велике й перспективне значення камеральної методики І. Каманіна щодо опису актових джерел та рукописних пам'яток. Розробка ним метричного методу була викликана необхідністю вивчення для дослідження письма особливостей почерку, визначення місця та часу написання рукопису на додаток до вже використаних даних історії, філології, філігранології тощо. І. Каманін запропонував власну схему палеографічного описування рукописів, яка містила відповідні графи для обліку метричних вимірів.

Начальник відділу інформації і використання документів НАФ Державного архіву м. Севастополя А. Фесенко на підставі маловідомих архівних документів висвітлила завершальний період життя і діяльності останнього морського міністра Російської імперії адмірала І. Григоровича – від звільнення зі служби у березні 1917 р. до смерті у березні 1930 р. у Франції, – приділивши особливу увагу плідній праці І. Григоровича на “архівному полі” (Петроградське відділення Головного управління Єдиного державного архівного фонду)⁵⁶. У статті відзначалось, що І. Григорович крім керівництва розробкою тем, редагування робіт, що подавалися до друку, складав описи і огляди архівних фондів з історії флоту, перекладав листи іноземних торговельних фірм, заводів і різних товариств⁵⁷.

Л. Федорова розкрила внесок російського чиновника за посадою й пам’яткоохоронця за покликанням О. Мердера в організацію пам’яткоохоронної діяльності та збереження культурних цінностей України⁵⁸.

У стислому огляді О. Юркова спробувала ліквідувати прогалину в біографії відомого білорусько-українського вченого Митрофана Довнар-Запольського, що пов’язана із запрошенням вченого до викладання влітку 1918 р. у створеному в Ростові-на-Дону Донському археологічному інституті⁵⁹.

Життєвий і творчий шлях Олени Апанович, видатної дослідниці історії України та запорозького козацтва, чії праці увійшли до “золотого фонду української історіографії”, а її ім’я стоїть в одному ряду з іменами видатних українських істориків ХХ століття – М. Грушевського, О. Єфименко, В. Липинського, М. Петровського, Н. Полонської-Василенко, М. Слабченка, Д. Яворницького та інших дослідив д. і. н., професор кафедри історії Національного університету “Киево-Могилянська академія”, завідувач відділу пам’яток княжої та козацької доби Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Ю. Мицик⁶⁰.

Автор підкреслює велике значення наукових праць та громадської діяльності “козацької матері”, адже О. Апанович плідно досліджувала одну з найцікавіших і найважливіших сторінок минулого України – історію українського козацтва.

Велика заслуга О. Апанович, на думку автора, полягає і в тому, що вона разом з деякими іншими українськими істориками відродила традицію історико-краєзнавчих досліджень та поряд із активною теоретичною історико-краєзнавчою роботою велику увагу приділяла проблемі описування та музейного і архівного збереження історичних пам’яток, особливо пов’язаних з історією українського козацтва.

У ґрунтовній статті к. і. н., колишнього директора Державного архіву Закарпатської області М. Делегана, на основі значної частини

вперше введених до наукового обігу архівних документів здійснено аналіз життєвого шляху та діяльності керівника архівної служби Підкарпатської Русі Ніколаса Радвані⁶¹. Варто підкреслити, що автор успішно досяг поставленої мети, адже висвітлив через життєпис особистості розвиток архівної справи на певному історичному відтинку часу та дав оцінку місця й ролі Н. Радвані в еволюції архівної галузі на Закарпатті у 20-х роках ХХ ст. Дослідник стверджує, що саме Н. Радвані здійснив найбільш вагомий внесок у становлення і розвиток централізованої архівної системи на Підкарпатській Русі, адже на його долю випало управління Земським архівом Підкарпатської Русі у період формування молодого чехословацького держави⁶². Було вказано і на один із найважливіших напрямів діяльності новоствореної адміністрації краю у складі Чехословацької республіки, який обґрунтував Н. Радвані – “за будь-яку ціну зібрати всі розрізнені комітатські⁶³ архіви та згрупувати їх в єдиний цілісний земський архів”⁶⁴. Талановитий архівіст вважав за обов’язок збереження історичних і культурних надбань для майбутнього в інтересах держави і науки, що не втратило своєї актуальності і понині.

У журналі “АУ” також практикується публікація інтерв’ю з відомими істориками, вченими, архівістами. Так, у першому номері за 2010 р. вміщено цікаве інтерв’ю редакції журналу з відомим вченим, академіком НАН України, директором Інституту історії України НАН України Валерієм Смолієм, в якому висвітлюється його життєвий шлях і коло наукових інтересів⁶⁵. На запитання щодо значення архівів В. Смолій чітко відповів: “джерело, а отже, систематичне опрацювання архівних фондів, це – основа основ наукової роботи історика, на що я спрямовую молодь, яка навчається в аспірантурі Інституту, до цього постійно закликаю своїх колег”⁶⁶.

Слід відзначити, що останнім часом, на сторінках “АУ” почали публікуватись цікаві підбірки фотодокументів з фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, які також графічно відображають життєвий та творчий шлях відомих істориків-архівістів, художників, народних артистів України та ін.⁶⁷.

Публікації особового характеру на сторінках “АУ” широко представлені також у рубриці “Ювілеї”, що започаткована у часописі 2010 р.

Статті з нагоди ювілеїв також є цінним джерелом з вивчення особового чинника в історичному процесі, який не варто ігнорувати, адже біоісторіографічні дослідження сприяють реконструкції життєвого та творчого шляху тієї чи іншої постаті архівіста чи вченого-історика. Через призму висвітлення біографій, яскравих сторінок і просто фактів трудової та громадської діяльності тієї чи іншої особистості прослідковується її особистий внесок у розвиток архівної справи України.

Таких публікацій в “АУ” за згаданий період вміщено декілька. Вони присвячені к. і. н., ст. науковому співробітнику відділу архівознавства УНДІАСД, колишньому заст. директора УНДІАСД Г. Волкотруб⁶⁸, директору Державного архіву Волинської області В. Гиці⁶⁹, д. і. н., професору, завідувачу відділу документознавства УНДІАСД С. Кулешову⁷⁰, к. і. н., директору Державного архіву Черкаської області Т. Клименко⁷¹, д. і. н., професору, пров. науковому співробітнику Інституту історії України НАН України Р. Пирогу⁷², відомому українському вченому, члену-кореспонденту НАН України, директору Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України П. Соханю⁷³, ст. науковому співробітнику відділу давніх актів ЦДІАК України в м. Києві В. Страшку⁷⁴, директору Державного архіву Запорізької області О. Тедєєву⁷⁵.

Автори цих статей, окресливши трудовий шлях та охарактеризувавши науковий доробок ювілярів, що не один десяток років присвятили архівній справі та науці, підкреслюють їхній вагомий особистий внесок у розвиток архівної справи України, про що свідчать, зокрема, отримані державні нагороди та високі оцінки з боку наукової громадськості.

Чимало публікацій в “АУ” присвячено пам’яті знаних істориків, архівістів, архівознавців, які склали рубрику “In memoriam”, започатковану у часописі 2006 р. Це некрологи про пров. наукового співробітника ЦДАГО України А. Кентія⁷⁶; колишнього директора ЦДНТА України М. Кондратьєва⁷⁷; співробітницю ЦДАМЛМ України С. Куц⁷⁸; заслуженого працівника культури УРСР, колишнього начальника Архівного управління (з 22 жовтня 1974 р. – Головного архівного управління) при Раді Міністрів УРСР (1969–1988) О. Мітюкова⁷⁹, епоха керівництва якого архівною сферою України тривала понад 20 років (за його діяльної участі завершено будівництво корпусу споруд центральних державних архівів України і приміщень ряду державних архівів областей, у Києві вперше проведено Круглий стіл архівів Міжнародної ради архівів, вийшло друком нове покоління путівників по фондах державних архівів, за активної участі архівістів видано унікальне енциклопедичне видання “Історія міст і сіл Української РСР”, аналогів якого в СРСР не було); колишнього директора ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, заслуженого працівника культури України Н. Слончак⁸⁰ та талановитого російського педагога вищої школи, історика-архівіста, д. і. н., професора, завідувача кафедри історії та організації архівної справи Історико-архівного інституту Російського державного гуманітарного університету, що по праву вважається одним із провідних дослідників у галузі суспільної думки Росії, людини, що завжди прихильно ставилась до України, українських архівів і архівістів та мала серед них чимало партнерів у спільних проектах, однодумців і просто друзів, учасника багатьох форумів архівістів України Є. Старостіна⁸¹.

Не вдаючись до розлогих коментарів щодо змісту даних некрологів, зазначимо те спільне, що притаманне публікаціям цього жанру, крім, власне, короткого викладу основних біографічних відомостей та життєвого шляху – висловлення глибокого співчуття з боку колег і одноподумців рідним та близьким з приводу смерті відомих людей, що любили і цінували життя, були віддані архівній справі.

Проаналізувавши зміст публікацій персонологічного характеру, вміщених в “АУ” за останні три роки, можна дійти висновку, що цій тематиці відводиться значне місце. В Україні вміють належним чином оцінювати непересічних особистостей в царині архівістики і віддавати данину шани. Актуальність і своєчасність публікацій, доступність викладу матеріалу зумовлюють постійний інтерес науковців та працівників архівних установ до науково-практичного журналу “АУ”. Дедалі більше місця на його сторінках відводиться публікаціям особового характеру (25), ювілейним статтям (11) та некрологам (6). Тому для дослідників-архівознавців плідним стане ознайомлення з цими публікаціями журналу. Є сподівання, що практика опублікування в “АУ” статей та інших дописів персонологічного характеру буде продовжена. Крім того, корисним буде ознайомлення зі “Списком публікацій особового характеру”, поданого за рубриками і хронологією їх оприлюднення (див. додаток).

Додаток

Список публікацій особового характеру в журналі “Архіви України” (2009–2011)

2009 № 1/2

Особистості

Ємельянова Т. Цій людині в житті поталанило (до 95-річчя Г. С.Пшеничного) // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 209–220.

Булатова С., Міщук С. Ю. Й. Сіцінський та І. М. Каманін як дослідники рукописних книг Подільського давньосховища (1904–1907) // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 221–234.

До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 235–237.

2009 № 3/4

Особистості

Павленко С. Михайло Грушевський про архіви Києва, Москви та Варшави в університетському “Щоденнику” // АУ. – 2009. – № 3/4. – С. 244–250.

Фесенко А. Морський міністр І. К. Григорович – старший архівіст морського архіву в Санкт-Петербурзі // АУ. – 2009. – № 3/4. – С. 251–258.

2009 № 5*Особистості*

Пиріг Р. Іван Федорович Курас – архівіст // АУ. – 2009. – № 5. – С. 210–219.

Юркова О. Митрофан Довнар-Запольський та Донський археологічний інститут: точка перетину // АУ. – 2009. – № 5. – С. 220–228.

In memoriam

Пам'яті Кондратьєва Миколи Федоровича // АУ. – 2009. – № 5. – С. 249.

Пам'яті Куц Світлани Григорівни // АУ. – 2009. – № 5. – С. 250.

2009 № 6*Особистості*

Мицик Ю. А. Козацька мати (до 90-річчя від дня народження О. М. Апанович) // АУ. – 2009. – № 6. – С. 260–273.

Гурич І. Б. Іван Бутич – патріарх архівної справи // АУ. – 2009. – № 6. – С. 274–279.

Шпак С. М. Орест Мацюк – постать в українській архівістиці // АУ. – 2009. – № 6. – С. 280–288.

2010 № 1*Особистості*

“Пієтет перед працею історика-архівіста особисто в мене зберігається ще із студентських років” (на запитання редакції журналу “Архіви України” відповідає академік *Валерій Андрійович Смолій*) // АУ. – 2010. – № 1. – С. 170–177.

Мага І. М. До 120-річчя від дня народження корифея української архівістики Віктора Олександровича Романовського (1890–1971) // АУ. – 2010. – № 1. – С. 178–192.

Ємельянова Т. О. Глибокий слід на архівній ниві (до 85-річчя від дня народження Олени Миколаївни Базанової) // АУ. – 2010. – № 1. – С. 193–201.

Ходоровський М. Д. Вісімдесята весна Миколи Івановича Крячка // АУ. – 2010. – № 1. – С. 202–209.

In Memoriam

Пам'яті видатного архівіста, історика Анатолія Вікторовича Кентія // АУ. – 2010. – № 1. – С. 252–254.

2010 № 3/4*Особистості*

Войцехівська І. Н., Патик В. В. Історик-архівіст В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження) // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 240–257.

Делеган М. В. Ніколаус Радвані – організатор і дослідник архівної справи Підкарпатської Русі (до 145-річчя від дня народження) // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 258–287.

Осередчук О. А. Людвік Фінкель – засновник та перший директор архіву Львівського університету // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 288–305.

Ювілеї

Коваль О. М. Ювілей Сергія Кулешова // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 362–367.

Бондар В. О. Олександр Тедєєву – 50 // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 368–372.

2010 № 5

Особистості

Аксьом А. А. Батько українського театру (до 170-річчя від дня народження видатного драматурга, актора і режисера Марка Кропивницького) // АУ. – 2010. – № 5. – С. 181–187.

Якобчук Н. О. Іван Каманін – подвижник української історичної науки // АУ. – 2010. – № 5. – С. 188–199.

Ємчук О. І. Сергій Маслов – учений і педагог // АУ. – 2010. – № 5. – С. 200–208.

Фотодобірка. Людина і митець Опанас Заливаха / упоряд. *Любарська Л. В.* // АУ. – 2010. – № 5. – С. 209–212.

Ювілеї

Мельник Г. О. Зимовий бал Тетяни Клименко // АУ. – 2010. – № 5. – С. 313–318.

Вовк О. Б. Покликання і пристрасть Віктора Страшка // АУ. – 2010. – № 5. – С. 319–320.

2011 № 1

Особистості

Шандра В. С. Іван Павловський – історик, архівознавець, педагог (до 160-річчя від дня народження) // АУ. – 2011. – № 1. – С. 192–195.

Фотодобірка. До 110-річчя від дня народження Михайла Гришка / упоряд. *Матющенко С. П.* // АУ. – 2011. – № 1. – С. 196–204.

In Memoriam

Пам'яті відомого російського історика-архівіста, талановитого педагога Євгенія Васильовича Старостіна // АУ. – 2011. – № 1. – С. 239–240.

2011 № 2/3

Ювілеї

Фотодобірка. До 70-річчя Руслана Пирого / упоряд. *Любарська Л. В.* // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 255–261.

Калакура Я. С. Нові підходи до висвітлення гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографії // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 262–274.

Кульчицький С. В. Внесок Руслана Пирого у дослідження історії Голодомору 1932–1933 років в Україні: мовою документів // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 275–289.

Тельвак В. В. Грушевськіана Руслана Пирога // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 290–298.

In Memoriam

Пам'яті Ніни Миколаївни Слончак // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 299–300.

2011 № 4

Особистості

Бондарчук В. В. Історик-документознавець Андрій Введенський (1891–1965): до 120-річчя від дня народження // АУ. – 2011. – № 4. – С. 210–225.

In memoriam

Пам'яті Олександра Георгійовича Мітюкова // АУ. – 2011. – № 4. – С. 241–242.

2011 № 5

Особистості

Федорова Л. Д. Відомий діяч пам'яткоохоронного руху в Україні (до 150-річчя з дня народження Олексія Мердера) // АУ. – 2011. – № 5. – С. 203–222.

Ювілеї

Золота осінь Ганни Волкотруб // АУ. – 2011. – № 5. – С. 240–242.

Бондаренко Г. В. Щедрий ювілей Володимира Гици // АУ. – 2011. – № 5. – С. 243–247.

2011 № 6

Ювілеї

Маврін О. О. Відомому українському вченому Павлу Соханю – 85 // АУ. – 2011. – № 6. – С. 235–237.

¹ *Білокінь С. І.* Архівіст Володимир Міяковський // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 213–222; *Він же.* Таємниці архівів не вічні ... : [Про В. Міяковського] // Сучасність. – 1998. – Ч. 10. – С. 57–80.

² *Верба І. В. Н. Д.* Полонська-Василенко – історик та археограф (1884–1973): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994; *Він же.* Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). – К., 2000. – 340 с.; *Він же.* Архівна діяльність Олександра Оглоблина // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 191–195; *Він же.* Олександр Оглоблин. Життя і праця в Україні. – К., 1999. – 380 с.

³ *Войцехівська І. Н.* Академік Володимир Іконников: життєпис та бібліографія. – К., 1998. – 132 с.; *Вона ж.* Володимир Іконников: джерелознавчі студії. – К., 1999. – 374.

⁴ *Дубровіна Л. А. М. В.* Геппенер – український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України // УАЩ. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 32–37.

⁵ Коваленко О. Б. Павло Федоренко як архівіст і археограф // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. (19–20 листоп. 1996 р.). – К., 1997. – Ч. 1. – С. 199–204; *Він же*. Невідома праця Павла Федоренка “Архіви Чернігівського шляхетства” // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 133–140; *Він же*. Праця П. К. Федоренка “Архів Милорадовичів” // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 150–154.

⁶ Патик В. В. В’ячеслав Ілліч Стрельський – джерелознавець, архівіст, педагог (1910–1983 рр.): дис ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Патик Вікторія Василівна ; КНУТШ. – К., 2010. – 250 арк.

⁷ Мага І. М. Віктор Олександрович Романовський – історик та архівіст : дис ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Мага Ірина Миколаївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 249 арк. : іл. – Бібліогр. : арк. 191–232.

⁸ Павловська Н. П. В. І. Веретенников як архівознавець та архівіст : дис ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Павловська Надія Павлівна ; Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства. – К., 2003. – 245 арк. – Бібліогр. : арк. 180–234.

⁹ Приходько Л. Ф. Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог : дис ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Приходько Людмила Федорівна ; Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства. – К., 2005. – 224 арк.

¹⁰ Волкотруб Г. К. Пилип Васильович Клименко (1887–1955) – історик, джерелознавець, архівознавець : дис ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Волкотруб Ганна Кирилівна ; Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства. – К., 2005. – 225 арк. – Бібліогр. : арк. 177–215.

¹¹ Ємчук О. І. Сергій Іванович Маслов (1880–1957) як учений, організатор архівної та бібліотечної справи : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Ємчук Оксана Ігорівна ; Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства. – К., 2010. – 223 арк. – Бібліогр. : арк. 175–212.

¹² Українські архівісти (XIX – XX ст.): біобібліографічний довідник / Держкомархів України, УНДІАСД; упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. – К., 2007. – 752 с.

¹³ Там само. – С. 3–4.

¹⁴ Українська архівна енциклопедія / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2008. – 880 с.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 305, арк. 24.

¹⁶ Смельянова Т. Цій людині в житті поталанило (до 95-річчя Г. С. Пшеничного) // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 209–220; *Вона ж*. Глибокий слід на архівній ниві (до 85-річчя від дня народження Олени Миколаївни Базанової) // АУ. – 2010. – № 1. – С. 193–201.

¹⁷ Смельянова Т. Цій людині в житті поталанило (до 95-річчя Г. С. Пшеничного) // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 218.

¹⁸ Пшеничний Г. Досягнення Центрального фотофонокіноархіву // Наук.-інформ. бюл. Архів. упр. УРСР. – 1948. – № 2. – С. 18–22; *Він же*. Кіно-фото-фонодокументи – на службу соціалістичному будівництву // Наук.-інформ. бюл. Архів. упр. УРСР. – 1960. – № 1. – С. 17–21; *Він же*. Джерела комплектування Центрального державного архіву кіно-фото-фонодокументів УРСР кінодокументами // Наук.-інформ. бюл. Архів. упр. УРСР. – 1962. – № 6. – С. 12–18; *Він же*. Кінофотодокументи про В. І.Леніна // АУ. – 1970. – № 2. – С. 14–20; *Він же*. Сторінки фотолітопису Великої Вітчизняної війни (За мате-

ріалами ЦДАКФФД УРСР) // АУ. – 1975. – № 2. – С. 24–31; *Базанова М. М., Пиєничний Г. С.* Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР // АУ. – 1975. – № 4. – С. 47–57; *Пиєничний Г. С., Пількевич Л. Б.* Машинний спосіб консерваційно-профілактичної обробки фотодокументів // АУ. – 1989. – № 3. – С. 62–66; *Чоломбисько Н. М., Пиєничний Г. С.* Визволенний Київ відбудовується // АУ. – 1973. – № 6. – С. 47–68.

¹⁹ *Ємельянова Т.* Глибокий слід на архівній ниві (до 85-річчя від дня народження Олени Миколаївни Базанової) // АУ. – 2010. – № 1. – С. 194.

²⁰ *Лозицький В.* Наукова та організаційна діяльність Бориса Іваненка в ЦДАГО України (1996–2000) // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 194–196.

²¹ *Прилепішева Ю.* Внесок Б. В. Іваненка у розвиток міжнародної діяльності Держкомархіву України // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 197–199.

²² *Горлач Л.* Обранець слова і дії // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 200–202.

²³ *Лозицький В.* Наукова та організаційна діяльність Бориса Іваненка в ЦДАГО України (1996–2000) // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 194.

²⁴ Там само. – С. 196.

²⁵ *Прилепішева Ю.* Внесок Б. В. Іваненка у розвиток міжнародної діяльності Держкомархіву України // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 198.

²⁶ *Горлач Л.* Обранець слова і дії // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 200.

²⁷ Там само. – С. 200–202.

²⁸ *Гирич І. Б.* Іван Бутич – патріарх архівної справи // АУ. – 2009. – № 6. – С. 274–279.

²⁹ Там само. – С. 275.

³⁰ Там само. – С. 279.

³¹ *Пиріг Р.* Іван Федорович Курас – архівіст // АУ. – 2009. – № 5. – С. 210–219.

³² Там само. – С. 210.

³³ *Шпак С. М.* Орест Мацюк – постать в українській архівістиці // АУ. – 2009. – № 6. – С. 280–288.

³⁴ Там само. – С. 283.

³⁵ Там само. – С. 284.

³⁶ *Матяш І.* Мацюк Орест Ярославович // Українські архівісти: біобібліогр. довідн. – К., 2003. – Вип. 3 : 1970–1990-ті роки. – С. 144–145.

³⁷ *Шпак С. М.* Орест Мацюк – постать в українській архівістиці // АУ. – 2009. – № 6. – С. 285.

³⁸ *Мага І.* До 120-річчя від дня народження корифея української архівістики Віктора Олександровича Романовського (1890–1971) // АУ. – 2010. – № 1. – С. 178–192; *Вона ж.* Віктор Романовський – видатна постать української архівістики // АУ. – 2008. – № 1/2. – С. 125–138.

³⁹ *Мага І.* До 120-річчя від дня народження корифея української архівістики Віктора Олександровича Романовського (1890–1971) // АУ. – 2010. – № 1. – С. 184.

⁴⁰ *Архівознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закладів України / редкол. Я. С. Калакури (гол. ред.).* – К., 1998. – 316 с.

⁴¹ *Шандра В. С.* Іван Павловський – історик, архівознавець, педагог (до 160-річчя від дня народження) // АУ. – 2011. – № 1. – С. 192–195.

⁴² Там само. – С. 192.

⁴³ *Войцехівська І. Н., Патик В. В.* Історик-архівіст В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження) // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 240–257.

⁴⁴ Там само. – С. 251–252.

- ⁴⁵ *Бондарчук В. В.* Історик-документознавець Андрій Введенський (1891–1965): до 120-річчя від дня народження // АУ. – 2011. – № 4. – С. 210–225.
- ⁴⁶ *Ходоровський М. Д.* Вісімдесята весна Миколи Івановича Крячка // АУ. – 2010. – № 1. – С. 202–209.
- ⁴⁷ *Якобчук Н. О.* Іван Каманін – подвижник української історичної науки // АУ. – 2010. – № 5. – С. 188–199.
- ⁴⁸ Там само. – С. 188.
- ⁴⁹ *Павленко С.* Михайло Грушевський про архіви Києва, Москви та Варшави в університетському “Щоденнику” // АУ. – 2009. – № 3/4. – С. 244–250.
- ⁵⁰ Там само. – С. 249.
- ⁵¹ *Осередчук О. А.* Людвік Фінкель – засновник та перший директор архіву Львівського університету // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 288–305.
- ⁵² Там само. – С. 295.
- ⁵³ *Ємчук О. І.* Сергій Маслов – учений і педагог // АУ. – 2010. – № 5. – С. 200–208.
- ⁵⁴ Там само. – С. 201.
- ⁵⁵ *Булатова С., Мищук С. Ю.* Й. Сіцінський та І. М. Каманін як дослідники рукописних книг Подільського давньосховища (1904–1907) // АУ. – 2009. – № 1/2. – С. 221–234.
- ⁵⁶ *Фесенко А.* Морський міністр І. К. Григорович – старший архівіст морського архіву в Санкт-Петербурзі // АУ. – 2009. – № 3/4. – С. 251–258.
- ⁵⁷ Там само. – С. 253.
- ⁵⁸ *Федорова Л. Д.* Відомий діяч пам’яткоохоронного руху в Україні (до 150-річчя з дня народження Олексія Мердера) // АУ. – 2011. – № 5. – С. 203–222.
- ⁵⁹ *Юркова О.* Митрофан Довнар-Запольський та Донський археологічний інститут: точка перетину // АУ. – 2009. – № 5. – С. 220–228.
- ⁶⁰ *Мищук Ю. А.* Козацька мати (до 90-річчя від дня народження О. М. Апанович) // АУ. – 2009. – № 6. – С. 260–273.
- ⁶¹ *Делеган М. В.* Ніколаус Радвані – організатор і дослідник архівної справи Підкарпатської Русі (до 145-річчя від дня народження) // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 258–287.
- ⁶² Там само. – С. 258–259.
- ⁶³ Комітати – угорські адміністративно-територіальні одиниці в тогочасному Закарпатті (загалом їх до 1919 р. було чотири).
- ⁶⁴ *Делеган М. В.* Ніколаус Радвані – організатор і дослідник архівної справи Підкарпатської Русі (до 145-річчя від дня народження) // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 270.
- ⁶⁵ “Пієтет перед працею історика-архівіста особисто в мене зберігається ще із студентських років” (на запитання редакції журналу “Архіви України” відповідає академік *Валерій Андрійович Смолій*) // АУ. – 2010. – № 1. – С. 170–177.
- ⁶⁶ Там само. – С. 174.
- ⁶⁷ Фотодобірка. Людина і митець Опанас Заливаха / упоряд. Любарська Л. В. // АУ. – 2010. – № 5. – С. 209–212; Фотодобірка. До 70-річчя Руслана Пирога / упоряд. Любарська Л. В. // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 255–261; Фотодобірка. До 110-річчя від дня народження Михайла Гришка / упоряд. Матющенко С. П. // АУ. – 2011. – № 1. – С. 196–204.
- ⁶⁸ Золота осінь Ганни Волкотруб // АУ. – 2011. – № 5. – С. 240–242.

- ⁶⁹ *Бондаренко Г. В.* Щедрий ювілей Володимира Гики // АУ. – 2011. – № 5. – С. 243–247.
- ⁷⁰ *Коваль О. М.* Ювілей Сергія Кулешова // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 362–367.
- ⁷¹ *Мельник Г. О.* Зимовий бал Тетяни Клименко // АУ. – 2010. – № 5. – С. 313–318.
- ⁷² *Кульчицький С. В.* Внесок Руслана Пирога у дослідження історії Голодомору 1932–1933 років в Україні: мовою документів // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 275–289; Фотодобірка. До 70-річчя Руслана Пирога / упоряд. *Любарська Л. В.* // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 255–261; *Тельвак В. В.* Грушевськіана Руслана Пирога // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 290–298.
- ⁷³ *Маврін О. О.* Відомому українському вченому Павлу Соханю – 85 // АУ. – 2011. – № 6. – С. 235–237.
- ⁷⁴ *Вовк О. Б.* Покликання і пристрасть Віктора Страшка // АУ. – 2010. – № 5. – С. 319–320.
- ⁷⁵ *Бондар В. О.* Олександр Тедееву – 50 // АУ. – 2010. – № 3/4. – С. 368–372.
- ⁷⁶ Пам'яті видатного архівіста, історика Анатолія Вікторовича Кентія // АУ. – 2010. – № 1. – С. 252–254.
- ⁷⁷ Пам'яті Кондратьєва Миколи Федоровича // АУ. – 2009. – № 5. – С. 249.
- ⁷⁸ Пам'яті Куц Світлани Григорівни // АУ. – 2009. – № 5. – С. 250.
- ⁷⁹ Пам'яті Олександра Георгійовича Мітюкова // АУ. – 2011. – № 4. – С. 241–242.
- ⁸⁰ Пам'яті Ніни Миколаївни Слончак // АУ. – 2011. – № 2/3. – С. 299–300.
- ⁸¹ Пам'яті відомого російського історика-архівіста, талановитого педагога Євгенія Васильовича Старостіна // АУ. – 2011. – № 1. – С. 239–240.

Проанализированы публикации персоналогического содержания на страницах журнала “Архивы Украины” за 2009–2011 гг., в которых освещен вклад известных личностей в развитие отечественного архивного дела. В приложении в хронологическом порядке представлен список публикаций, касающихся персоналий.

Ключевые слова: архивист; архивоведение; личность в архивном деле; журнал “Архивы Украины”.

The article analyzes the publications on personalities in the “Archives of Ukraine” journal during the 2009–2011, which highlight the contribution of famous persons to the development of the national archival affairs. The supplement contains the chronological list of publications on the personalities.

Keywords: the archivist; the archival science; the personality in archives; “Archives of Ukraine” journal.

УДК 930.253(477.41)"1917/1921"

О. І. ГУРАЛЬ*

**АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОГО
ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” ПЕРІОДУ 1917–1921 рр.**

Подано загальний огляд документів фонду 1447 Державного архіву Київської області, що розкривають зміст форм і сутність напрямів діяльності київського товариства “Просвіта” в період 1917–1921 рр.

Ключові слова: Державний архів Київської області; київське товариство “Просвіта”; архівні документи; Україна 1917–1921 рр.

На початку ХХ ст. на українських землях, що перебували у складі Російської імперії, та у місцях компактного поселення українців (Баку, Далекий Схід) стали виникати національно-культурні товариства “Просвіта”, які діяли на принципах, успішно апробованих львівською “Просвітою”, заснованою ще у 1868 р. Однією з перших і найбільш діяльних на Наддніпрянській Україні була київська “Просвіта” (заснована у травні 1906 р.), якій вдалося залучити до різноманітної просвітницької праці великий гурт національно свідомої інтелігенції не лише Києва, а й інших населених пунктів. Саме через свою активну діяльність вона привернула пильну увагу царської адміністрації та “охранки”, і в 1910 р. під абсолютно надуманим і формальним приводом її було заборонено.

Після відомих подій Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. у Петрограді, зречення імператора Миколи II, створення Тимчасового уряду на чолі з князем Г. Є. Львовим на хвилі бурхливого національно-культурного відродження в Україні київська “Просвіта” знову поновила свою діяльність, до речі, першою серед одноіменних товариств в Україні, загальна кількість яких у 1918–1919 рр. сягала кількох тисяч. Київська “Просвіта” відразу визначила для себе широке коло діяльності, спрямоване на задоволення основних освітньо-виховних потреб українського громадянства. Серед напрямів роботи відродженої “Просвіти” – видавнича, педагогічна, бібліотечна, лекційна справа, загальнооповіщувальні заходи тощо. Для інших “Просвіт” Наддніпрянщини київське товариство стало орієнтиром в організації культурно-освітньої роботи серед українців, і його сприймали на периферії як головну центральну просвітянську інституцію. Київська “Про-

* *Гураль Оксана Ігорівна* – науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

світа” de-jure такою інституцією не була формально, згідно зі статутом товариства, сферою своєї діяльності вона вбачала м. Київ і частково ближні повіти Київської губернії. Але фактично за своїм значенням, впливом і авторитетом вона дійсно була центральною “Просвітою” Наддніпрянщини.

Найважливішим джерелом, за якими можна об’єктивно досліджувати історію діяльності київської “Просвіти”, є документи, що відклалися в архівах. Необхідно зазначити, що з різних і не досить зрозумілих причин, які ще потребують окремого джерелознавчого дослідження, архів товариства, хоч і зберігся досить повно, все ж виявився розпорошеним між кількома архівними установами. Так, архівні документи київської “Просвіти” періоду 1906–1910 рр. опинилися в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ, ф. 114). Їх загальний аналіз у 1994 р. здійснила О. В. Корнієвська-Зінченко¹, наголосивши на тому, що ці архівні джерела дають можливість відчутти атмосферу того часу, зрозуміти проблеми становлення, з’ясувати внесок “Просвіти” у розвиток культури українського народу.

Інший порівняно великий масив джерел, що склали ядро поточного діловодства київської “Просвіти” упродовж 1917–1921 рр., нині зберігається як цілісний фонд 1447 у Державному архіві Київської області (хоча невелика частина документів у ньому стосується дореволюційного періоду діяльності товариства). Зосібна цей фонд з джерелознавчих позицій ще не досліджувався, і тому наша стаття є першою спробою вивчити склад і зміст документів цього фонду в цілому і подати загальну характеристику найбільш цінних і цікавих з них. Зазначимо, що частково документи, які стосуються установчих документів “Просвіти”, зокрема реєстрації її статуту і власне самого статуту, дозволів на проведення різних заходів, відклалися також у ф. 10 “Київське губернське у справах про товариства присутствіє, м. Київ”.

Перелічені нами три фонди є основними, що проливають світло на історію і діяльність київської “Просвіти”. Частково документи, що відображають ці моменти, знаходяться й в інших київських архівах. Так, у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві у фондах жандармських, поліцейських, різних адміністративних установ царату містяться окремі розпорошені документи, які стосуються негласного (філерського) нагляду за діяльністю товариства та окремими діячами “Просвіти”, видачі дозволів чи заборон на проведення різних масових заходів за участю “просвітян”, допитів арештованих “просвітян” тощо. Частково ці документи висвітлено в оглядовій статті О. В. Кудли².

Частина листування київської “Просвіти” у 1917–1921 рр. відклалися у низці фондів державних установ часів Української Центральної Ради, УНР, Української Держави, Директорії УНР, радянських інститу-

цій, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

Повертаючись до ф. 1447 в Держархіві Київської області, слід зазначити, що документи київської “Просвіти” в ньому знаходяться (як з точки зору фізичного, так і їх загального стану) у гіршому стані порівняно з документами ф. 114 в ІР НБУВ. Це пояснюється тим, що період 1917–1921 рр. був надзвичайно важким і нестабільним часом в історії України: адміністративна, політична, військова влада у Києві за ці неповні п’ять років змінювалися 14 разів (за деякими джерелами – 16 разів), здебільшого силовим шляхом, із застосуванням зброї і репресій проти “ворожих елементів”; економічна, фінансова, транспортна, комунальна структури перебували на межі розвалу чи вже були істотно зруйновані; часто не вистачало елементарних речей, зокрема й паперу. Тому багато документів, що відклалися у ф. 1447, написані на клаптиках паперу різних сортів, включаючи й обгортковий, цигарковий, газетний, тобто паперу низької якості і нетривалого періоду збереження фізичних властивостей. Записи робилися чорнилом (на гігроскопічному папері вони з часом і в умовах підвищеної вологості розпливалися, тому деякі тексти нині є практично нечитаними), олівцем, в окремих випадках – на друкарській машинці на майже спрацьованій стрічці. Тому частина документів, на жаль, відноситься до “згасаючих текстів”.

Якщо ще в 1990-х роках дослідникам видавалися оригінали документів цього фонду, то нині з урахуванням наведених вище обставин здійснено створення страхової копії ф. 1447, оригінали документів замікрофільмовано, і дослідники мають можливість працювати лише з копіями документів на мікрофішах. Такі дії працівників Держархіву Київської області є цілком виправданими і єдино можливими за таких обставин.

Ф. 1447 має назву “Українське товариство “Просвіта”, м. Київ”. Довідковий апарат до фонду складається з одного опису (в ньому зафіксовано 79 справ, однак фактично їх дещо більше, оскільки номери деяких справ дублюються і тому мають додатковий літерний індекс – 1а, 11а, 11б та ін.) та тематичного огляду (включає також відомості щодо “Просвіти” у вже згадуваному нами ф. 10).

Справи фонду різноманітні за своїм змістовим наповненням. У них зафіксовано насамперед організаційну й координаційну діяльність київської “Просвіти”: повідомлення про утворення нових “просвітянських” осередків у різних населених пунктах Київської та інших губерній, інформацію про їх взаємовідносини з київською “Просвітою” (здебільшого вони зводилися до прохань надати організаційну, фінансову допомогу, вислати україномовну літературу з різних питань тощо) та листування із повітовими товариствами, історію започаткування окремих периферійних “Просвіт”, їх статuti, інструкції філіям київської “Просвіти” та ін.

Перші за порядковою нумерацією справи цього фонду стосуються дореволюційного етапу функціонування “Просвіти”. Зокрема, у фонді зберігаються: «Листування Київського губернатора про заборону відкриття бібліотек з читальнями у м. Києві і селі Кривому Сквирського повіту, громадянина Жебуньова* про пожертвування двохсот карбованців на видання книжок українською мовою і Прокоповича – трьохсот карбованців даних до редакції “колоніуса”**» (спр. 1); «Протоколи комісії по ліквідації товариства “Просвіти” в м. Києві. Відношення до київського губернатора про закінчення роботи ліквідаційної комісії. Список майна ліквідованого товариства “Просвіта”» (спр. 1 а); «Інструкції філіям товариства “Просвіта”» (спр. 1 б). Ці інструкції були укладені на підставі §13 Статуту “Просвіти”, в якому зазначалося, що 10 місцевих членів Товариства можуть завести філію Товариства, і, щоб це зробити, вони мають подати до Ради Товариства заяви зі своїми підписами і адресами. Після того, як Рада дає свою згоду, філія може починати роботу. Заведена у такий спосіб філія є цілком автономною: сама вирішує всі питання та порядкує, але працює під контролем центральної Ради.

У Статуті київської “Просвіти” зафіксовано, що Рада товариства складається з 8 членів, обраних Загальними зборами товариства терміном на 2 роки. Рада порядкує всіма справами Товариства і є його заступником (тобто повноважним представником чи репрезентантом – *О. Г.*) скрізь і завжди.

Також у фонді відклалися «Протоколи загальних зборів членів Київського Товариства “Просвіта”» (спр. 2); «Протоколи засідання Ради товариства “Просвіта” в м. Києві (спр. 3) “Протоколи засідань видавничої комісії товариства “Просвіта” в м. Києві про перегляд тематики придбання паперу та ін.” (спр. 4)»; «Протоколи спільного засідання Ради товариства “Просвіта” в м. Києві, видавничої та бібліотечної комісії» (спр. 5). Ці протоколи, які зазвичай велись акуратно, дають можливість ознайомитися з перипетіями, проблемами і шляхами їх вирішення у діяльності робочих органів товариства – головного (Ради) та профільних комісій, їх взаємовідносин.

* Жебуньов Леонід Миколайович (1851–1919) – публіцист, громадський діяч у Харкові, Києві, Полтаві, діяльний член київської та полтавської “Просвіт”, фундатор Українського клубу в Києві. Співробітничав з газетами “Рада”, “Рідний край”, “Украинская жизнь”, щомісячним журналом “Літературно-науковий вісник”. Популяризатор української преси і українських книжок. Відбув заслання у Сибіру. Росіянин, дворянин за походженням, до українства перейшов уже в зрілому віці.

** Прокопович В’ячеслав Костянтинович (1881–1942) – український державний, політичний і громадський діяч, історик (відомі його праці з історії Києва та сфрагістики). Член київської “Просвіти”. Голова Ради міністрів УНР у травні–листопаді 1920 р. Нашадок старовинного козацького роду з Чигиринщини.

Особливий інтерес становлять “Матеріали I Всеукраїнського з’їзду товариств “Просвіта” у м. Києві: протоколи засідань, список доповідей і постанова з’їзду про організацію товариства “Просвіта”, шкільну та позашкільну освіту, театри тощо” (спр. 6). Відомо, що за ініціативою київського товариства та відділу позашкільної освіти при Генеральному секретаріаті Центральної Ради 20–23 вересня 1917 р. у Києві відбувся перший Всеукраїнський з’їзд “Просвіт”, а 3–5 листопада 1918 р. за ініціативою Департаменту позашкільної освіти Української Держави – другий Всеукраїнський з’їзд “Просвіт”. У численній історіографії наддніпрянських “Просвіт” ці з’їзди, за браком джерел, майже не висвітлені. Винятків загалом небагато, зокрема, змістовна стаття Г. Г. Кучерова³. Тим ціннішими є документи, що відклалися в архіві київського товариства. Хоча багато з цих документів мають незавершений характер, писалися похапцем, буквально “на коліні”, однак це не применшує їх значення як цінного джерела з історії українського культурницького руху. Так, з цих документів можна з’ясувати, що перший зїзд прийняв важливе рішення про створення Всеукраїнської спілки “Просвіт” і організацію Центрального Бюро Всеукраїнської спілки просвітницьких товариств з завданням координувати діяльність сільських і повітових “Просвіт”. Ця робота фактично була покладена на київську “Просвіту”, яка неофіційно перетворювалася на центральний просвітянський штаб у масштабах України. І не провина київських “просвітян” у тому, що в умовах Громадянської війни, руйнування комунікаційних зв’язків з периферійними “Просвітами” багато з далекоглядних планів і намірів не були реалізовані.

У порівнянні з періодом 1906–1910 рр. київська “Просвіта” після свого відродження багато уваги приділяла тим справам, які неможливо було вирішувати при царському режимі, а саме: організації українського національного шкільництва (включаючи й дошкільне виховання) та національного архіву-музею. Так, у серпні 1917 р. за участю товариства було розроблено програму діяльності органів освіти в Україні. Документи з цих питань відклалися у таких справах: 8 – “Звіти про заснування, діяльність та стан товариств “Просвіта” на Київщині, Катеринославщині, Полтавщині, Таврії та Чернігівщині”, 9 – “Доповіді про національний музей-архів, культурно-просвітню комісію”. В цих документах йдеться, зокрема, про заснування українських гімназій на околицях Києва; першу таку гімназію – змішану, у складі двох підготовчих і двох перших класів, “Просвіта” заснувала на Лук’янівці.

Товариство прагнуло створити й інтернат-бурсу при цій гімназії, однак на це потрібні були великі кошти, яких Товариство не мало. У 1918 р. коштом київської “Просвіти” було відкрито ще дві українські гімназії.

Варто зазначити, що “Просвіта” брала активну участь в учительських з’їздах, про що свідчать документи у справах 10 – “Доповіді ради

товариства “Просвіта” в м. Києві, Катеринославі, про їх стан та діяльність”, 11 – “Статистичні відомості товариств “Просвіта” Київської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Волинської, Чернігівської, Курської, Воронежської губерній, Чорномор’я, Кавказу, Кубані, Сибіру, Бесарабії, Донеччини та Москви”. В цих же справах міститься цінна довідкова і статистична інформація про діяльність “Просвіт” у багатьох регіонах колишньої Російської імперії, однак нез’ясованим залишається питання, яким чином ці звіти опинилися в архіві київського товариства.

Цінним джерелом з історії інституції є і “Списки членів товариства “Просвіта”, затверджені Радою товариства після загальних зборів 14 травня 1917 р.” (спр.11а), “Персональний склад комісії товариства “Просвіта”, що охоплює період з 23 січня 1919 р. по 17 квітня 1920 р. (спр. 62). У порівнянні зі списками, які друкувалися у щорічних “Звідомленнях” (звітах) товариства у 1907–1910 рр., помітно, наскільки змінився членський склад “Просвіти”, з’явилося багато нових прізвищ. Водночас за короткий проміжок часу, впродовж 1910–1916 рр., пішла з життя плеяда видатних “просвітян”, які були незаперечними лідерами товариства, визначали його обличчя і авторитет: перший голова Ради Б. Грінченко, Леся Українка, М. Лисенко, В. Антонович, Гр. Шерстюк, О. Русов, Вас. Доманицький та ін. І в наступні роки “Просвіта” зазнавала важких втрат: були розстріляні більшовиками В. Науменко і М. Орловський, трагічно загинув у Полтаві І. Стешенко, померли М. Жебуньов, Ф. Матушевський, М. Томашівський. Багато дічів “Просвіти”, рятуючись від терору, емігрували на Захід: О. Кошиць, І. Огієнко, Є. Чикаленко, С. Сірополко, Л. Биковський. Ще одна частина діячів з довоєнного складу “Просвіти” відійшла від активної роботи внаслідок хвороб, тяжких умов життя, зайнятості в органах державного апарату та інших обставин.

У 1917–1920 рр. прикметною рисою діяльності “Просвіти” було її жваве листування з багатьма іншими “Просвітами”, установами, організаціями, приватними особами тощо. У ф. 1447 зібрана велика кількість листів різного характеру, що надходили до товариства. Вони відображені у таких справах: “Листування лекційної комісії товариства “Просвіта” в м. Києві в справі організації лекцій, забезпечення районів м. Києва закладами позашкільної освіти, комітету “Для національного фонду” в справі проведення збору на національний український фонд” (спр.11б); “Листування в справі грошових потреб на культосвітню справу товариства “Просвіта” у м. Києві” (спр.13); “Листування військових чинів діючої армії в справі надсилки газет, книжок та іншої літератури” (спр.13а); “Листування попечителя Київського учбового округу про виділення представників до новоорганізованого при окрузі тимчасового дорадчого органу, педагогічної ради Скопечької початкової школи про скликання з’їзду, Південного кооперативного банку про

вклад грошей на біжучий рахунок” (спр.13б); “Листування з осередком середньо-шкільних організацій м. Києва про допомогу в справі розвитку громад середньо-шкільних організацій, підвідділом соціального виховання про утворення дошкільного факультету, Київської української шкільної підкомісії і кооптацію представника товариства “Просвіта” до складу членів шкільної підкомісії і т.д.” (спр.14); “Листування з видавництвами “Просвіта”, “Час”, “Сільський господар” про видання та замовлення на журнали і книжки” (спр.16).

Цікаву особливість має справа 16а, в якій представлено щоденник товариства “Просвіта” за час з 12 травня по 20 червня 1917 р., з нотатками про заснування товариств “Просвіта”, замовлення літератури; списки видань різних видавництв. Фактично це хроніка щоденних подій у товаристві. Однак у подальшому такі щоденники вже не велися або ж були втрачені.

“Просвіта” послідовно відстоювала право українського народу на використання рідної мови у всіх сферах суспільного буття, включаючи й урядові інституції, вела наполегливу боротьбу з проявами мовної дискримінації українців. Свідченням такої боротьби є документи, пов’язані з поданням у жовтні 1918 р. гетьману П. Скоропадському “Меморандуму товариства “Просвіта” ім. Тараса Шевченка у Києві Гетьману усієї України про узаконення української мови як державної” (спр. 30).

Діяльність київської “Просвіти” була спрямована і на розгортання видання україномовних книг та газет. “Просвіт’яни” засновували установи клубного типу з бібліотеками і читальнями, влаштовували лекції з українознавства, музичні вечори, благодійні концерти, активно займалися розповсюдженням українських книжок серед населення. Попри важку економічну ситуацію “Просвіта” у 1917–1919 рр. видала 6 науково-популярних книжок для народу (одна з них – “Про народне самоврядування (земство)” В. Короліва-Старого була видана двома накладами). Ця діяльність “Просвіти” частково відображена у документах, що відклалися у спр. 23.

Збереглися документи, у яких зафіксовано бажання окремих громадян вступити до організації “Просвіта”: “Заяви громадян про вступ до членів товариства “Просвіта” у Києві та вибуття членів” (спр.25), “Заяви про призначення на посади до канцелярії товариства “Просвіта” в м. Києві, дитячого садка, бібліотеки, а також про звільнення з посад” (спр. 24).

Справи 49 та 50 мають у своєму складі відповідно “Протоколи засідань ради президії товариства “Просвіта” в м.Києві за 1919 р.”, “Протоколи засідань комісії дитячого садка, зборів батьків, засідань матерів про влаштування ялинки”. У справі 63 містяться заяви охочих брати участь у діяльності шкільної, бібліотечної, лекційної, видавничої, те-

атральної комісії при Київському товаристві “Просвіта”. Справа 70 відображає “Листування київського комітету української партії лівих соціалістів-революціонерів (боротьбистів) з “Агітпросвітом”, “Наркомвоєм” про постачання літератури”.

Таким чином, навіть побіжний аналіз змісту документів ф. 1447 свідчить про те, що київська “Просвіта”, попри важкі умови революційної доби 1917–1921 рр., зробила вагомий внесок у розвиток української культури і мови, збереження національних традицій. Якісно іншими стали ознаки суспільно-культурного життя в Україні. Вперше за сторіччя українська культура вийшла з підпілля, українська мова залучала в театрах, на зборах, лекціях, почали виходити українські газети та книги, були засновані численні українські громадські інституції, національні школи і дитсадки, національна свідомість дедалі ширше вкорінювалася в народних масах. У цих проявах зростання національної культури і національної самосвідомості значною є й заслуга київської “Просвіти”, а документальним свідченням плідної праці “просвітян”, важливим джерелом у вивченні історії товариства є документи ф. 1447 в Державному архіві Київської області.

¹ Корнієвська-Зінченко О. В. До питання про діяльність київської “Просвіти” у 1906–1910 рр. (за матеріалами Інституту рукопису ЦНБ ім. Вернадського НАН України) / О.В. Корнієвська-Зінченко // Архіви України. – 1994. – № 1–6. – С. 35–44.

² Кудла О. В. “Просвіта” в Україні на початку ХХ ст. (за документами ЦДАК України) / О. В. Кудла // Архіви України. – 1998. – № 1–6. – С. 31–40.

³ Кучеров Г. Г. З’їзди “Просвіт” – вагомий чинник організації культурно-освітньої роботи на території Правобережної України в умовах сільської місцевості (1917–1922 рр.) / Кучеров Г. Г. // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Київ. Інститут історії України, 2005. – Випуск Х. – С. 228–238.

Подан общий обзор документов фонда 1447 Государственного архива Киевской области, которые раскрывают содержание форм и направлений деятельности киевского общества “Просвита” в период 1917–1921 гг.

Ключевые слова: Государственный архив Киевской области; киевское общество “Просвита”; архивные документы; Украина 1917–1921 гг.

There is given the common review of the documents of fond № 1447 of the State Archives of Kyiv Region that show the content and the directions of activity of the Kyiv society “Prosvita” during 1917–1921.

Keywords: the State Archives of Kyiv Region; Kyiv society “Prosvita”; archival documents; Ukraine 1917–1921.

УДК [930.253:94](477.72)"1865/1914"

Н. М. КУЗОВА*

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСТВ
ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1865–1914 рр.****(за документами Державного архіву Херсонської області)**

На основі матеріалів держархіву Херсонської області розглянута політико-правова діяльність земських установ Херсонської губернії.

Ключові слова: земство; земська реформа; земські видання; виборче право; Херсонська губернія.

Успішна розбудова демократичного суспільства, невід’ємною складовою частиною якого є система місцевого самоврядування, може бути ефективною лише за умов вивчення історичного досвіду та вмілого використання його найбільш прогресивних і раціональних здобутків у сучасній практиці. Недарма земства, за визначенням науковців, називають “школою самоуправління”¹. Земська реформа, як й інші ліберальні перетворення 60–70-х рр. XIX ст., відіграла значну роль у змінах, які відбулися у суспільно-політичному та соціально-економічному житті України. Особливо великого значення вона набула у місцевостях, де швидко розвивались капіталістичні відносини. До таких регіонів належала й Херсонська губернія. Не зважаючи на високий рівень розробки земської проблематики в сучасній українській історіографії, питання, пов’язані з еволюцією політичних поглядів земств, залишаються дискусійними. Вивчення політико-правової діяльності земських установ Херсонської губернії ґрунтується на комплексі джерел, що зберігається у держархіві Херсонської області.

Політично-правові ініціативи повітових і губернського земств можна простежити за матеріалами офіційного діловодства земських установ Херсонської губернії, що зберігаються у фонді друкованих видань науково-довідкової бібліотеки держархіву Херсонської області. Ці джерела містять докладну інформацію про перебіг сесій, роботу комісій, зміст доповідей управи тощо. Вивчаючи їх, можна зрозуміти хід обговорення та прийняття рішень зібранням, дізнатися про інтереси різноманітних соціальних верств у земстві, отримати інформацію не лише про зміст,

* *Кузовова Наталя Миколаївна* – кандидат історичних наук, доцент, головний спеціаліст відділу формування Національного архівного фонду та діловодства Державного архіву Херсонської області.

але й зрозуміти мотиви, якими керувалися земські діячі, ухвалюючи те чи інше рішення.

Відповідно до “Положення про губернські та повітові земські установи” 1864 р. (далі – “Положення...” 1864 р.) земства могли надавати уряду дані, висновки, клопотання з питань місцевих господарських справ губернії або повіту через посередництво губернатора. Якщо губернатор визнавав, що постанови та розпорядження земств виходять за межі їхніх повноважень, він міг визнати їх недійсними. В свою чергу земські установи могли поскаржитися на дії губернатора та вищої адміністративної влади до Сенату². Проте, переважно з ініціативи уряду, предметом обговорення на повітових і губернських земських зборах Херсонської губернії ставали не лише господарські питання, а й правові основи діяльності земських установ.

Згідно з “Положенням...” 1864 р., земський устрій спочатку вводився у 34 губерніях європейської частини Російської імперії³. Земства у Херсонській губернії були запроваджені у 1865 р., за часом створення – першими серед земств України і п’ятими серед земств Російської імперії⁴. Вони мали свою структуру, яка включала одне губернське, шість повітових земств та одну окрему земську одиницю – місто Одесу.

За “Положенням...” 1864 р. депутатів до земського зібрання називали гласними. У додатках до статей “Положення...” 1864 р. наведені дані, що безпосередньо стосувалися земств Херсонської губернії: розмір майнового цензу, кількість гласних, що могли обиратися до повітових і губернського земства. Відповідно до складу гласних Херсонського губернського земського зібрання обирали 78 чоловік: 64 з 386 повітових гласних та 14 чоловік від окремої земської одиниці – міста Одеси⁵.

“Положення...” 1864 р. також містить відомості про розклад кількості землі, що давала право на обрання гласним повітових земських зібрань Херсонській губернії: для частини Херсонського і Одеського повітів на відстані не більше 5-ти верст від міст Херсона, Миколаєва, Одеси – 200 десятин, для останньої частини відповідних повітів – 350 десятин, для інших повітів – 250 десятин⁶.

Згодом “Положення про губернські та повітові установи від 12 червня 1890 року” (далі – “Положення...” 1890 р.)⁷ посилило роль дворянства у земських установах, враховуючи їх більшу освіченість та придатність для роботи на цій ниві, порівняно з іншими. Тому дворяни були виділені в особливу категорію виборців. Селяни могли обирати лише по одному представнику з волості, з яких губернатор призначав потрібну кількість гласних. Взагалі кількість гласних губернського та повітових земств суттєво зменшилася⁸.

Результатом “Положення...” 1890 р., яке отримало назву “земська контрреформа”, стало те, що значна частина населення залишилась

осторонь земського життя у його найважливіших проявах – виборах та представництві у губернському земському зібранні.

Недосконалість “Положень...” 1864 і 1890 рр. змушувала земських діячів звертатися з пропозиціями щодо реформування основ земського управління.

Досвід боротьби Херсонського губернського і повітових земств за реалізацію своїх прав, наданих чинним законодавством, спричинив поліпшення законодавчого регулювання земського управління. Серед земств Лівобережної та Південної України Херсонське губернське земство, на думку О. Редькіної, займало одну з найбільш активних позицій щодо розробки законодавчих пропозицій та проектів з реформування земських установ⁹.

Багаторічна діяльність земств зумовила потребу в упорядкуванні матеріалів земського діловодства, результатом якого стають “Систематичні зведення постанов Херсонського губернського земського зібрання”, сформовані за структурно-хронологічною ознакою¹⁰. Вони є найціннішим джерелом з історії земств Херсонської губернії, оскільки містять організаційно-розпорядчу документацію губернського земського зібрання. До першого випуску (за 1865–1888 рр.) додано іменний покажчик, другий (за 1889–1899 рр.) та третій (за 1900–1914 рр.) випуски містять списки гласних та членів земських комісій за вказані періоди.

Про складну долю цих видань свідчать їх зовнішні ознаки: бібліотечні штампи і грифи. Деякі з них колись належали статистичному бюро, земській управі, інші – повернулися до бібліотеки архіву внаслідок обміну непрофільними виданнями у радянський період. Так, на окремих томах “Систематичного зведення постанов Херсонського губернського земського зібрання” залишилися штампи архівно-довідкової бібліотеки Центрального архівного управління Башкирської АРСР¹¹.

Усвідомлення укладачами важливості питань щодо реформування правових основ земств ілюструє те, що у систематичних зведеннях відповідні постанови та матеріали до них, як правило, об’єднувалися в окремий розділ.

У “Систематичному зведенні постанов Херсонського губернського земського зібрання” за 1865–1888 рр., який містить 23 чергові та 14 позачергових сесій 1865–1887 рр., у відділі тринадцятому міститься інформація про обговорення на губернському зібранні доповідної записки М. Бошняка, губернського гласного від Єлисаветградського повіту, “Про усунення умов, що шкодять розвитку земських установ” (заслуховувалася на черговій сесії Херсонського губернського земського зібрання 1882 р.). Питання, підняті у записці, були співзвучними з тими, що розглядалися урядовою Особливою комісією з підготовки нової реформи місцевого управління під головуванням М. С. Каханова, створеної в 1881 р. для поглиблення реформ 60–70-х рр. XIX ст. у Російській імперії¹².

М. Бошняк запропонував клопотатися про розширення прав земського самоврядування: встановлення тісних зв'язків між земствами та сільськими управліннями, зміну порядку обрання гласних, право виборців давати інструкції та попередньо обговорювати на виборчих з'їздах питання, що розглядатимуться зібраннями, надання права земствам самим обирати собі голів. На думку М. Бошняка, деякі нормативні документи потребують суттєвих змін або повного скасування. Це стосувалося законів, положень, інструкцій щодо цензури та попереднього погодження губернатором земських видань, заборони земським управам листуватися між собою з питань земського господарства, обмеження самостійності земств у справах народної освіти та права місцевої адміністрації відправляти у заслання членів земських установ. Губернське земське зібрання визнало, що ці питання заслуговують на особливу увагу, і надало доповідну записку М. Бошняка на розгляд усім повітовим управам¹³. Обговорення цього та інших питань у повному обсязі відображено у журналах засідання Херсонського губернського земства¹⁴, а також в стенограмах засідань, опублікованих у виданні “Херсонське губернське земське зібрання”, яке висвітлює діяльність губернського земства з 1876 по 1916 рр.

Про ґрунтовність намірів земських діячів щодо підготовки до реформування основних засад своєї діяльності свідчить видання третього тому “Систематичного зведення узаконень і розпоряджень уряду, що відносяться до земських установ із врахуванням змін по 1 березня 1881 р.”, тобто по дату загибелі від терористів російського царя Олександра II. Це зведення дає уявлення про правові основи діяльності земських закладів та їх особливості у Херсонській губернії. Воно містить “Положення...” 1864 р., тимчасові правила для земських установ у справах про земські повинності, положення про квартирну військову повинність, статут про загальну військову повинність, положення про військово-кінну повинність, законоположення про початкову народну освіту, програму земської звітності, правила про сільськогосподарські з'їзди, а також нормативні документи, розроблені земствами Херсонської губернії для підвідомчих установ¹⁵. Однак поглиблення реакції уряду призвело до скасування комісії М. Каханова та закрило питання, підняте М. Бошняком¹⁶.

У передмові до другого випуску “Систематичного зведення постанов Херсонського губернського земського зібрання” за 1888–1899 рр., датованій листопадом 1901 р., відбиті організаційні засади створення систематичних зведень, зокрема й першого тому зведення (за 1865–1888 рр.). Основу видання склали переважно журнали (протоколи) засідань губернського земського зібрання (чергових і позачергових сесій у 1889–1899 рр.), а як додатковий матеріал – доповіді губернської управи, комісій губернського зібрання, кошториси та розкладки гу-

бернського земського збору тощо. Секретар управи А. Грабенко, який опікувався створенням зведення, наголосив, що суттєвою особливістю даного випуску є детальна розробка постанов, що стосувалися клопотань земства перед урядом. Усі земські клопотання і губернського, і повітових земств за 12-річний період (1888–1899 рр.) зібрані в окремому (XIII) відділі. До клопотань додавалися довідки про їх виконання; відсутність таких довідок вказувала у більшості випадків на те, що відповіді на клопотання не надійшло. У цей період земства потерпали від зменшення кількості гласних за “Положенням...” 1890 р. і вимагали повернення їх кількості відповідно до норм “Положення...” 1864 р.¹⁷

Необхідно зазначити, що систематичне зведення постанов Херсонського губернського земського зібрання за 1900–1914 рр. було видане у 1918 р., його укладачем став відомий громадський та літературний діяч Херсонщини М. Ф. Чернявський. У передмові до тому, датованій 10 травня 1918 р., він описав матеріальні труднощі при підготовці видання систематичного зібрання, що виявилось останнім: “Неймовірно подорожчання, внаслідок війни та пов’язаної з нею економічної кризи, вартості паперу та друкування змусило губернську управу відмовитися від обладнання даного тому докладним алфавітним покажчиком”. Та попри негаразди, традиції, що склалися при підготовці трьох попередніх томів, були збережені: для складання зведення використані журнали засідань губернського земського зібрання, доповіді губернської управи, комісій і звіти з виконання постанов зібрання. До структури зведення додано відділи, які відображали нові сфери діяльності земських установ, зокрема, розділи V “Законодавчі пропозиції та проекти по реформуванню земських установ” і VI – “Взаємовідносини губернського та повітових земств”.

До зведення увійшли всі без винятку сформульовані ухвали земського зібрання за період 1900–1914 рр., а також заяви гласних і пропозиції губернської управи, з яких не винесено окремих ухвал. До тексту зведення додано навіть дебати, щоправда як виняток, якщо вони призводили до змін пропозицій управи або слугували матеріалом для ухвал зібрання з питань, що виникли під час засідання.

На відміну від попередніх томів для зручності користування у четвертому томі перед кожною ухвалою наводиться номер та точна назва відповідної доповіді, а також вказувалось, де саме надрукована доповідь.

Законодавчі ініціативи земств за 1904–1912 рр. розміщено в окремому розділі V¹⁸. Особливий інтерес викликає пункт 1 “Участь губернського земства у попередній розробці та обговоренні законодавчих положень”. Там зазначено, що у 1904 р. Херсонська губернська земська управа розробила низку організаційних заходів щодо покращення роботи урядової Особливої наради під головуванням міністра внутріш-

ніх справ А. Булигіна, а саме: запропонувала для заспокоєння громадськості ввести до її складу представників від земських зібрань і міських дум та організувати діяльність Особливої наради при повній гласності у пресі. Головним питанням, яке на думку губернського зібрання мало розглядатися на цій нараді, була реформа виборчого закону та скликання народних представників. Крім того, земські діячі вирішили підготувати звернення до царя щодо скасування положення про посилену охорону та інших надзвичайних законів і розпоряджень, несумісних із правом недоторканності особистості та житла, а також негайного встановлення свободи усного і друкованого слова та свободи зборів. Губернське зібрання вирішило також просити повітові земські зібрання негайно налагодити розробку питань, які стосуються економічного та правового становища сільського населення¹⁹.

Загальноземські з'їзди, що відбувалися у столиці на тлі драматичних революційних заворушень, самі стали набувати рис драматизму, а провінційні земства, у тому числі Херсонське, обмірковували у першу чергу свої нагальні проблеми та хвилювались, як їх дії сприйматиме населення²⁰. Саме тому серед двох членів першого загальноземського з'їзду у 1904 р., які відмовилися підписати постанову з'їзду, був представник земств Херсонської губернії В. Стенбок-Фермор. Оскільки цю постанову на Півдні України широко використовували представники ліво-радикальних рухів для здобуття власного політичного капіталу, певні побоювання земських діячів мали під собою ґрунт²¹. Так, гласний П. Зелений, вказуючи на спроби підбурити селян проти земства та земської інтелігенції, вважав за потрібне розіслати волосним та сільським правлінням копію рескрипту та указу від 18 лютого, щоб роз'яснити: діяльність земств щодо обговорення реформ не суперечить указам уряду²².

Наступна можливість взяти участь у обговоренні проблем, що стосувалися земського устрою, випала у зв'язку з ліберальною програмою П. Столипіна, висунутою ним на засіданні в Державній Думі 6 березня 1907 р. Крім інших законопроектів, котрі мали захищати громадянські права у державі, ним була запропонована реформа самоуправління, яка, загалом, задовольняла земські установи.

20 травня 1907 р. Херсонське губернське земське зібрання на надзвичайних зборах ухвалило розпочати клопотання про скликання загальноземських зборів та попереднє винесення на їх обговорення реформи земського самоуправління. У комісію з п'яти членів для обговорення цієї реформи були вибрані закритим балотуванням П. Кондрацький, Н. Дудніков, граф В. Стенбок-Фермор, С. Пищевич і барон М. Рено²³. Проте розпуск II Державної Думи 3 червня 1907 р. не дав можливості реалізувати такі плани.

Викликані революцією 1905–1907 рр. поступки уряду були сприйняті як бажання правлячих кіл прислухатися до накопиченого земствами досвіду у вирішенні проблем місцевого рівня.

Прагнення обговорювати якщо не земську реформу, то хоча б якісь господарські проблеми знайшло своє відображення у діяльності комісії під керівництвом С. Варуна-Секрета. 7 вересня 1909 р., коли ця комісія завершила свою діяльність, Херсонська губернська управа внесла ряд зауважень до її проекту, а саме: 1) щоб при розгляді питання про відносини між земствами і містами були переглянуті і більш точно сформульовані законоположення, що стосуються розподілу земських повинностей між ними; 2) щоб як міста, так і земства були звільнені від повинностей, що мають загальнодержавне значення (наприклад, військово-квартирної повинності, з формування державного ополчення тощо); 3) щоб були переглянуті закони про оцінювання нерухомого майна для обкладання земським збором у контексті узгодження земських і міських оцінок та застосування до них однакових норм²⁴.

Упродовж 1900–1914 рр. губернське земство також розглядало питання зниження майнового цензу, утворення земства “малого району” тощо²⁵. Ці пропозиції спрямовувались на врегулювання правових відносин між міськими та земськими органами місцевого самоуправління і підтверджували прагнення земств до самостійності та незалежності у своїй діяльності, необхідної органам місцевого самоврядування.

Таким чином, земськими діячами Херсонської губернії було запропоновано декілька проектів змін до “Положень...” 1864 та 1890 рр., що впливали з їхнього досвіду роботи та базувалися на головних принципах місцевого самоврядування. Вони свідчили про розвиток політичної та правової свідомості земських діячів і мали на меті дотримання принципів народовладдя, законності, організаційно-юридичної, матеріально-фінансової самостійності, самостійності та незалежності кожного рівня місцевого самоврядування, поєднання місцевих та регіональних інтересів, інтересів особистості та всієї громади, права на власну нормотворчу діяльність.

Окремі моменти, що стосуються зазначеної теми, увійшли до розділу II “Питання земського устрою” першого випуску “Історичного нарису діяльності Херсонського губернського земства за 1865–1899 роки”²⁶, публікувалися у відповідних випусках “Збірника Херсонського земства”.

У фондах земських установ держархіву області: Херсонська губерньська земська управа (ф. 5), Херсонська повітова земська управа (ф. 6) та фонді канцелярії Херсонського цивільного губернатора (ф. 1) не збереглося постанов губернського земського зібрання, резолюцій губернаторів на них з питань обговорення реформи земського управління. Тому значення друкованих видань земських установ як історичних джерел істотно зростає. Вони потребують особливої уваги при архівно-бібліографічному опрацюванні: складання науково-довідкового апарату: історичної довідки, системи покажчиків; створення електронного

ресурсу – предметно-тематичної бази даних, врахування конволютів. Це сприятиме більш ефективному використанню інформації, що містять земські видання, створить можливість розширення сфери її застосування, зокрема для виконання генеалогічних запитів, у виставковій діяльності, краєзнавчих дослідженнях, для публікацій в електронних засобах масової інформації.

¹ *Миколаєнко І. М.* Історіографія діяльності земських установ України (1864–2001 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.

² Систематический свод узаконений и распоряжений правительства до земских учреждений относящийся / Состав. Д.Н.Никитин / Изд-е Херсонской губернской земской управы.– Херсон, 1881. – Том 3. С изменениями и дополнениями (I, II, III том. систем. свода) по 1-е марта 1881 года. – С. I–II.

³ Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных учреждениях от 1 января 1864 года // Полное собрание законов Российской империи. Собр. II. – Т. XXXIX. Отделение 1-е. – СПб., 1867. – С. 1–14.

⁴ Державний архів Херсонської області (далі – держархів Херсонської області). Ф. 300 Херсонська палата державного майна. Оп. 1. Спр. 16 Матеріали по підготовці організації земських установ і засідань Херсонських губернських земських зборів. – 1864–1866. – Арк. 1.

⁵ Систематический свод узаконений и распоряжений правительства до земских учреждений относящийся / Состав. Д. Н. Никитин / Изд-е Херсонской губернской земской управы.– Херсон, 1881. – Том 3. С изменениями и дополнениями (I, II, III том. систем. свода) по 1-е марта 1881 года. – С. XLI–LVI.

⁶ Там само. – С. XL.

⁷ Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных учреждениях от 12 июня 1890 года // Полное собрание законов Российской империи. Собр. III. Т. X. Отделение 1-е. – СПб., 1893. – Ст. 6927. – С. 493–511.

⁸ *Абрамов В. Ф.* Земская избирательная система // Родина. – 1992. – № 11–12. – С. 31.

⁹ *Редькіна О. А.* Земства Лівобережної та Південної України як органи місцевого самоврядування та осередки ліберального руху в другій половині XIX – на початку XX століття: Дис... канд. іст. наук. 07.00.01. – Запоріжжя, 2002. – С. 11.

¹⁰ Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1865-1888 гг. (23 очер. сессии 1865-1887 гг. и 14 чрезвычайных 1865–1888 гг.) / Изд-е Херсонской губернской земской управы – Одесса, 1888. – Т. 1; Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1889–1899 гг. / Изд-е Херсонской губернской земской управы. – Херсон, 1901. – Вып. I; Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1889–1899 гг. / Изд-е Херсонской губернской земской управы. – Херсон, 1902. – Вып. II; Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1900–1914 гг. / Изд-е Херсонской губернской земской управы. – Херсон, 1918. – Том 4.

¹¹ Там само.

¹² Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1865–1888 гг. (23 очер. сессии 1865–1887 гг. и 14 чрезвычайных

1865–1888 гг.) / Изд-е Херсонской губернской земской управы – Одесса, 1888. – Т. 1. – С. 597–599.

¹³ Там само.

¹⁴ Постановления Херсонского губернского земского собрания 18 очередной сессии 1882 г. / Изд-е Херсонской губернской земской управы. – Херсон, 1882. – С. 1–18.

¹⁵ Систематический свод узаконений и распоряжений правительства до земских учреждений относящийся / Состав. Д. Н. Никитин / Изд-е Херсонской губернской земской управы. – Херсон, 1881. – Том 3. С изменениями и дополнениями (I, II, III том. систем. свода) по 1-е марта 1881 года.

¹⁶ Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1865–1888 гг. (23 очер. сессии 1865–1887 гг. и 14 чрезвычайных 1865–1888 гг.) / Изд-е Херсонской губернской земской управы – Одесса, 1888. – Т. 1. – С. 597–599.

¹⁷ Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1889–1899 гг. / Изд-е Херсонской губернской земской управы. – Херсон, 1902. – Вып. II. – С. 135.

¹⁸ Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1900–1914 гг. / Изд-е Херсонской губернской земской управы. – Херсон, 1918. – Том 4. – С. 49–55.

¹⁹ Там само. – С. 49–50.

²⁰ Центральний державний історичний архів України м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 351 Помічник начальника Херсонського губернського жандармського управління у Херсонському повіті, оп. 1, спр. 4 Зведення діяльності революційних партій з 15 січня по 15 квітня. – 1914. – Арк. 2.

²¹ ЦДАК України, ф. 386 Одеське охоронне відділення, оп. 1, спр. 431 Про збори і демонстрації, що проходили у місті Одесі у листопаді та грудні 1904. – 1904–1906. – Арк. 6.

²² Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1900–1914 гг. / Изд-е Херсонской губернской земской управы. – Херсон, 1918. – Том 4. – С. 51.

²³ Там само. – С. 52.

²⁴ Там само. – С. 54.

²⁵ Там само. – С. 44–56.

²⁶ Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865–1899 гг. / Изд-е Херсонской губернской земской управы. – Херсон, 1904. – Выпуск I. – С. 30–112.

На основе материалов госархива Херсонской области рассмотрена политико-правовая деятельность земских учреждений Херсонской губернии.

Ключевые слова: земство; земская реформа; земские издания; избирательное право; Херсонская губерния.

There is considered the political and legalistic activity of the county institutions of Kherson province on the basis of documents of State Archives of Kherson Region in the article.

Keywords: the country council; the county reforms; the county editions; the voting right; the Kherson province.

УДК [930.253:94](477)"1941/1945"

М. О. БЕРДНИК*

**МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ
ВІЙНИ У ДОКУМЕНТАХ РАДЯНСЬКОЇ РОЗВІДКИ**

Публікуються розсекречені документи про діяльність розвідувальних підрозділів та органів держбезпеки Української РСР незадовго до початку Великої Вітчизняної війни, а також у роки фашистської окупації Києва та звільнення від ворога української столиці.

Ключові слова: Галузевий державний архів служби зовнішньої розвідки України; мобілізація; окупація; агентура.

Службою зовнішньої розвідки України в рамках заходів з пошуку та обробки архівних документів, що мають історичну та культурну цінність, розсекречені документи, котрі стосуються діяльності розвідувальних підрозділів і органів державної безпеки Української РСР напередодні Великої Вітчизняної війни, в період окупації Києва та звільнення української столиці в листопаді 1943 року.

Зокрема, в Галузевому державному архіві Служби зовнішньої розвідки (ГД СЗР) України виявлено розвідувальне зведення, підготовлене розвідувальним відділом штабу Київського особливого військового округу, датоване 10 травня 1941 р. У ньому містяться конкретні відомості про активне просування гітлерівських військових частин у квітні–травні 1941 р. до радянського кордону, накопичення резервів наступального характеру, форсоване будівництво стратегічних комунікацій та інженерних споруд, прибуття понтонних підрозділів, мобілізацію численних військових частин у суміжних з СРСР державах. Ці повідомлення є ще одним свідченням того, що розвідка завчасно інформувала вище командування Радянської Армії і керівництво держави про підготовку гітлерівської Німеччини до нападу на Радянський Союз.

В інших розсекречених документах подається узагальнена інформація, одержана розвідувальним шляхом, про стан справ на окупованій території України. Зокрема, така інформація міститься в донесеннях

* Бердник Мирослава Олександрівна – історик, публіцист.

агентури розвідки, розвідувальних зведень Українського штабу партизанського руху, доповідній записці Управління Народного комісаріату державної безпеки у Київській області “Про виявлені військові, адміністративні, каральні та господарські установи, які перебували в Києві в період окупації”. У цьому документі докладно відображена організаційна структура всіх окупаційних установ Києва із зазначенням прізвищ їх керівників. Великий інтерес для дослідників становить інформація про добутий розвідкою наказ Гітлера, в якому вказується на необхідність знищення боєздатного чоловічого населення при відступі з території України.

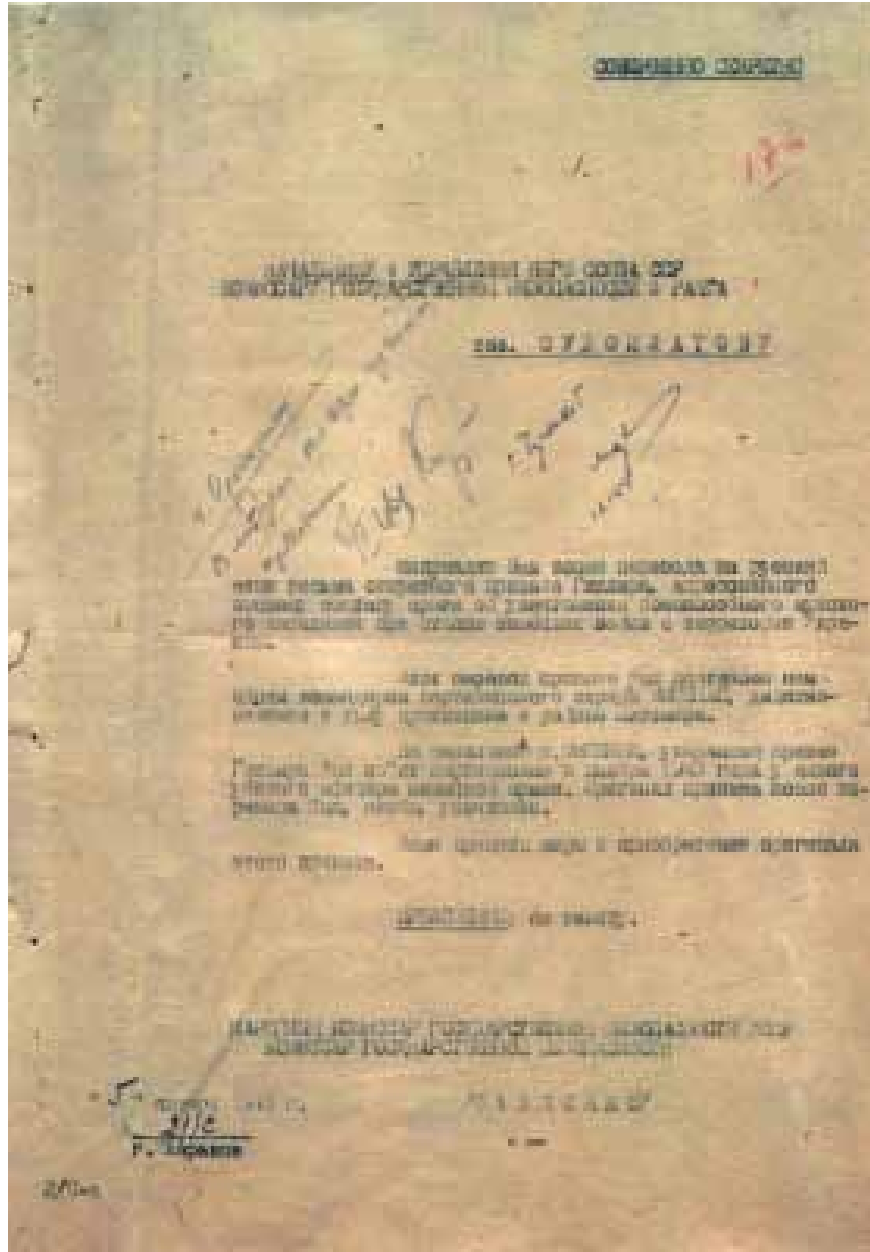
З дозволу співробітників галузевого державного архіву та прес-служби СЗРУ публікуємо копії документів, оригінали яких вилучені з ГДА СЗРУ і передані на зберігання до Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”.

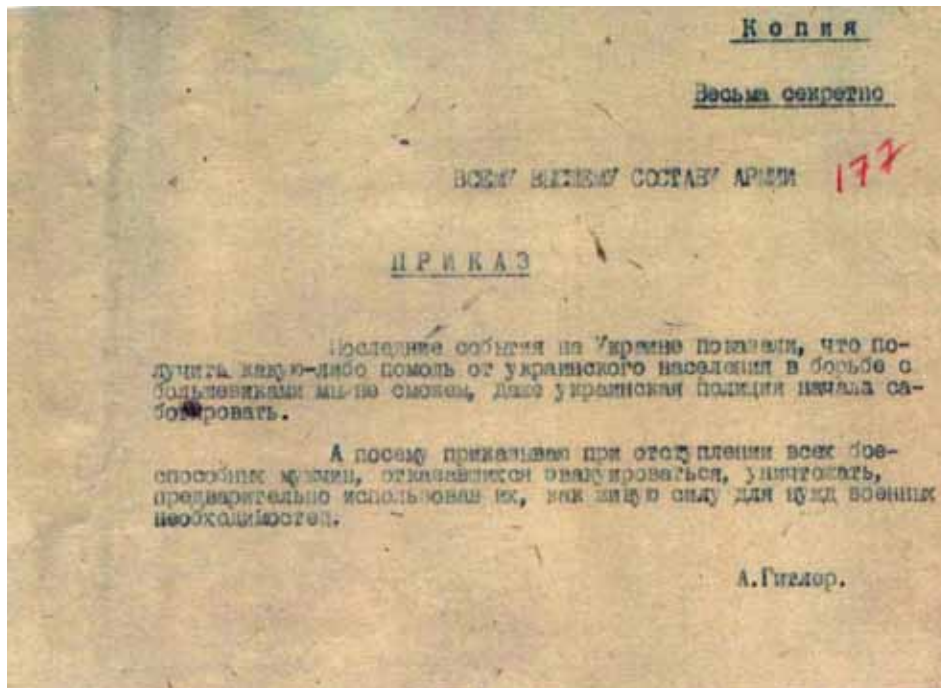
Публикуются рассекреченные документы о деятельности разведывательных подразделений и органов госбезопасности Украинской ССР незадолго до начала Великой Отечественной войны, а также в годы фашистской оккупации Киева и освобождения от врага украинской столицы.

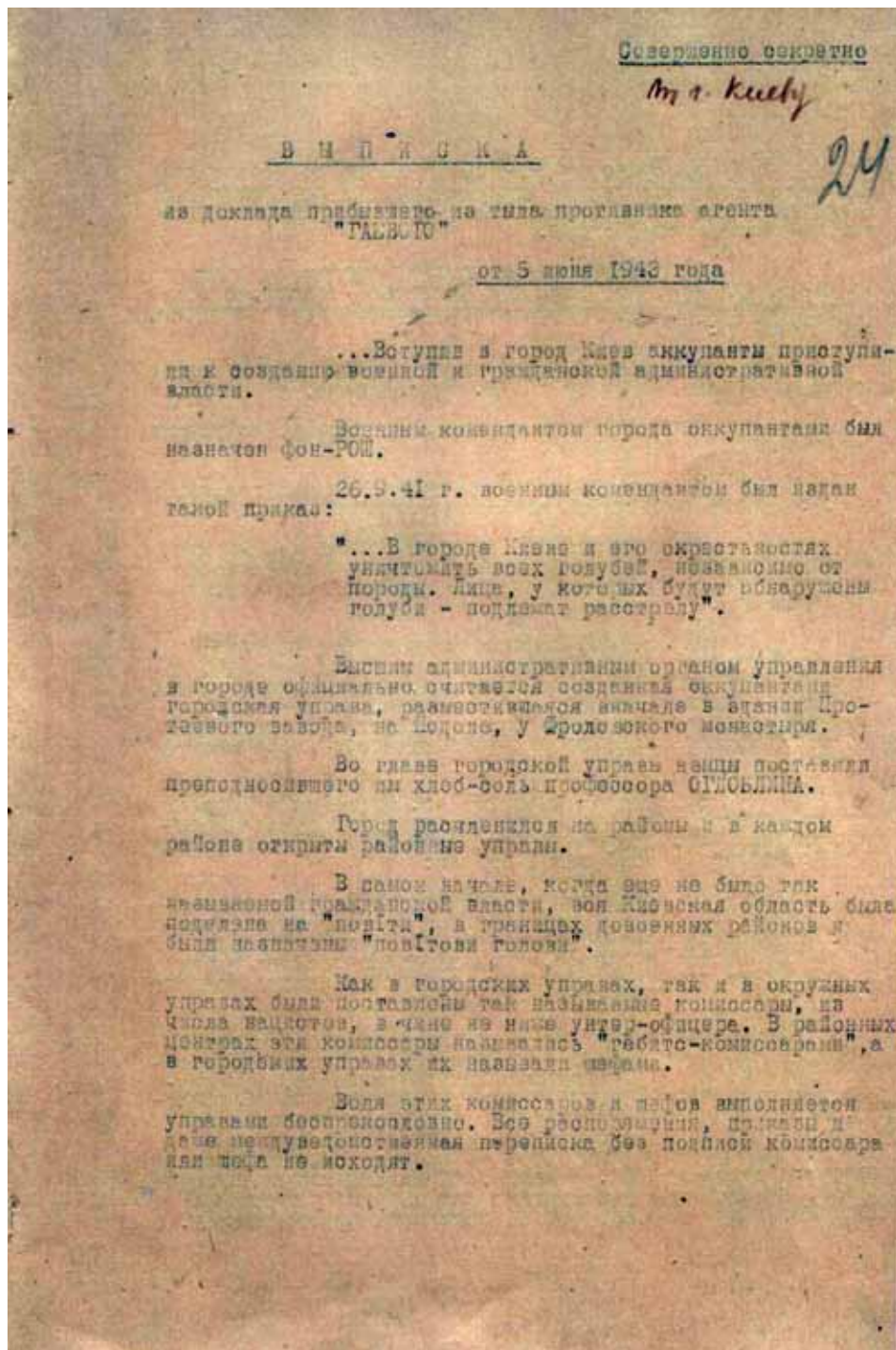
Ключевые слова: Отраслевой государственный архив службы внешней разведки Украины; мобилизация; оккупация; агентура.

There are published the declassified records on the activity of intelligence divisions and State Security bodies of Ukrainian SSR shortly before the beginning of the Great World War, during the Nazi' occupation of Kyiv City and the exemption from the enemy of the capital of Ukraine.

Keywords: the Branch State Archives of the Service of Foreign Intelligence of Ukraine; the mobilization; the occupation; the agent assets.

2.-

По существу городской управы со всеми своим аппаратом является жалкой марионеткой для осуществления и проведения в жизнь грабительско-рабоядальческой политики гитлеровской своры.

Административное деление города по районам осталось прежним, что было при Советской власти, с той только разницей, что наименования районов были изменены, так например:

Сталинский район переименован в Ворошиловский районная управа помещена по ул. Тудзовского, дом № 28.

Ленинский район назван Печерским, райуправа размещена по улице Карола.

Петровский район переименован в Подольский и т.д. Управа помещалась по Константиновской ул. № 4.

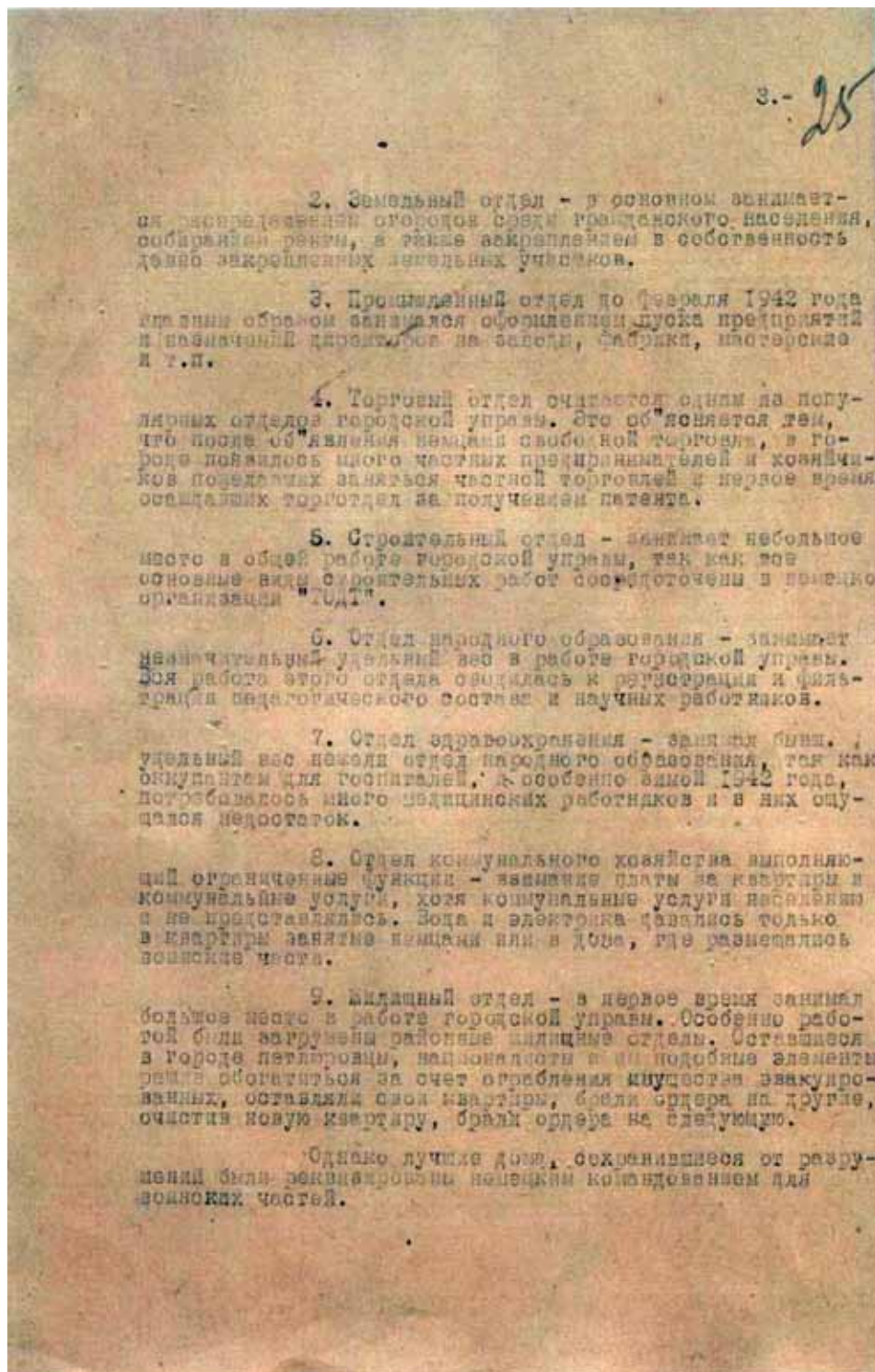
До октября 1941 года городской и районные управы переживала организационный период и часто тот или иной отдел ликвидировался или принимал другое наименование.

Украинские националисты в петлюровские негодности все это время выискивали названия и формы, которые бы были бы советскими, но не так, как они выражались, на "апо-облашветские". Так например, коммунальный отдел переименован в отдел "народных услуг", отдел народного образования в отдел "национального образования" и т.п.

В конце октября 1941 г. Киевская городская управа переходит в другое здание, по улице Бульвар Шевченко, дом № 16, где помещалась и на 26.6.42 г. и здесь уже "стабилизируются" такие отделы:

I. Административный отдел. В функции отдела, помимо его прямого назначения в нашем пункте, входят: вести дела управы, вести анкетный разрешений на право жительства в городе, анкетный разрешений на проезд на город на временной или постоянной жительстве (выдача удостоверений).

Для получения в административном отделе справки для выезда в районы Киевской области, необходимо заполнить анкету с ответами на 18 вопросов, а в другом месте области надо ответить в анкете примерно на 82 вопроса. В обеих анкетах обязательно требуется ответить на вопрос - был ли членом партии. Через неделю должен ответ. При отрицательном решении вопроса заявителя отпечатывают: "идите домой". И часто, когда заявитель приходил домой, на квартире уже ожидали его члены из украинской полиции, иначе говоря, данный заявитель арестовывался.

4.-

К 26.6.42 г. етнічний вопрос в основному был разрешен. Город был расчленен по районам не только в административном отношении, но к этому времени произошло и расовое расчленение города по районам. Гражданские нацисты приехавшие из Германии в Киев, жили жить в любом районе города, на что не имели права лица другой национальности.

10. Отдел благоустройства - по своей важности и уделному часу в работе городской управы занимал второе место после торгового отдела.

Митрополит ЧИТИРИНСКИЙ мобилизовал все, что только сохранилось от украинской автокефальной церкви. Святил церкви, благословлял церковнослужителей и рассылал по всей Украине призыв "попысься за скорейшую победу великогерманского фюрера над всем миром и в первую очередь над большевиками. Но даже и вернувшись вскоре отказался от этих молитв "вопреки" и "вечеснейшего" митрополита ЧИТИРИНСКОГО, в райно в Харькове.

Старушка - цыганка не могла стерпеть воздвигания автокефальных полов с обещанием уничтожения их сносил в одну, а они, одна за другой, стояли от церкви, предлагая молитесь дома за победу своих братьев над гитлеровскими пидачами...

Губернаторство (с губернатором фон-ЦАЙН) размещено по Банковской улице, в новом здании штаба КОЗО.

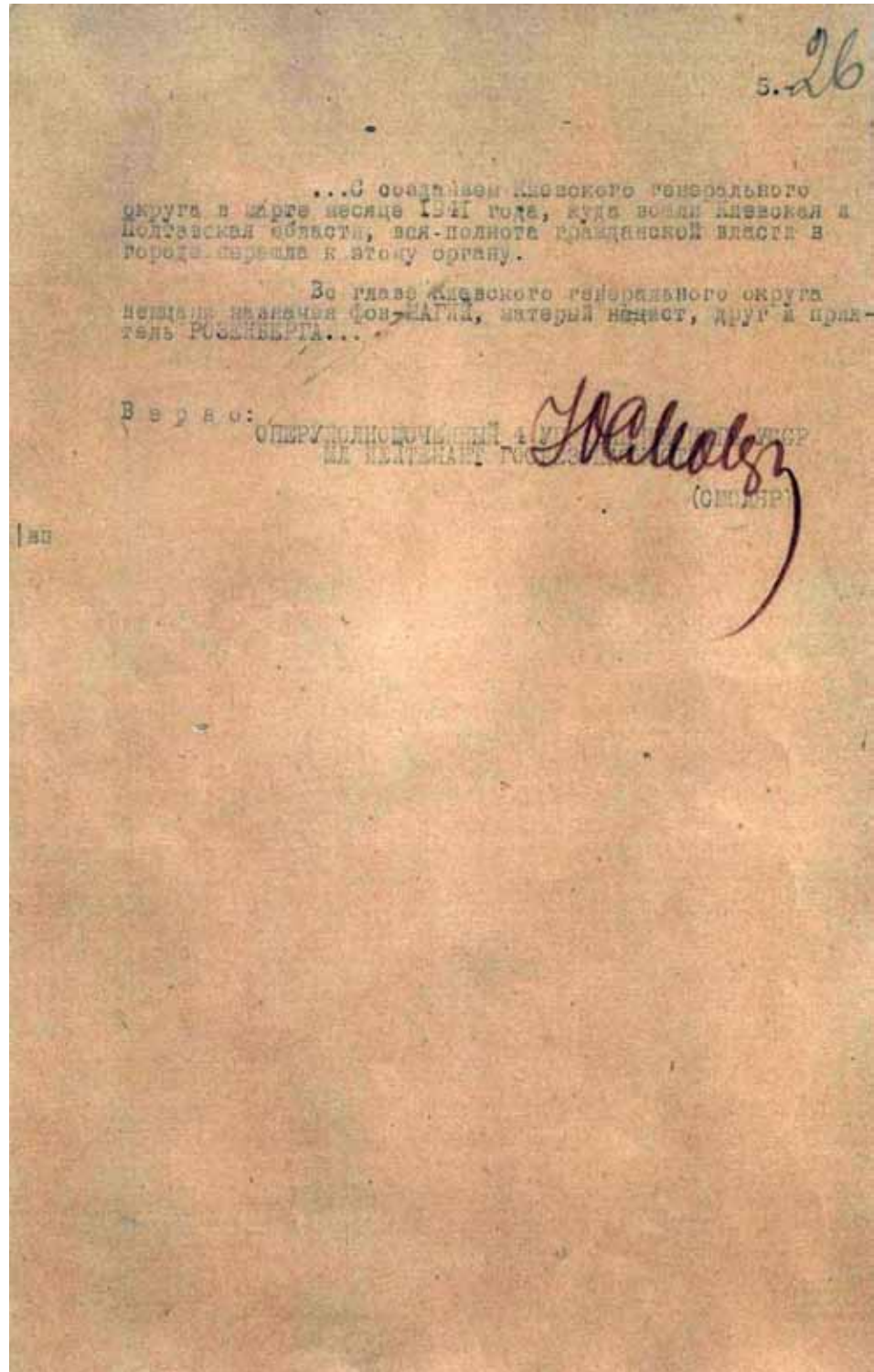
Управление дорог Юго-России находится в здании Юго-Западных железных дорог, по Центральной ул.

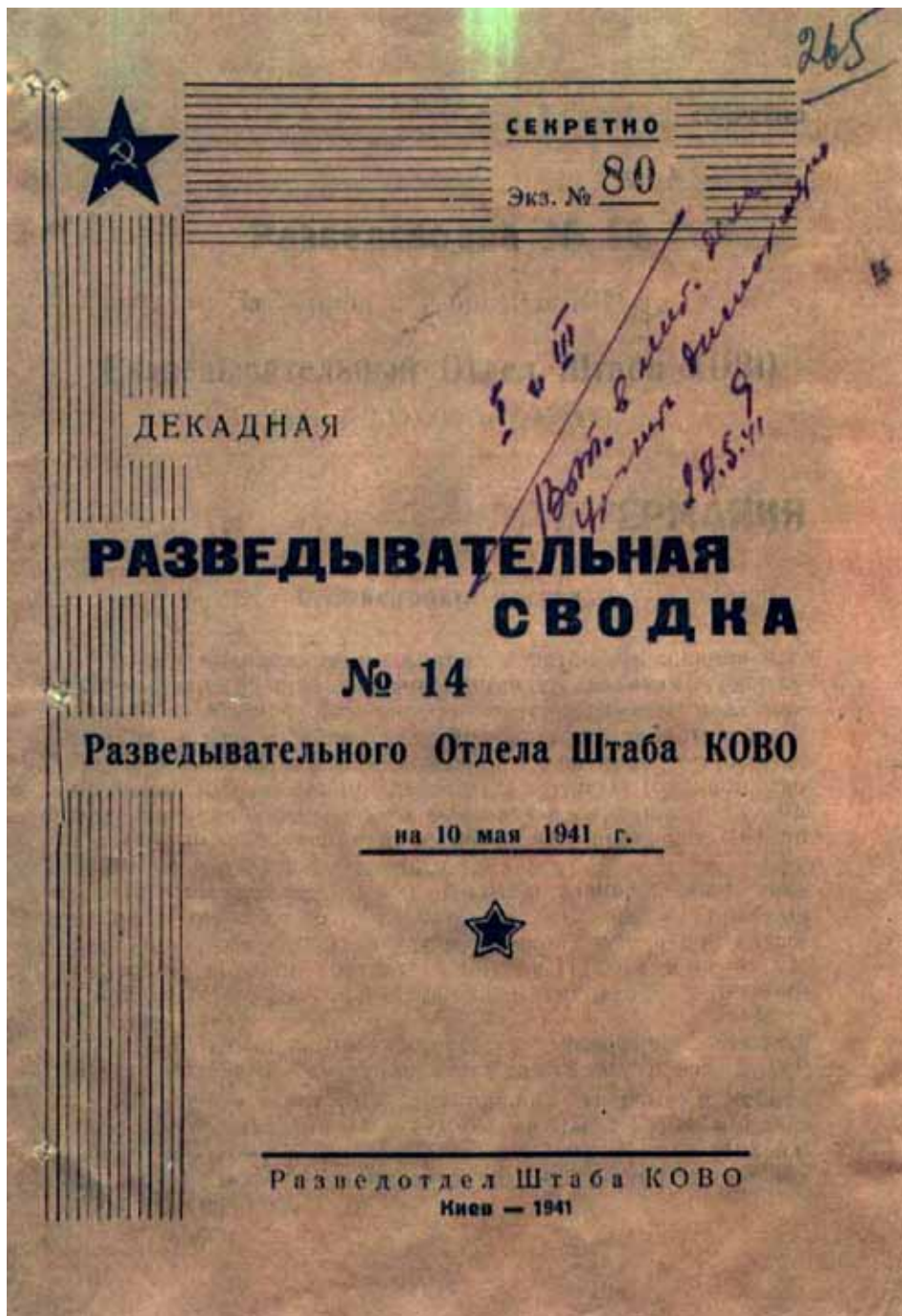
Управление водных путей сообщения () помещается в здании ДУРН"а, на Подоле, по ул. Карола.

Редакция и типография газеты "Українське слово" размещены по ул. Карола, в здании редакции газеты "Комуніст".

В здании художественного института размещена барна труда...

...Управление об"единенных воздушных сил, так наз. "Люттвау-командо" размещено в Борисполе, в домах летного состава, у старого аэродрома. Сам аэродром превращен в надземный перилон, но этой лавочной полосой с газетой покрываем не добилось...

СЕКРЕТНО

Экз. № _____

Разведсводка № 14

За период с 1 по 10.5. 1941 г.

Разведывательный Отдел Штаба КОВО

Карта 200.000 и 500.000

1. ГЕРМАНИЯ

О войсковых частях

Агентурными данными подтверждается дислокация в г. Холм штаба 62 пех. дивизии; командир дивизии — генерал-лейтенант **Кайнер**. Там же отмечается 164 пех. полк (командир полка — полковник **Фрибель**, его заместитель — подполковник **фон Лебен**; командир 1 б-на — майор Фридрих; командир 2 б-на — майор Файен); 121 арт. полк (большинство подразделений этого полка выдвинуты к границе с СССР). По данным, требующим дополнительной проверки, 164 пп и 121 ап входят в состав 62 пд.

По этим же данным в г. Холм в здание бывш. гимназии и школы, по ул. Школьной, 17 апреля прибыла противотанковая часть неустановленной нумерации, на вооружении которой состоят 64 орудия ПТО. Там же на ул. Пирацкого открыт новый военный госпиталь и военно-полевая почта.

Этими же данными отмечается дислокация кавполка неустановленной нумерации в с. Став (8 км сев. зап. Холм).

По данным агентуры, поступившим впервые, в Кельце прибыли со штабами 44 и 111 пех. дивизии. Ранее имелись данные об убытии дислоцировавшейся в Кельце 168 пд. Всего в Кельце насчитывается до 40.000 солдат, из них 4000 кавалеристов.

15 апреля в р-н **Пидица, Вольброн и Поремба** (20, 30 и 55 км сев. зап. Мехов) прибыл полк гаубичной артиллерии и до двух батальонов мотопехоты.

Данными агентуры и других источников подтверждаются ранее имевшиеся сведения о прибытии в р-н **Замостье** германских войск. Судя по наличию у солдат газных снимков—видов городов Франции и Бельгии, эти войска, вероятно, прибыли с Запада. Среди прибывших частей преобладает мотопехота и артиллерия, причем, артиллерия в большинстве на конной тяге, меньше — на мехтяге.

Среди прибывших в р-н **Замостье** частей отмечено следующее:

— в период с 10 по 15 апреля по жел. дороге на ст. **Замостье** прибыло 80 средних танков, которые своим ходом убыли в казармы Пилсудского. На вооружении танков малокалиберные пушки;

— к 15 апреля на ст. **Замостье** прибыло 2 эшелона с разобранными самолетами-бомбардировщиками, которые были затем отправлены на аэродромы **Мокре** (4 км юго-зап. **Замостье**) и **Лабуне** (13 км юго-вост. **Замостье**). Отмечается также прибытие рядового и офицерского летного состава на аэродромы в р-не **Замостье** (данные требуют проверки); по другим данным 18 апреля в **Замостье**, якобы, прибыло 2 пассажирских поезда с гражданскими авиамеханиками.

— в конце марта в **Замостье** прибыли: мотобатальон связи и понтонный батальон (понтон длиной 7 м, шириной 1,5 м и глубиной 0,9 м) и голубинная станция, насчитывающая до 300 голубей; 11 апреля — эшелон военного госпиталя за № 642. Всего в р-не **Замостье** имеется свыше 50 офицеров-врачей и большое количество санитарок, прибывших из Германии;

— в район **Белгорай, Томашов** в апреле, со стороны **Жешов**, прибыло до трех стрелковых дивизий и до 4 арт. полков, из коих два — тяжелых, а по др. данным 2 мотодивизии.

Этими же данными, в **Замостье** отмечается крупный штаб. По данным, требующим проверки, в самом городе находится 5 генералов пехоты, 2 генерала авиации и генерал артиллерии.

Одновременно отмечается, что из **Замостье** ранее дислоцировавшиеся войска, кроме штаба 175 мд, тыловых

учреждений и войск гестапо, убиты в восточное и юго-восточное направление единицы требуют проверки.

С учетом новоприбывших частей, за период с 15 марта по 1 мая 1941 г., в районе Грубешов, Замостье, Белград, Томашов дислоцируются 4 пех. дивизии две из них требуют дополнительной проверки; 3 мотодивизии и до 300 танков*).

Подтверждаются данные о дислокации в **Белжец** (8 км южн. Томашов), 559 пех. полка. Ранее имелись данные, что командиром полка является полковник Крейгер. На ст. **Белжец** прибыла танковая часть с неустановленным количеством танков.

По имеющимся данным 12 армия, штаб которой отмечался в конце февраля и марте в **Закопанс** (21 км южн. Нови Торг), действовал в военных операциях против Югославии и Греции.

По агентурным данным, дислоцировавшиеся ранее части в р-не Тарнов, Нови Сонч убиты в южном и юго-восточном направлении. По этим же данным, требующим дополнительной проверки, в район **Новы Сонч** прибыла танковая дивизия.

В **Жешов**, кроме ранее дислоцировавшихся частей, отмечается кавполк и батальон связи неустановленной нумерации. Одновременно из **Жешов**, предположительно, к границе убит танковый полк.

В **Санок** подтверждается дислокация 112 пех. полка, командиром которого является майор Рудзатиц.

В **Ярослав** установлена дислокация зенитного дивизиона и дивизиона ПТО.

Выдвижение частей и границе с СССР

По данным войскового наблюдения и агентуры установлено, что германское командование продолжает выдвигать небольшие подразделения и группы частей непосредственно к границе с СССР. Так, например, в приграничных

* Средн прибывших частей в р-н Замостье отмечаются полки № 542, 549, 560, 519, 560 и 561. По данным РО Штаба Зап. ОВО, 530 пех. полк в ноябре-декабре 1940 г. дислоцировался в Варшава.

По агентурным данным РО Штаба КОВО, 562 пехполк отмечался в январе в Сандомир, в марте — в Нем-Перемишль.

населенных пунктах зап. р. Буг установлено, что на участке Угрусск, Дорогусск и Дубенко сосредоточилось до двух пех. полков и одного арт. полка, в частности, в **Березно** отмечено 80 солдат и северная часть; в **Сверж** — количество неустановлено; в **Дорогусск** — 200 солдат с артиллерией, причем, орудия на ночь ставятся на огневые позиции.

Отмечено неустановленное количество войск в с. **Гусыня** (4 км юго-вост. Дубенко) и в с. **Вулька** (17 км вост. Холм) — 80 солдат и 9 орудий (по другим данным, в лесах и зап. Вулька находится большое количество войск).

22 апреля на ст. **Сокаль**, **Забуже** прибыли стрелковая рота, взвод кавалерии и 83 подводы с военным грузом неустановленного характера, а 24 апреля из **Онульско** в **Забуже** прибыл арт. дивизион.

В приграничных населенных пунктах, по сухопутной границе, установлено, что 24 апреля по дороге из **Белз** (15 км зап. Крестынополь), на **Стае** (7 км зап. Белз) проследовало 100 пудметных, закрытых брезентом, тачанок в сопровождении роты пехоты.

В приграничных населенных пунктах зап. р. Сан установлено:

— 18 апреля по шоссе из **Лежайск** проследовал в **Ярослав** кавполк;

— 21 апреля по шоссе из **Ярослав** на **Радымно** проследовали 3 стрелковых батальона, эскадрон конницы и 3 артбатареи;

— в с. **Журавца** (5 км сев. Перемышль) отмечается зенитный арт. дивизион и дивизион ПТО, а в с. **Липовица** (2 км сев. зап. Перемышль) — арт. дивизион и 4 средних танка;

— 23 апреля из **Куньковце** (4 км сев. зап. Перемышль) на **Перемышль** проследовало до полка конницы;

— 22 апреля из **Дынув** на **Бахуж** (40 км зап. Перемышль) проследовала автоколонна до 200 машин, а 24 апреля из **Бахуж** на **Бахужец** проследовали: стрелковый полк, 2 эскадрона конницы, арт. дивизион и взвод самокатчиков.

О передвижении войск

(По агентурным данным)

В г. Холм 7 апреля выгрузился эшелон пехоты и на следующий день походным порядком ушел в сторону **Дорогуск** (вост. Холм). В составе колонны также следовали 12 повозок со станковыми пулеметами и 6 орудий (в декадной разведсводке № 13 сообщалось о прибытии в Дорогуск пехполка).

С 17 по 20 апреля из **Катовице** на **Кельце** через каждые полчаса, следовали воинские эшелоны с пехотой, артиллерией, автомашинами и обозом.

С 12 апреля отмечается движение воинских эшелонов через **Краков** на восток и переброска войск и военных грузов через **Бохня**, **Тарнов**, **Жешов** к границе с СССР. Во второй половине апреля через ж. д. станции **Дембица** и **Мелец** прибыло 100 эшелонов, через **Жешов** к границе — 20 эшелонов и через ст. **Ясло** — 120 эшелонов.

О передвижении немецких войск в полосе против Зап. ОВО

По данным РО Зап. ОВО в течение апреля отмечалось большое передвижение войск как по железным, так и по шоссевым дорогам непосредственно к границе с СССР. Так, с 7 по 17 апреля через Варшава на восток двигались колонны с пехотой и артиллерией, а по железной дороге проследовали эшелоны с артиллерией, автомашинами и пулеметами.

С 15 по 17 апреля отмечено движение через Варшава 2 бронепоездов и до 165 орудий ПТО; 19 апреля через Варшава на восток проследовало 4 эшелона с танками и артиллерией, а в р-н **Остров**, **Малкия** прибыло 4 пех. полка.

Перевозка военных материалов

По агентурным данным, 17 апреля на ст. **Холм** выгружено несколько эшелонов с горючим, снарядами, патронами, понтовыми и инженерным имуществом, которые после выгрузки, автотранспортом перебрасывались в направлении

к гравіце в **Собибор, Дорогуск** (сев. вост. и вост. Холм). По данным УПВ НКВД УССР на ст. Холм в первой половине апреля прибыло 3 состава из 60-75 вагонов, груженых бочками с бензином.

По данным агентуры 14-16 апреля на станции **Завада, Замостье** прибыло большое количество авиабомб, снарядов и патронов; прибывшие боеприпасы выгружались на этих станциях и находятся на воинских рамках, укрытых брезентом.

Данными УПВ НКВД УССР подтверждаются ранее имевшиеся сведения о прибытии на ст. **Белжец**, в течение марта и апреля, разных эшелонов с воинскими материалами. По этим же данным, в **Белжец** прибыло большое количество снарядов, мин и стеклянных бутылок с химсоставом.

Воинским наблюдением от 21 апреля отмечено прибытие товарных поездов с колючей проволокой для заграждения и сноса на приграничную ж. д. станцию **Застава** и состав с неустановленным грузом на ст. **Дорогуск**.

О воинских складах

(по данным агентуры)

В р-не г. **Красностав** оборудовано два временных склада: один склад боеприпасов расположен в лесу, 8 км южн. Красностав (см. место расположения этого склада в схеме дислокации военных складов в р-не Замостье в декадной разведсводке № 11); другой — склад горюче-смазочных материалов 3 км сев. Красностав.

Подтверждаются данные о наличии арт. склада в лесу южн. **Лопеник**, по шоссе на Красностав (место расположения этого склада см. на той же схеме).

Во все склады р-на Замостье, приведенные в декадной разведсводке № 11, продолжают прибывать боеприпасы. Особо большое количество авиабомб и горючего прибывает на аэродромы в **Мокре, Лабуне** и **Клемансув**.

Небольшие склады бензина также создаются на всех жел. дор. станциях, расположенных в Замостье.

По данным агентуры, требующим проверки, в **Грубешов** и **Белжец** построены новые склады для зерна, емкостью по 5 тысяч тонн каждый. В настоящее время склады еще

не заполнены зерном. По сообщению газеты „Гонец Краковски“ от 17 апреля 1941 г., производится постройка элеваторов, емкостью на 5000-6000 тонн, в **Белз** (зап. Кристинополь), **Грубешов**, **Радзин** (60 км сев. Люблин) и в **Красностав**, которые должны быть закончены к предстоящему уборочному сезону.

Работы по оборонительным сооружениям

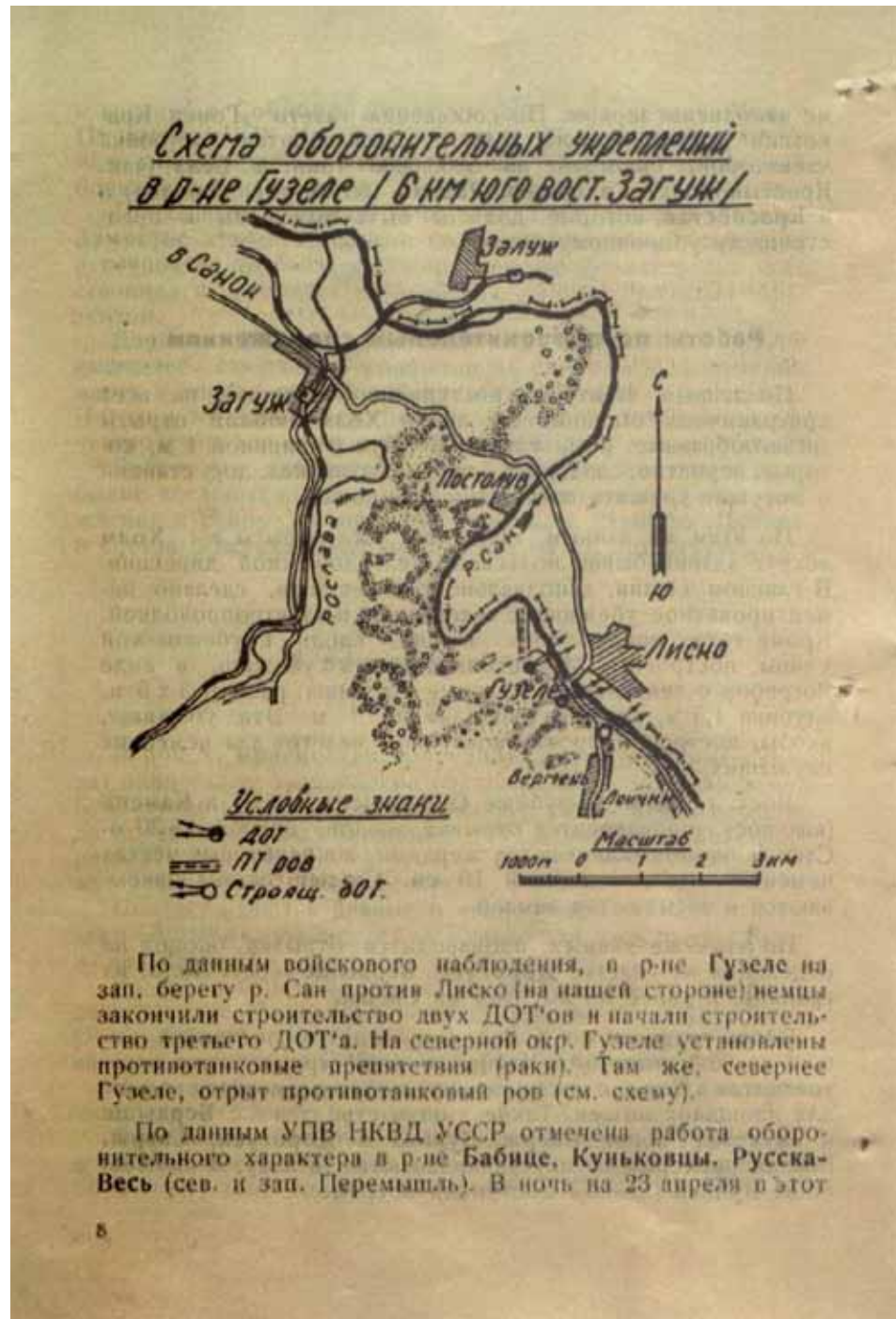
По данным агентуры, поступившим впервые, на всех приграничных станциях по линии **Холм-Люблин** открыты зигзагообразные рвы, глубиной 1,5 м и шириной 1 м, которые, вероятно, создаются для прикрытия жел. дор. станций и могущие служить отсечными позициями.

По этим же данным, такие рвы уже открыты в г. **Холм** вокруг зданий бывш. польской жел. дорожной дирекции. В главном здании, в подвальном помещении, сделано цементированное убежище с телефонной и электропроводкой. Кроме того, вокруг этих зданий, вдоль Грубешовской улицы, построены 11 бетонированных убежищ, в виде погребов с вентиляцией. Данные убежища: размер 5 x 5 м, глубина 1,5 м, толщина потолка до 1 м. Эти убежища, якобы, построены против воздушных налетов для немецких служащих.

Вост. г. **Холм** на рубеже **Окшов** (сев. вост.) и **Камень** (юго-вост.) производится отрывка окопов, длиной 25-30 м. Стенки окопов обшиваются жердями, а в некоторых местах цементируются, толщиной 10 см. Сверху окопы закрываются и засыпаются землей.

По этим же данным, производится отрывка окопов на отделения на участке **Дорогуск-Бердыше** (вост. Холм, на границе) и далее по высотам на **Сверж**.

Вдоль границы, по р. **Зап. Буг**, ведется постройка вышек до 35 м высотой. Материал для строительства заготавливается в **Холм**; к месту строительства подвозится цемент для площадок вышек. Такие вышки строятся в с. **Бердыше** и на стыке дорог **Сверж-Вулька** и **Дорогуск-Сверж**. Вышки размером 10 м устанавливаются в лесу, 3 км сев. вост. **Вулька** (данные поступили впервые).

район подвозился строительный материал на 10 автомашинах. В этом же р-не установлено проволочное ограждение в 3 кола (колья железные).

По этим же данным, в последних часах марта, на ст. **Стары Загуж** (р-н Санок) прибыли металлические колпаки, якобы, с линии Мажино, для строительства оборонительных сооружений в приграничной полосе.

Об усилении подготовки театра свидетельствует и сообщение газеты „Гонец Краковски“ от 16 апреля 1941 г., в котором указывается, что германскому ведомственному учреждению требуются техники, знающие строительство подземных сооружений, владеющие немецким языком, нужные, якобы, для строительства дорог и сельского хозяйства.

О строительстве аэродрома в Енджеев

Еще при польском правительстве в Енджеев (35 км юго-зап. Кельце) имела небольшая посадочная площадка. По поступившим агентурным данным, требующим проверки,

немцы на месте этой площадки строят аэродром, точные размеры которого еще не установлены.

Склады авиабомб расположены непосредственно около ж. д. станции Енджеев и вдоль железнодорожной линии на поле; авиабомбы сложены в несколько ярусов.

Постройна и ремонт дорог

По данным агентуры, ремонтируется шоссе от **Рейовец** до **Любани**; в некоторых местах укладывается клинкер.

По этим же данным заканчивается постройка шоссе **Холм-Дорогуск**. На строительстве занято местное население и саперный батальон, дислоцирующийся в Березно (12 км сев. вост. Холм).

Ускоренными темпами производится ремонт шоссе **Замостье-Грубешов**, которое пострадало в последнее время от усиленного движения разных военных машин и грузов.

По данным УПВ НКВД УССР силами местного населения спешно ремонтируется и расширяется шоссе **Ясло-Санок**.

По агентурным данным установлено, что немцы уделяют много внимания вопросу приведения в порядок жел. дор. станций и удлинения путей на них.

Так, например, на ст. **Рейовец** (14 км юго-зап. Холм) все станционные пути удлинены на 80-90 м; то же самое и на ст. **Завада**.

На ст. **Замостье** в ближайшее время будет дано в эксплуатацию новое депо. На станции строятся две дополнительные ветки и ramпы. Установлено приспособление для механической погрузки паровоза углем, а также построены подземные пневматические водопроводы.

В **Замостье** отмечается прибытие двух железнодорожных батальонов и рабочих команд, занимающихся восстановлением дорог.

По агентурным данным, на ст. **Белжец** построено жел. дор. депо на 4 паровоза, а также подготовлены рельсы и шпалы. По данным УПВ НКВД УССР, на этой станции производится прокладка запасных железнодорожных путей.

Выводы

1. Усиление германских войск и проводимые мероприятия по ускоренной подготовке театра в приграничной полосе против КОВО как качественно, так и количественно началось с 10-15 апреля.

2. Наряду с действительным увеличением войск в полосе против КОВО, германское командование одновременно занимается и маневренностью, перебрасывая отдельные части в приграничном районе из одного населенного пункта в другой с тем, чтобы создать туманность в оценке действительного валичия войск.

3. С учетом новоприбывших войск, в полосе против КОВО, группировка германских войск составляет: 24-25 пехотных дивизий (две из них требуют проверки), 3 моторизованных дивизий, 4-5 танковых дивизий (три из них требуют проверки), 2 кавполка и свыше 600 самолетов.

2. ВЕНГРИЯ

Мобилизационные мероприятия

По данным РУ Генштаба Красной Армии и РО Штаба КОЗО накануне войны Германия с Югославией, Венгрия провела скрытую мобилизацию своих вооруженных сил.

6 и 7 апреля были призваны контингенты 23, 27, 28, 30, 48 и 52 лет.

Общая численность венгерских вооруженных сил на 5 мая равняется 650-700 тыс. человек.

Мобилизация частей 1 армии продолжается. Призываются все возрасты, прошедшие военную подготовку.

Сосредоточение войск на советской границе

По данным РУ Генштаба Красной Армии в Прикарпатской Украине сосредотачиваются 6, 7 и 8 армейские корпуса, а также имеются сведения, требующие перепроверки, о сосредоточении в Прикарпатскую Украину отдельных частей 2 и 5 арм. корпусов.

Сосредоточение началось 7 апреля 1941 г. по направлениям: Ужгород-Перечин, Мукачево-Воловец, Густе-Окормезо, Марамарош, Сигет-Кэрэсмезо.

Наличие большого количества войск в Прикарпатской Украине подтверждается агентурой РО Штаба КОВО и НКГБ УССР.

Прибывающие венгерские части на нашу границу располагаются в окопах.

На более важных высотах выставляются станковые пулеметы.

Ведется усиленное наблюдение за нашей границей; в направлении к границе выставляются посты с полевыми телефонами.

В ы в о д ы

1. Имеющиеся в Венгрии 9 армейских корпусов и один подвижной корпус фактически отмобилизованы и доведены до штатов военного времени.

2. На 5 мая 1941 г. в Прикарпатской Украине сосредоточено около 100.000 человек.

После переброски 2 и 5 арм. корпусов, общая численность войск на границе с СССР будет доведена до 150.000 человек.

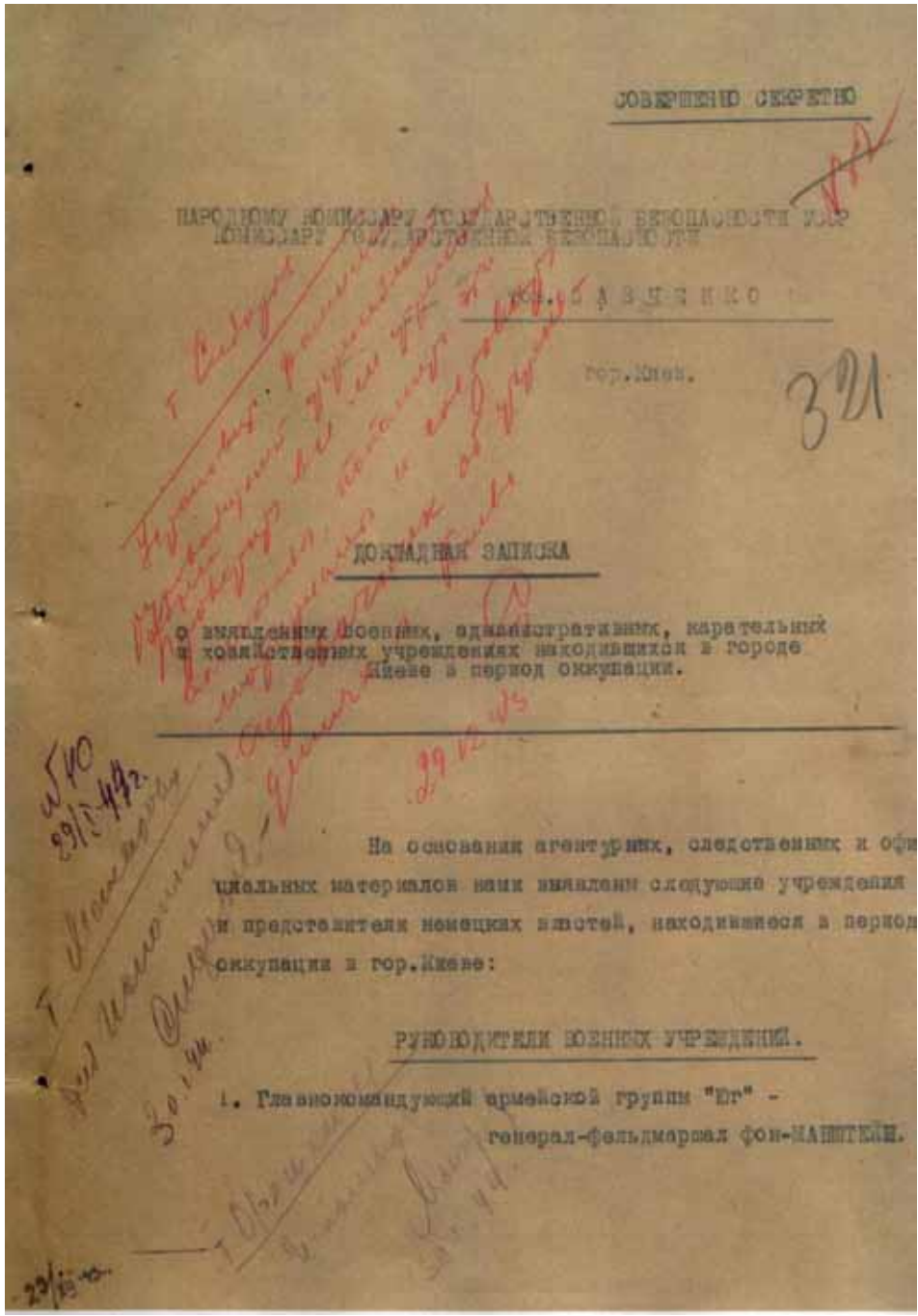
Примечание: Приложение — знаки различия германской армии по данным РУ Генштаба Красной Армии.

Начальник РО Штаба КОВО

Полковник Бондарев

Зам. начальника 3. Отделения РО Штаба КОВО

Капитан Зубков

- 322
~~113~~
2. Руководитель строительства предместного укрепления -
генерал-майор В И Р О В.
 3. Военный комендант города Киева/ул.Карола П-5/-
генерал-майор ЗВЕРГАРД/1941-42 г.г.
 4. Военный комендант города Киева -
генерал-майор фон-РЕМЕР /1942-43 г.г.
 5. Заместитель военного коменданта города Киева -
майор ЦОЛЕНКОП.
 6. Заместитель военного коменданта города Киева -
майор ГЕРТНЕР.
 7. Генерал авиации - КИЦЕНГЕР.
 8. Начальник военно-воздушных сил Киевского гарнизона -
полковник АЛЬТЕРМАН.
 9. Комендант района аэропорта Пост Волынский -
полковник ИРГЕНЗ.
 10. Генерал войск связи - РЕЛЬШЕЛЬ.
 11. Руководитель оборонного участка "С" -
полковник фон-ВЕССЕЛЬ.
 12. Командир участка "А" по Киеву -
майор КЛИМЕНЗ.

- 323
3.11
13. Начальник оборонного участка "Б" -
майор В Р У Н.
 14. Командир участка "Б" по Киеву -
капитан ВИРКЕНАУ.
 15. Комендант переправы через Днепр -
майор ЛИЦЕН.
 16. Комендант гарнизона в Дарнице -
капитан ПРИЦЮВСКИЙ.
 17. Командир участка "С" по Киеву -
капитан ГЕРКНЕР.
 18. Командир участка "В" по Киеву -
капитан РАЙХРАТ.
 19. Комендант переправы через Днепр, -
капитан УЛЕНЕРУХ.
 20. Комендант военного района "Юго-Восток" -
капитан ВОДАРЦ.
 21. Комендант военного района главного вокзала -
фон- ФРАНКЕНБЕРГ.
 22. Комендант гарнизона в Дарнице -
обер-лейтенант К В А С Т.

- 324
4.
23. Генерал-лейтенант войск "СС" - В Т Н Е Р.
 24. Начальник бригады войск "СС" -
генерал-лейтенант ЛЕРЧЕР.
 25. СС-оберфирер - ЮЗМАН.
 26. СС-обергрупенфирер и генерал полиции - ПРЕНДМАН.
 27. Командующий войсками "СС" на Юге России и на Украине -
генерал-майор ТРОКНЕВЛЬД.
 28. Командир 34 полицейского батальона -
майор БЕНКЕР.
 29. Начальник военно-хозяйственного склада в Киеве -
СС-оберштурмфирер ТАЙЗЕН.
 30. Руководитель группы "А" /войсковое управление "СС"/ -
СС-штурмбанфирер ГРЕЛИНГ.
 31. Руководитель группы "В" /хозяйственная часть "СС"/ -
СС-гауптштурмфирер АУРАС.
 32. Руководитель группы "В" /промышленный отдел "СС"/ -
СС-оберштурмфирер ОЛИХТНЕР.
 33. Руководитель группы "С" /строительный отдел "СС"/ -
СС-штурмфирер ЗЕЗЕМАН.

325
5.
//

КАРАТЕЛЬНІ ОРГАНИ

Подпись безопасности и служба безопасности.

Kohn Sipe und Sio / ул. Короленко 33.

1. Командор "СС" оберштурмбанфюрер **БРЛНИКЕР**.

Заместитель командора / по делам выявления и изъятия коммунистического подполья, партизан, укр. националистов, наблюдение за работниками радио и пропаганды / - унтер-штурмфюрер **ГУВЕРТ**.

Заместитель / ведающий отделами по служебным преступлениям и уголовным делам / - унтерштурмфюрер **БЕБЛИНГ**.

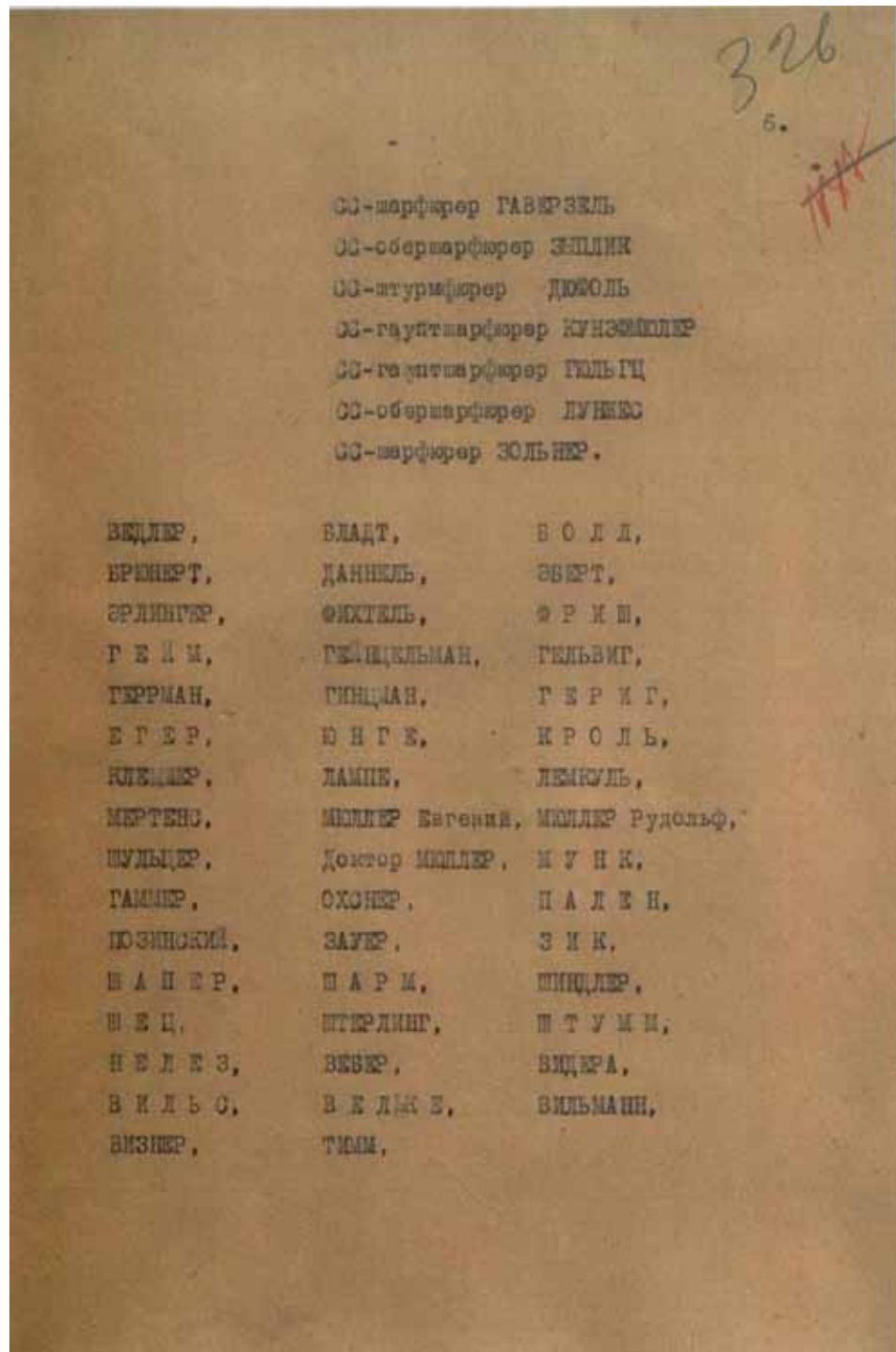
Начальники отделов:

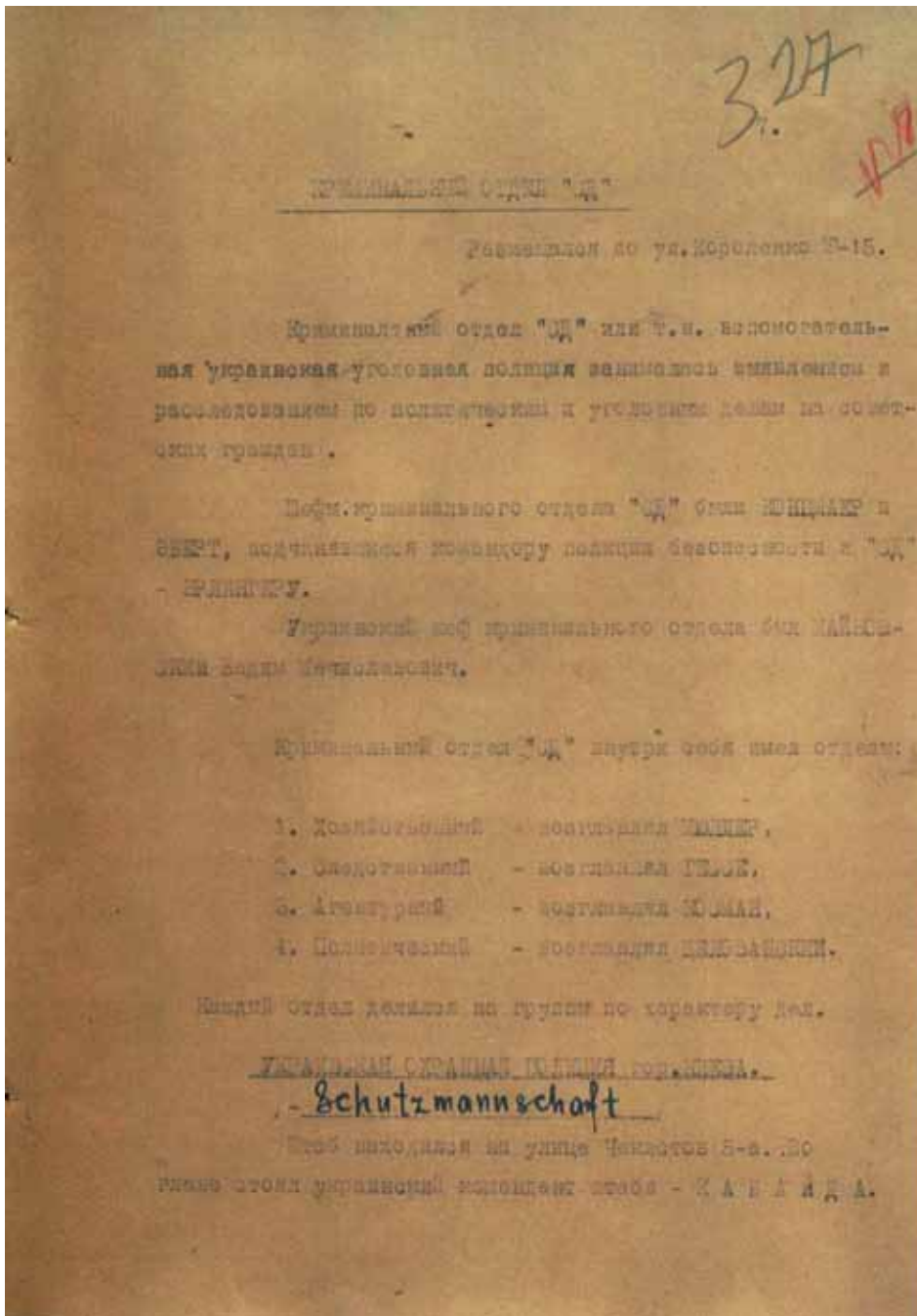
- а/ по борьбе с коммунистическим подпольем и разработке служащих радио и пропаганды - гауптштурмфюрер "СС" **ГРИБЦ**;
- б/ по борьбе с украинскими националистами - СС-гауптштурмфюрер **ПЕТЕРСОН**;
- в/ по борьбе с партизанами - СС-оберштурмфюрер **ВАРНЕК**;
- г/ по делам сотрудников НКВД - гауптштурмфюрер **МАТЕС**;

Начальник концлагеря в Сирце - СС-штурмбанфюрер **РАДОМСКИЙ**.

Сотрудники гестапо:

СС-штурмфюрер **РЕЙЗМАН**
 СС-оберштурмфюрер **ВУНЗ**
 СС-гауптштурмфюрер **ПЕЛЕРСОН**

328
~~МА~~ в.

Заместителем у него был - ЖИТКЕВИЧ, фамилия немецкого шефа не установлена.

Для обдушивания полицией город был разделен на два сектора, в каждом из них был штаб полиции, об"единяющий несколько районных отделений полиции.

Первого сектора штаб находился в здании главного штаба по ул.Чкистов 5-а, об"единил он районные охраняемые полиция: Шевченковского района, Печерского, Ярославского, Дарницкого. Украинским комендантом этого штаба был ВУТКЕВИЧ.

Штаб второго сектора находился в помещении Софиевской райполиции - по ул.Дьвовской 91 и об"единял полицию остальных районов.

Немецким шефом этого штаба был ГАУСМАН, а посланного КНЕСО, оба из Гамбурга.

Украинские коменданты штаба полиции были МЕЛЬНИЧУК Арсентий и НЕКРАСОВ.

Полиция выполняла следующие функции: патрульная служба по охране об"ектов и территории района, арести по спискам и заданиям райуправ, проверка проживающих в районе, мобилизация для отправки в Германию,

329
~~118~~

задержания по политическим и уголовным делам. Следствие в районах веда следователи криминального отдела "ОД" прикреплённые к районам. Арестованных обычно отправляли в криминальный отдел "ОД" на ул.Короленко 15.

ПОЛИЦИЯ ПОРЯДКА

Ordnungspolizei

Полиция данных о структуре и руководстве полиции порядка нет. Известно, что в районах города полиция порядка состояла из служб инспекторов порядка при райуправах, которые ведали учетом населения, наблюдали за выполнением по району наряде на поставку рабочей силы для военных строительства и в Германию, привлекали к уголовной ответственности лиц, уклонявшихся от выхода на работу и от выезда в Германию, ведали выдачей хлебных карточек.

Кроме вышеуказанных видов полиции, в Киеве были: водная полиция, железнодорожная полиция, пожарная полиция, данные о них собираются.

Известно также, что в Киеве существовала контр-разведывательная инстанция Украины / Abwehrstelle /

данных о которой пока не собрано. *неполитична, от штаба, представляли особые задачи.*
(Штаб в гостинице «Полтава» 77.

330
10.

РЕЙХКОМИССАРИАТ

Находится в гор.Ровно. Возглавляет его Эрих К О Х, который периодически приезжал в Киев.

В системе рейхкомиссариата имеется украинское сельскохозяйственное общество (*Landbewirtschaftungsgesellschaft*) центр которого также находится в Ровно. Общество это делится на два управления: управление МТС и обхознами, находящееся в Ровно и управление госимений, которое находилось в городе Киеве по ул.Ленина 38. Возглавлял управление госимений капитан ПУРГОЛЬЦ, заместитель у него был доктор СКУНИН, главный агроном - КЛАЕВ Андрей Михайлович /был с немцами/.

ГЕНЕРАЛКОМИССАРИАТ КИЕВСКОГО ГУБЕРНАТОРСТВА.

Генералкомиссариат об"единял две области - Киевскую и Полтавскую. Подчинялся рейхкомиссариату, размещался по ул.Банковской 9-11.

Во главе стоял генерал-комиссар ЮГУНИН.

Из отделов генерал-комиссариата известны:

1. Личная канцелярия генерал-комиссара,
2. Политический отдел.
3. Пресса и пропаганды,

- 331
11
4. Промышленный - руководитель ВЕРЕНГЕР, его зам. МАЕР,
 5. Сельского хозяйства и питания, руководитель ГОСМАН,
 6. Торговый,
 7. Финансовый - руководитель Доктор КРИСТЕР,
 8. Юридический - руководитель Доктор ПОНТЕР,
 9. Судебный,
 10. Школьный,
 11. Транспортный,
 12. Медицинский, руководитель ГРОСКОПФ,
 13. Топлива, руководитель ВОЯТЧЕК,
 14. Сельскохозяйственный /"земля и камни"/, руководитель ГЕББЕЛЬ,

При генералкомиссариате находился т.н. штаб Розенберга, который помещался по ул. Бульвар Шевченко № 14.

Генералкомиссариат представлял собой оккупационную власть и осуществлял административное руководство всеми гражданскими организациями оккупированной территории. Вся деятельность генералкомиссариата была направлена на освоение и эксплуатацию захваченной территории и ее населения.

ШТАТКОМИССАРИАТ ГОРОДА КИЕВА.

До сентября 1943 года размещался по ул. Виноградной № 21, с сентября 1943 года по ул. Мельника № 44.

3/32
12.
III

Подчинен генералкомисариату.

Штадткомиссаром вначале был МАРВЕ, затем РОГАУ и в последнее время ВЕРИДТ.

Заместителями штадткомиссара были УДЕ и МАЕР. УДЕ ведал украинской полицией и выдачей пропусков для хождения по городу в ночное время.

Штадткомиссариат имел отделы:

1. Личная канцелярия штадткомиссара, руководитель ФИНГЕР.
2. Политический, руководитель МАЕР, заместитель у него русский эмигрант ЭПИКДОВИЧ. В этот отдел входила группа по работе среди женщин и детей, руководила немка ФРЕЗЕР и группа по работе школ. Политический отдел подчинялся политическому отделу генералкомиссариата.
3. Промышленный, руководитель КИШЕЛЬ. Промышленный отдел имел подотделы:
 - а/ металлообрабатывающей промышленности, руководитель КИШЕЛЬ;
 - б/ химической промышленности, руководитель ПОИМЕР /эмигрант из Ростова/;
 - в/ научно-исследовательских институтов и протехшкол, руководитель БУРИШ.
4. Сельского хозяйства и питания, руководитель ЭЛЛЕРТ.
5. Финансовый, руководитель ОЛЬРОТЕ.
6. Квартирный, руководитель ЗАЙФЕРТ.

- 333
13. ~~1111~~
7. Правовой, руководитель У Д Е. Отдел имел подотделы: юридический - руководитель АРНЦТ; по связи с горуправой - руководитель БАЛЬЦЕР и бюро пропусков - руководитель НИКОНЦОВ /белоземigrant/.
 8. Транспортный, руководитель БЕРГЕР.
 9. Медицинский, руководитель БЛЯЗНИК.
 10. Строительный, руководитель ЛОВОДА.
 11. Отдел руководства ремесленными мастерскими, руководитель ПОЛЫЦ, заместитель - ТИОС.
 12. Сельскохозяйственный /"Земля и камни"/, руководитель БУРШИ.
 13. Распределение продуктов, руководитель БЛИМБ.
 14. Хозяйственный, руководитель ЭЛЕРТ.

Кроме перечисленных отделов, при штабкомиссариате были отдельные руководители, которые наблюдали за соответствующими отделами горуправы.

Горуправа фактически была неправомерно решать вопросы руководства политической и экономической жизни города, а являлась исполнительным органом штабкомиссариата - марионеткой в руках оккупантов.

ГЕВИТСКОМИССАРИАТ.

/Окружной комиссариат/

Объединял несколько районов Киевской области.
Размещался по ул. Бульвар Шевченко 66.

334/115
14.

Фамилия гебитскокомиссара не установлена, заместителем гебитскокомиссара был гебитсландарт КНЕЛЬ.

Из руководящих работников известен МИХАЙЛОВСКИЙ. Руководителем канцелярии был ФРАУТМАН.

Основным отделом гебитскокомиссариата являлся сельхозотдел /Ш-Е/ возглавляемый ТОВИНЫМ.

Полные данные о структуре гебитскокомиссариата отсутствуют, изучение продолжается.

Б И Р Ж А Т Р У Д А

Размещалась по ул. Вознесенский спуск 22.

Возглавлял биржу Доктор ЮШИН, заместитель его САРОДЕЦ. Биржа труда имела два отдела: отдел мужской рабочей силы и отдел женской рабочей силы. Каждый отдел делился на группы по специальностям.

Кроме указанных отделов были: группа выдачи рабочих карточек, группа областного картотеки всех работающих и группа регистрации подростков-мужчин.

Помимо биржи труда, в Киеве были специальные бюро по набору рабочей силы для Германии. Одно из них помещалось по ул. Дьяковской 24.

335
15.

ГОРУПРАВА И ЕЕ ОТДЕЛЫ.

Горуправа размещалась по ул. Бульвар Шевченко 18.

В первый период оккупации бургомистром был ОШОВНИН, затем БАРАЗИН /арестован немцами как националист/, последний бургомистр БОРОСТИВСКИЙ Леонид Иванович. Заместителями бургомистра были: ВОЛКОВИЧ Звенигород Демидович /укр. националист/ ведал вопросами школ, церкви и искусства; ПАНАСЕНКО Алексей Агафонович /националист/ ведал админотделом и штрафами и СОБИНЕ Михаил Семенович /наим арестован ведался следствии/.

Горуправа имела следующие отделы:

1. Административный, руководитель ЮЛИАНЦКИЙ Григорий Медянский, юрист Ведал работой по отправке граждан в Германию. Заместитель ЮЛИАНЦКОГО по админназору был ГОЛУБ Николай Романович, юрист. Помощник по внешнему надзору был СОЛЬСКИЙ, юрист.

2. Торгово-промышленный. До августа 1942 года зав. отделом был БАВАН Федор Иванович, с августа 1942 года - БОРОКИН Михаил Михайлович, до войны юрист.

3. Отдел пропаганды. Размещался на углу Фундуклевской и Пестеровской улиц. Возглавлял отдел "писатель" КАНЦЕЗ.

336
144
16.

4. Горфинотдел. Зав. горфинотделом был МИЩЕНКО Ва-
дим Ерьевич, бывший работник горсо. Зам. зав. горсо был
ГАНЕНКО Анатолий Григорьевич, бывший работник горсо / и
настоящее время работает в Горсо /. Начальник налогового
отдела горсо ПОПОЛЬНИЦКИЙ Отто Францевич "фольксдойче",
бывший начальник транспортной конторы треста Саночистки.

5. Контрольно-правовой. Руководитель ЛАВЦЕНА Ва-
дим Карлович

6. Отдел культуры и просвещения. Сначала руководи-
телем отдела был ЕФИМЕНКО / до войны педагог /, в последнее
время руководителем отдела был СОБОДОВНИК Иван Васильевич,
до войны доцент Киевского индустриального института.

7. Калининское управление, руководитель КРИНСКИЙ,
заместитель ИКРЦ / фольксдойче /.

8. Транспортный, руководитель ТУШЕНКО. До войны
ассистент сельхозинститута.

9. Отдел труда, руководитель ИВАНЦЕНКО, активно
проводивший по заданиям штабкомиссариата мобилизацию
рабочей силы для военностроительных работ и для отправки
в Германию.

10. Отдел помощи семьям уехавших в Германию, руково-
дитель СОЛБСКИЙ.

337
17.-

Отделы Горууправн работав под руководством соответствующих отделов штабкомиссарната и фактически в руках последнего являлись вспомогательными исполнительными учреждениями.

В районах Города осуществляли подчиненные Горууправе - районные украинские управы.

ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ УПРАВЛЕНИЯ И ДРУГИЕ
ОБЛАСТНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ОБЩЕСТВА.

I. Сельскохозяйственное общество Днявского губернского правительства, размещалось по ул. Банковой, 9. Возглавлял общество ГРАЙЗЕР, заместителем его был АНДРИЙ.

Общество состояло из четырех управлений: управление госземель, руководитель КЕШЕР, заместитель КРАУЗЕР; управление МТС, руководитель БРЕТЕНСКИЙ; управление семеноводства, руководитель доктор ШИШЕР и управление общего производства, руководитель ВАН-ГОБЕН.

В административном отношении общество подчинялось Генерал-комиссарнату и выполняло все его распоряжения, в производственно-хозяйственном отношении входило в систему всеукраинского сельскохозяйственного общества,

338
18.-
центр которого находился в г.Ровно.

Сельскохозяйственное общество представляло собой своего рода государственную фирму, которая являлась обработчиком всех угодий и натуральных земель военного ведомства оккупированной территории. Общество осуществляло руководство сельскохозяйственным производством, руководило вывозом и отправкой в Германию сельскохозяйственных продуктов, по ведению генерал-конносармате, через свою систему, занималось набором в сельской местности рабочей силы для отправки в Германию.

2. Центральное управление госимений всеукраинского сельскохозяйственного общества, размещалось по ул.Денна, 38. Возглавлял управление капитан немецкой армии ШЕРГОМЦ, главным агроном был ИСАЕВ Андрей Михайлович.

Центральное управление госимений являлось отделом всеукраинского сельскохозяйственного общества с дислокацией в г.Киеве.

Управление осуществляло производственное руководство соответствующими управлениями госимений Генерал-губернаторства.

3/309
19.-

3. Киевское управление пригородных хозяйств при штабкомиссарате, возглавлял ШИШ, заместителем у него был ГАШ.

В административном отношении управление пригородных хозяйств подчинялось штабкомиссарату, в производственном отношении входило в систему управления госхозами и работало под руководством областного управления госхозами.

Киевское управление пригородных хозяйств осуществляло эксплуатацию заимчивых пригородных хозяйств г. Киева. Вся продукция на этих хозяйствах отправлялась для немецкой армии и в Германию.

4. Центральная зерновая контора Украины, размещалась по ул. Николаевской, 3. возглавлял ШЕРЯК.

Центральная зерновая контора Украины являлась конторой украинского общества заготовки и торговли сельхозпродуктами на Украине *Getreidezentrale Ukraine GmbH*, представляющая собой государственное монополистическое общество. Центр его находился в Берлине, главный филиал в Ровно, а в Киеве находилась всеукраинская контора, которая в свою очередь имела филиалы в областных центрах, работавшие по заданию

генерал-комиссарата.

Киевскому областному контору возглавлял ЦАЙДЕР, помощниками у него были ВИТЯК и ФУРМАН. Украинский директор был ГОРЕН.

В районах области были приемные зерно-пункты, которые принимали зерно, хранили и отгружали его. Почти все зерно-продукты отправлялись в Германию для немецкой армии.

5. Управление растениеводства *Pflanzenbauamt* / возглавлял доктор ЦИБЕРЛЯНИ, на украинском агрономом руководил РОЙ, бывший зав. облконтрольно-семенной лаборатории.

Управление занималось разработкой вопросов агротехники для внедрения в практику сельского хозяйства.

6. Киевский облпотребсоюз, Красноваршавская 49, возглавлял комиссар ВЕГОНИМУС. Транспортным отделом ведал КОМАН Артур Александрович, до 1926 года проживавший в СССР. Отделом заготовки сельхозпродуктов ведал ГОЛОС и ГВИНЕР. Шеф от гестапо при конторе был БАЙМЕР.

3/41 21.-

7. Киевский Всесоюзный, ул. Красноармейская, 47. Возглавлял немецкий комиссар КЛУБНИ, заместителем у него был МЕНЦЕЛЬ. Тарифно-отделом ведали ЗОНТЕ и ГАГЕН. Финансовый отделом ведал БАРШНИКОВ. Зав. кадрами был БИБЕР, шеф от гестапо БАНЦЕР.

8. Редакция газеты "Новое украинское слово", ул. Бульварно-Кудрявская, 24. Редактором был профессор ШЕНА, бывший ректор госуниверситета.

9. Бюро "Фолькдойче", размещалось на улице Воровского, 16. Возглавлял ГУМБЕРТ.

Бюро занималось вопросами бытового и культурного обслуживания "Фолькдойче". Работу по идеологическому воспитанию "Фолькдойче", в бюро возглавлял ШУМИЦ.

10. Всеукраинский комитет взаимопомощи, Пушkinskaya, 30. Председатель профессор БОГАТЫРЧИК, доктор войны Рентгенолог, известный шахматист.

НЕМЕЦКИЕ Ф И Р М И

В период оккупации в Киеве было большое количество филиалов различных промышленных и торговых фирм.

342
22.-

Почти все они являлись государственными предприятиями и были призваны осваивать оккупированную территорию и обслуживать немецкую армию.

Выпускаемая фирмами продукция в большинстве своем шла на удовлетворение немецкой армии и служащих немцев. Из фирм, находившихся в Киеве, известны следующие:

1. Фирма "УСМА" /USMA/, ул. Кирова, 37. Возглавлял фирму фон-РЕНТЭЛЬ.

Фирма занималась подьемом и ремонтом судов. В ведении фирмы находились портовые верфи /завод им. Сталина/, "Денкузия" и Трухановская верфь /1 ватон/.

До организации фирмы "УСМА" /в конце 1941 года/ на базе управления речного пароходства существовала немецкая военная организация "Судопод"ем", которая занималась подьемом и ремонтом поднятых судов. С конца 1941 г. из "Судопод"ема" был выделен т.н. второй полковой отдел, который получил поднятые суда и в дальнейшем занимался их эксплуатацией, обслуживал немецкую армию. Возглавлял этот отдел доктор ШУЛЕР.

2. Управление заводов СС Украины /Der 95- Wirtschaften Gruppe.W./.

23.-

343
23.-

Главное управление находилось в г.Ровно. Возглавлял управление главный шеф ФИХНЕР. Его заместителем и уполномоченным в Киеве был ШНЕЛЬ.

В каждом генерал-комиссариате оккупированной части Украины имелись филиалы главного управления, т.н.

Die SS-Werkzentrale /

Киевское управление заводов группы "В" СС *Die SS-Werkzentrale Kiew /* помещалось по ул.Данниа, № 12. Возглавлял Киевское управление шеф БРАУНСОН.

В управлении были отделы :

1. Финансовый, возглавлял МЕНЦЕЛЬ.
2. Снабжения, возглавлял КРИГЕР и МОРДОН.
3. Складского хозяйства, возглавлял ПИК.
4. Снабжения и сбыта, возглавляли КАНЦЕ и САКОВИЧ.

Обслуживающий персонал управления состоял из "фольксдойче" и украинцев.

По Киевскому генерал-комиссариату в подчинение центрального управления СС Украины входили ряд заводов местной промышленности:

2/114
24.-

1. Корчеватский комбинат кирпичных заводов;
2. Дементьевские кирпичные заводы № № 5 и 6;
3. Свердловские кирпичные заводы № № 1 и 2;
4. Кирпичный завод № 3;
5. Термобный завод;
6. Асбестошиферный;
7. Цементный завод;
8. Завод керамик;
9. Скульптурная фабрика;
10. Фабрика красок;
11. Толковый завод;
12. Завод силикатного кирпича;

В габитах Киевского генерал-губернаторства в системе управления заводов группы "В" СС находились следующие производства:

1. Стайковские кирпичные заводы;
2. Белоцерковский комбинат;
3. Воронцово-Городицкий керам-завод;
4. Черкасский кирпичный завод;
5. Сльховецкий кирпичный завод;
6. Гостомельский стекольный завод;
7. Уманский кирпичный завод;

248
25.-
8. Сивирский кирпичный завод;

9. Неагородзенерский известковый завод;

3. Директор организации ГОДТ. Возглавлял Директор ВАУРАТ ВАУЕР, заместитель его - ВАУРАТ ЦИННО, адъютант ГОННЕ, нач. дорожного отдела ВАУРАТ ДЕНЦ, фронт-фицер БЭМ.

Директор руководил строительством, эксплуатацией и ремонтом военных шоссе и дорог. Работы производили немецкие фирмы. В качестве рабочей силы использовалось местное население, военнопленные и поляки.

4. Об"единение "Табачная Монополия", Дегтяревская, 14.

В об"единение входили ряд табачных фирм, наиболее крупные из них были "Роланд табак" и "Ост-Табак", имели табачные плантации в Прилуцком, Червонословском, Лубнянском, Полтавском и других районах. Табачные фирмы заготавливали в районах табак-сырье за бесценок и отправляли его в Германию. Переработанный табак фирмы продавали по очень высокой цене, например: пачка махорки в 50 гр. отпущивалась по 7-10 Рб.

Фирму "Ост-Табак" возглавлял КОХ, брат рейх-министра Эриха КОХ.

246
26.-

Во главе фирмы "Ролан-табак" стояли немец ГАЛЕ из Бремена и его заместитель ЛИНДЕМАН.

Руководители фирмы КОХ, ГАЛЕ и ЛИНДЕМАН спекулятивными операциями в обмен на табак, скупали ценные вещи в Киеве: ковры, картины, золотые изделия.

5. Штаб майора ШУ. Размещался по ул.Школьная, в шилом доме комитета Красной Армии

Майор ШУ со своим аппаратом, состоящим из переводчицы, двух сотрудников и кладовщика, занимался сбором и вывозом в Германию металла.

6. Фирма "КАРЛ ШЛЕНЕР", размещалась по ул.Крестьян, 50. Возглавлял представитель фирмы на Украине - ФЕЛЬДЕР, уроженец г.Рейхстадт.

Заместитель ФЕЛЬДЕРА по Киевскому отделению фирмы был БУДС.

Фирма занималась торговлей железно-стальной тарой, а так же продукцией сельских заводов.

7. Фирма "ВХО", размещалась по ул.Мажаргородская, в школе № 124. Занималась сооружением железных дорог и мостов. Кроме того, изготовляла и ремонтировала всевозможное оборудование.

247
27.-
8. Фирма ЛЮБТЬ. Фирма организовалась на базе авторемонтного завода. Занималась ремонтом танков, автомашин и тракторов.

9. Фирма братьев КРОГУЛЬ, размещалась по ул. Урицкого, 101. Возглавляли фирму братья КРОГУЛЬ Исаи Михайлович и Иосиф Михайлович. Фирма занималась автотранспортом различных грузов. Имела пять грузовых и две легковых автомашин. Фирма братьев КРОГУЛЬ входила в объединение транспортной организации "БЛАЖИМТРАНС", от которой получала заказы на работы.

10. Фирма братьев ТИЛЬ, размещалась по ул. Большая Подвальная, 6. Фирма занималась аэродромным строительством.

11. Фирма инженера Фридриха ГРИЦ, размещалась по ул. Варовского, 41. Фирма занималась аэродромным строительством.

12. Торговая фирма ИТОК, размещалась по ул. Пролетарки, 10. Возглавлял австриец доктор РУДИСОВСКИЙ. Фирма торговала стройматериалами и различными видами товаров.

13. Фирма "УСРАМ", размещалась по ул. Семьсотого, 115. Занималась производством и реализацией электродов и электрооборудования.

348
28.-

14. Фирма СИМЕНС-ВУННЕР, размещалась по ул. Красятки, 48. возглавляла фирму ОБЕРТЯР и ШВАРЦ. Фирма поставляла для немецкой армии электрооборудование высокой сети. В ведении фирмы находились: кабельный завод на Думишаньке, завод "Красный двигатель" на ул. Доловской, радиозавод на Чулявке и завод точных приборов.

15. Фирма СИМЕНС-ГАЛЛЕ, размещалась по ул. Красятки, 48. Фирма поставляла для немецкой армии электрооборудование низкого тока. В ведении фирм находился завод "Двадцать" на ул. Карамзинского, 7, руководителем которого был немец ТОМАС.

16. Фирма ОСТВАЙЗЕР, размещалась на пл. Нагинина, 4. Фирма текстильная. По ул. Хромовой № 3 в бывшем помещении старой фабрики фирма имела склады военного обмундирования.

17. Торговая фирма "ost". Торговала продуктами животноводства: маслом, яйцами и пр. только для немцев.

18. Фирма "Тифбау". Фирма занималась постройкой подземных сооружений и путей сообщения.

100
29.-

19. Фирма ГАННЕН, размещалась по ул.Демни,
68. Фирма занималась восстановлением Киевского желе-
знодорожного уала. В качестве рабочей силы использо-
вались военнопленные и местные население.

20. Фирма "КЕЛНЕР", размещалась по ул.
Урицкого, 30. Фирма занималась строительством мосто-
вых дорог.

21. Фирма "МАННЕР", размещалась по ул.Сак-
саганского 117. Возглавлял фирму немец МАННЕР. Фир-
ма занималась ремонтом железнодорожных мостов, полот-
на железной дороги и жилых зданий. Штат постоянных
рабочих был 150-200 человек. Кроме того, на работах,
по мобилизации, использовалось местное население.

22. Строительная фирма "КЕЛНЕР", размеще-
лась по ул.Беззаботной, 27.

23. Фирма Штрассе-бау, размещалась по ул.Кв-
неградной, 18. Возглавлял фирму БАДГАУЗЕР.

24. Фирма СТАЛЬБЕРГ, размещалась по улице
Банковская, 9.

25. Фирма РУВНАХ, размещалась по ул.Банков-
ская 5/30-44.

39.-

26. Фирма БЕРТ, розмічалась по ул. Банковской,
7/5-8.

27. Фирма КРУТІН, розмічалась по ул. Тимофеев-
ская, 11-13/21.

28. Фирма КУСАТЦ, розмічалась по ул. Банков-
ская, 5-7/15.

29. Фирма БУРИН-МАЙСТЕР, розмічалась по ул.
Бульварно-Кудрявская, 12.

30. Фирма "ЛЕН", розмічалась по ул. Бульвар
Шевченко, 11/3.

31. Фирма "БАС", розмічалась по ул. Кудрявско-
го, 13/7.

32. Фирма "ТРАУТ-ВЕРБ", розмічалась по ул.
Караванской, 8.

33. Фирма ДАША, розмічалась по ул. Спердаса, 1.

34. Фирма ИМПЕРИЯ, розмічалась по ул. Зербо-
ва, 12.

35. Фирма ЗИОНА, розмічалась по ул. Караван-
ская, 58/62.

- 31.-
36. Фирма ПЕНТКЕ, размещалась по ул. Бульвар
Павченко, 4.
37. Фирма "ВЕТОН-МОБЕРEAU", размещалась в Пет-
ровском районе.
38. Фирма ДОХ, размещалась по ул. Безымянская,
8/4.
39. Фирма СТРОБАХ, размещалась по ул. Гоголевская, 3.
40. Фирма БИШ, размещалась по ул. Кучинская, 8.
41. Фирма ШИЛКЕР, размещалась по ул. Дарницкая,
102.

Приведенные данные не исчерпывают всех учрежде-
ний и представителей воюющих немецких властей, нахождавших-
ся в г. Киеве за период его оккупации.

По мере получения новых данных, список будет
пополнен.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ МЕТЬ ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
ПОДПОЛИСОВНИК ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

- БОНДАРСКИЙ *Бондарский*

23 декабря 1943 г.
№ 1449
г. КИЕВ.

УДК [930.253:808.51:061.233](477.83/.86)"1915/1916"

А. М. МАГУРЧАК*

**ПРОМОВИ АНДРІЯ ЖУКА НА ЗАСІДАННЯХ
ЗАГАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ
(за матеріалами National Archives of Canada)**

Публікуються промови члена Союзу визволення України Андрія Жука на засіданнях Загальної Української Ради в 1915–1916 рр., у яких аналізуються відносини СВУ з представниками Центральних держав для вирішення українського питання.

Ключові слова: А. Жук; ЗУР; Галичина; українське питання; Перша світова війна.

Свідома частина українського політикуму в Галичині на початку Першої світової війни намагалася відстоювати українські інтереси. Щоб координувати свою діяльність для вирішення нагальних питань в Галичині, Головна Українська Рада була реорганізована в Загальну Українську Раду ЗУР, яка своєю політичною метою ставила визнання самостійності України. Водночас на території Австро-Угорської імперії існувала Спілка визволення України, до якої входили представники Наддніпрянщини. Шість представників СВУ увійшли до ЗУР, з-поміж яких особливо виділявся Андрій Жук (1880–1968) – один із засновників і лідерів СВУ. Політичні обставини закинули уродженця Полтавщини в Галичину. Перебуваючи на території Західної України з перервами, починаючи з 1907 по 1940 рр., він проводив активну політичну і громадську діяльність, що насправді зводилась до відстоювання принципу самостійності української держави. Із промов дізнаємось, що А. Жук робить висновок – Австро-Угорщина та Німеччина не розглядали серйозно вирішення українського питання. А. Жук закликав не впадати у відчай, а тверезо оцінювати ситуацію і чекати свого часу. У стосунках із ЗУР відкидав принцип “диктатури”, який намагались ввести деякі діячі ЗУР, бо це призвело б, на переконання А. Жука, до компрометації українських визвольних змагань.

Нижче подаємо кілька промов А. Жука під час обговорення актуальних питань, які стояли перед українським національним рухом на засіданнях ЗУР. Ці промови зберігаються в National Archives of Canada

* *Магурчак Андрій Миколайович* – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

особовому фонді А. Жука – Andry Zhuk Collection MG 30, С. 167. – Volum 9. – File 10. Документи публікуються вперше. Збережені лексичні та морфологічні правописні особливості документів. Пропущення взяті в квадратні дужки. Документи подані в хронологічній послідовності.

**Промова А. Жука на засіданні
Загальної Української Ради**

16 жовтня 1915 р.

Вихідною точкою в діяльності Союзу визволення України від початку війни була певність, що Росія буде мусіла улягти в світовій війні, а через те українці повинні в оборонені своїх національних інтересів стати по стороні центральних держав, котрі будуть мати рішачий голос при диктуванні миру. Приймавши сталу орієнтацію, Союз стремив до того аби дістати від центральних правительств зобов'язуючу енуціяцію, яке становище вони думають зайняти зглядно українців. На жаль воєнна ситуація в перших місяцях війни не сприяла тому, аби правительства могли зайняти в нашій справі виразне становище. Удалося здобути лиш заяву турецького міністра внутрішніх справ Талай-Бея, котрий в порозумінні з берлінським та віденським кабінетами запевнив представникові Союзу визволення України на послухання, що воюючи проти Росії група держав ставиться симпатично до самостійницьких змагань українського народу. Так само не дав рішучої і задовольняючої відповіді граф Форбач, прийнятій ним в цвітні с[ього] р[оку] депутації Союзу визв[олення] України. В маю наступило зі сторони Союзу нове запитання до правительств про їх відношення до українців на що австро-угорське правительство сказало, що його становище не змінилося, а берлінське правительство відповіло, що воно зможе зайняти становище супроти українців доперва тоді, коли офензива держав піде на Україну.

По майській офензиві ситуація змінилася для нас ліпше і тому пороблено нові заходи, а іменно президією Заг[альної] Укр[аїнської] Ради перед австрійськими правительствам, а Союзом в Берліні. Кроки ці не увінчалися успіхом і на цей раз. Секретарь Ціммерман особисто висказався прихильно до українців запевняв, що Німеччина не спускатиме української справи з ока, але щодо намірів і планів Німеччини в українській справі нічого конкретного не сказав, а з конференцій з іншими особами набралося враження, що практичне рішення нашої справи лежить у Відні. Публічного освідчення в укр[аїнській] справі берлінське правительство не дало і на сей раз, хоч проект такого освідчення спільно з делегатами Союзу був вироблений.

Таким способом старання видобути енуціяцію центральних правительств як опору для нашої діяльності на рос[ійській] Україні і клич, котрий ми могли би кинути в населення – не мали успіху.

Спеціально не удалося нам дістати енуціяцію щодо того, що думають правительства робити на окупованих областях. Тим часом ситуація на рос[ійській] Україні стала критичною, бо офензива центральних держав йде наперед і населення наше мусить знати, як відносяться до него центральні держави аби відповідно до того означити своє поведення. Російські українці видали поведення центральних правительств не хотять вірити, аби в планах їх було відізвання України від Росії. Навіть на случай, коли би конечність зму-

сила німців та Австрію піти з офензивою на Дніпро то вони можуть звернути окуповану територію назад Росії шукаючи собі здобутків в напрямку Малої Азії. Супроти того загал рос[ійських] українців немає охоти активно ангажуватися як під натиском російського терору, так і з мотивів політично річевих лише пасивно вижидають дальшого ходу подій.

Промова А. Жука на засіданні Загальної Української Ради

23 жовтня 1915 р.

Оцінюючи положення української справи, виходить з розважування реальних сил народу об'єктивних обставин. Не може прийняти на свою адресу висновків Ю. Бачинського про ширення песимізму, бо констатувати злий стан справи не значить бути песимістом. Порушені на попереднім засіданні питання мали на цілі вяснити гадку Ради, щоби дати відповідь російським українцям на їх запитання, які вигляди є для рос[ійської] України на случай завоювання Австрією російсько-українських земель. Союзні війська може й підуть над Дніпро, але ніщо не вказує, що Австрія і Німеччина захотять позиставити заняту Україну при собі, а не зроблять предметом торгу. Російські українці будуть поводитися відповідно до намірів Австрії і Німеччини. Ю. Бачинський казав, що Німеччина в своїх інтересах мусить збудувати Україну. Але проблема такої ваги повинна була стати на порядку деннім в політиці центральних держав ще перед війною, а не в часі війни. В Німеччині не було перед війною заінтересування для України. Теж саме в Австрії, котра сусідує з Україною і в котрій українське питання єсть питанням внутрішньої політики. Бесідник є оптимістом щодо будочности українського народу, але щодо сучности, щодо надій на зреалізування наших національно-політичних постулатів при допомозі центральних держав є песимістом, бо ніщо не говорить щоби в планах цих держав виходило створення української державности. В Албанію Австрія пакувала гроші й інтересувалася нею. Чи інтересувалася в такій мірі Австрія Україною перед війною? Ні! Чи змінилося щось в часі війни? Ні! Нас не підносять на окупованих областях. Всякі заходи, щоби видавати газети і туди дістатися не удалося. Може суть якісь факти, що управнюють до оптимізму, але їх знає може Президія Ради та не знає загал членів Ради, не знає і Союз.

Зглядом заходів Трильовського про недостатньої інформаційної роботи за границею каже бесідник, що Союз себе не хвалить і свідомий недостатків. Робота на поминає на перепони, бо Союз компрометують перед чужими. Ріжні особи шкалюють Союз, криючись за поважні особи й інституції. Сумно, що Степанківський і Донцов можуть уживати всяких фірм, компроментуючи також і їх. Інформаційна робота може бути успішна, коли єсть внутрішня єдність і координація та поділ праці. Союз виробив собі політичну позицію і тримається неї, беріг і буде берегти свою організаційну самостійність. Свідомий недостатків готов признати, що дечім міг погрішитися. Але не заслужив нічим, щоби його підкопувано шкодячи тим і загальній справі. Союз належить до Ради коли він щось знего зробив то нехай його судять в Раді і нехай поводяться з ним лояльно. Таким виступам як Степанківського і Донцова мусить бути положений кінець.

Промова А. Жука на засіданні Загальної Української Ради

30 жовтня 1915 р.

Ціль політичної дискусії, яку отсе переводить Рада – вияснити, в яким становищі знаходиться українська справа. Дискусія вже кінчиться. Щоб оцінити її результати зі становища Союзу визволення України, в імені якого я тут говорю, позволю собі спинитися сим разом на деяких моментах з діяльності Союзу, щоб познайомити панів, як Союз ставив українську справу в зносинах з правительствами центральних держав. Основою відносин Союзу з правительствами Австро-Угорщини і Німеччини був предложений свого часу обом тим правительством і прийнятий ними до відома план діяльності Союзу, кінцевий уступ якого звучить дослівно так: “Остаточним результатом акції Союзу в парі з акцією інших чинників, може бути сотворення прихильного настрою серед українського населення для Німеччини і Австрії і їх армій, а не є виключені і активні революційні виступи населення позаду армії російської, особливо в разі її поразення та коли в урочистий спосіб буде заповіджено, що воюючі проти Росії армії несуть українському народові національне визволення, дадуть йому землю і волю. Союз головний натиск кладе одначе на організаційну національно-політичну роботу позаду союзних армій в міру окупації земель російської України”.

Отсей уступ з плану роботи Союзу збиває поширені серед суспільності слухи, що Союз визволення України брався робити революцію на Україні, натомість стверджує, що Союз узалежнював революційний рух в Росії від розбиття Росії та не виключав прихильного відношення українського населення в Росії до центральних держав, але лише в тім випадку. Коли держави ті в торжествений спосіб (маніфестом чи що) заповідять, що несуть визволення українцям. Коли правительство і мілітарні круги Австро-Угорщини і Німеччини ждали революції на Україні, то претензій їх в сій справі Союз не може до себе приймати.

Розвиненням і доповненням в деяких точках плану роботи був внесений Союзом до обох правительств в падолисті 1914 меморіал “З чим союзні армії мають йти на Україну”.

В меморіалі тім особливий натиск покладено на аграрну справу. Ледве чи можна серйозно говорити про сотворення самостійної української держави, без передачі великої земельної посілості селянству. Самостійна Україна з половиною земельної посілості в руках польських і московських з темною масою народною, в усякому разі була би хворим твором. Здаючи з сього справу хотіли ми, вмовити наше становисько в аграрній справі в правительствених круги. Хоч не бракувало там людей, що годились з нами теоретично, але для практичного і позитивного трактування справи не знайшлося зрозуміння, як для річи занадто радикальної. Чутки ходили, що і в деяких українських кругах ся справа уважається радикальною, а ставлення її кроком неполітичним. Ми сего певні, що сеї справи інакше ставити неможна і то так в нашім національнім інтересі, як і в мілітарнім інтересі союзних держав, а як на доказ можу покликатись не на штабука політичного, а на поважного ученого і політика Павла Рорбаха, котрий цитуючи в одній своїй статі Ляйтнера, каже: “Найбіль-

шою прикрою справою для Росії є Україна. Росія стала світовою державою з хвилею опанування українських областей. Треба вказати і на те, що одною з причин війни Росії є її побоювання перед українським національним рухом, який міг поширитися на цілій 30-мільйоний український нарід в Росії. Коли би неприятели станув в краю та заповів поділ великої земельної посілості між селян, в одну мить цілий край від Буга аж до Дону станув би в пожежі”.

Коли союзні держави не зробили сього, йдучи на Україну, то маємо зайвий доказ, що вони справи відізвання України і сотворення з неї самостійного державного організму поважно не трактують, що се не лежить в їхніх воєнно-політичних цілях

В тім меморіалі говорилось також про уладнення адміністрації на окупованій Україні. Не хоча нас розуміти – часом ми і австрійські українці говоримо про справи на різних мовах і одні других не розуміємо – пущено в обіг злобну плітку, що ми не хочемо нікого з австрійських українців пустити на російську Україну, що ми хочемо когось підчинити собі і мало що не правительством майбутньої України себе уважаємо. Щось подібного може придумати лише злоба і зависть людська. Як ми хочемо відмовити австрійських українців від участі в організації нового життя на окупованій Україні, показує слідуєчий уступ з меморіалу: “Що до адміністрації, то самозрозуміла річ, що значна часть урядників від низчих до вищих буде на довший час складатись з австрійців, евентуально з німців з цісарства. Нашим бажанням є, щоби се були в першій ряді австрійські українці і німці так австрійські, як і з Цісарства”. І в другім місці: “По можності на всіх урядових становиськах повинні відразу знайтись Українці... яких контингент поставить місцева українська інтелігенція і австрійські Українці”.

А щодо правительства, то в тім лежить ідея аналогічна тій, як у поляків в Королівстві реалізовано в невинній на вні формі Центрального Запомогового Комітету, котрий поляки уважали за національну власть, а котрий німці якраз для того розв’язали, бо німці не хотять жодної самостійності Польщі і жодної польської національної власти не могли стерпіти. Негативне відношення правительства до ідеї української національної власти на окупованих українських землях, яку вони самі мали б покликати, є знову доказом несерйозного трактування ними справи самостійності України. Але з сего не виходить, щоби хтось з українців сю справу з клинами трактував, як про се доводилось чути. Союз в тім меморіалі домагався також заіменовання зверхника для православних вірних, як першого кроку до усамостійнення православної церкви на Україні.

В своїй промові на однім з попередніх засідань я говорив, що головною політично-тактичною задачею Союзу було видобути від правительств центральних держав освідчення про їх наміри відносно України. Стараючись про це, Союз думав про створення таких політичних фактів хоч би в формі енуціяцій, за якими хоч би і не послідували в теперішній момент реальні здобутки національні, то які бодай для будучини становили би прецеденти для наших політичних змагань. Як при сім Союз становив українську справу, про се дають поняття – крім наведених точок з плану роботи і меморіалу – проекти умови, яка мала бути заключна між Союзом визволення України і австро-угорським міністерством закордонних справ в його імені, а також в імені німецького правительства, а до заключення якої з різних причин не прийшло між іншим також з причин наших внутрішніх заколотів.

В проєкті умови в січні 1915 року, який опрацювало само австро-угорське міністерство закордонних справ, засадниче його становище в українській справі міститься в отсих словах: “Австро-Угорщина видить в всеукраїнських змаганнях російських українців питання найбільшої ваги і має намір в можливості підпирати в часі війни всякі поважні стремління в сім напрямі”. Згадується далі, що була надія, що воєнні операції відиграються почасти на російській Україні, тим часом вони пересунулись на захід від властивої України, а через те практичне використання зносин з організаціями російських українців утратило ґрунт. Мимо того міністерство вважало вказаним в певнім об’ємі підтримання відносин з Союзом визволення України і відносини ці закріпити навіть спеціальною умовою. Між іншим в цім проєкті умови, згідно з становиськом Союзу, висловленим в плані роботи, констатувалось: “що українська акція може бути переведена практично в життя лиш по вступленню союзних військ на російську Україну, та по заняттю частини її території. Отсей уступ також вказує, що само міністерство від Союзу не чекало революції на Україні. Готовність міністерства попірати всеукраїнські стремління “в часі війни” вказувала би, що загальне відношення правительства до українців було і є того рода, що їх малось використати в мілітарних цілях, не йдучи їм на зустріч з своєї сторони з жодними конкретними концесіями і не подаючи їм жодних надій, на сповнення національно-держаних аспірацій.

Від самого початку війни і своєї акції Союз вистерігався використання його, як знаряддя в мілітарних цілях, а взявши на себе репрезентацію національно-політичних змагань російських українців, в своїх зносинах з правительством вів свою самостійну політично-репрезентаційну лінію, на якій характер кидає світло слідуючий уривок з умови, яку Союз з своєї сторони запропонував правительству:

“Австро-Угорська монархія видить всеукраїнських національно-політичних змаганнях російських українців питання великої міжнародної ваги і по можності буде підтримувати всякі поважні стремління в сім напрямі.

В придвиженю завоювань територіальних в результаті війни ц. к. австро-угорське міністерство закордонних справ стоїть на сім становиську, що на випадок, коли б воєнні операції союзних армій довели до повного мілітарного розбиття Росії і до заняття цілої або більшої частини російської України (правого боку Дніпра і Чорноморського степу), австро-угорська монархія буде обстоювати в сім випадку за утворення із завойованої території окремої української держави.

На випадок же зайняття більшої або меншої пограничної полоси російської України і прилучення її до Австрії створились би умови для утворення з прилучених земель і Східної Галичини та Західної Буковини окремого українського коронного краю, з широкою національною автономією.

Без огляду на те, з яким ви слідом закінчаться воєнні операції союзних армій, австро-угорське міністерство закордонних справ ужиє заходів аби справа російської України була предметом нарад мирової конференції.

Коли б проти всяких ожидань Східна Галичина і Західна Буковина мали припасти Росії, Австро-Угорська монархія буде обстоювати на мировій конференції, щоби з сих земель був сотворений окремий автономний край”.

Хоч уповновласнені обох правительств, з якими члени Союзу стикались, вважали обняті наведеним уступом проєкту умови точки за само зрозумілі,

то однак сказали, що все те не може бути в умові уміщене між іншим з тої причини, що військові операції відбувались тоді далеко від України. Справу на якийсь час занехаяно, але трохи пізніше прийшло нарешті до сконкретизування фактичних відносин між Союзом і правительствами без ширшого означення засадничого становиська правительств до української справи, як то хотів Союз раніш. Але до завершення й цієї умови не прийшло, з причин про які розкаже потім історія.

Як же в світлі вище представленого трактування Союзом народної справи в зносинах з правительством, при безрезультатності його заходів, про які докладніше говорив я також і в одній з попередніх своїх промов, представляється вислід нашої політичної дискусії?

Майже всі панове, з виїмкою хіба одного Юл[іана] Бачинського констатували, що справа наша стоїть зле. Коли ходять про песимізм, то найбільше песимізму відчувано поданих тут президією інформацій. Пан віце президент Василько підтвердив, що правительства цікавляться нами остільки, оскільки ми можемо бути корисними в мілітарних цілях. З сего виходить, що справу українську не трактується так як політичну проблему до розв'язання, лише як засіб до використання, оскільки дасться. Осторожні інформації пана президента Костя Левицького теж нічого надійного не подали. Говориться все про заходи, але не мається що сказати про результати.

Та нема причин в розпуку впадати. Треба йти вибраними шляхами, вибору іншого нема. Хоч факти проти нас, але об'єктивні обставини за нами. Об'єктивно ми може й в ліпшій положенню як поляки, але до створення хоч би кучої Польщі може прийти, а ми мусимо бути приготованими і на страчене того, що маємо. Треба бути готовими до гіршого, щоби найтяжчий удар перенести. Це не є ширення песимізму, тільки чуйність політична. Треба піднести апель п[ана] Президента Костя Левицького до єдності до спільної праці. Ми все були за єдність, тільки берегли і будемо берегти своєї організаційної самостійності. Єдність розуміємо, як координацію діяльності і поділ праці.

Промова А. Жука на засіданні Загальної Української Ради

6 листопада 1916 р.

В своїх зносинах з правительственними чинниками СВУ старався вияснити становище центральних держав до української справи. Заступників Союзу запевнювало, що німецьке і австрійське правительства з прихильністю ставляться до українських визвольних змагань в часі війни. Запевнення ці не мали очевидно офіційного характеру. Лише освідчення турецького міністра Талай-Бея, через публічне оголошення його, набрало характеру офіційності. Талай-Бей, як також болгарський президент міністрів Родислав зложили свої заяви в порозумінні з австро-угорською і німецькою амбасадами. СВУ в своїй діяльності не надавав тим заявами великої ваги. Центральні держави а спеціально Туреччина і Болгарія на всі боки скидали тоді заяви, які єдали б їм прихильників.

Та в тім часі наступила знана афера з т[ак] зв[аною] "революцією", яка скомпрометувала нас перед центральними державами. Найшлися з поміж нас

такі, що обіщували революцію на Україні. Такі факти не слідували – бо й не могли слідувати і се власне скомпрометувало нас. Хотіли нас визискати, а як побачили, що ми нічого не можемо дати, то перейшли над українською справою до дневного порядку. Цього ніхто не заявляв у вічі, але воно було вже факти.

Революційна афера сталася в часі панування в наших внутрішніх відносинах т[ак] зв[аної] “диктатури”, повороту якої, хоч може в іншій формі, хоче тепер д[окто]р Цегельський. Пригадую, що тоді ціла Східна Галичина була під Росією. Потім удалося зорганізувати загальну українську раду. Противилися тому ті елементи, що йшли за “диктатурою”, але як почули свою слабкість, яка означала слабкість справи національної на зовні – згодилися.

Наша приналежність до Ради була тоді з різних причин невідною. Та ми все були за удержанням контакту між усіма політичними чинниками бо руководились вистими оглядами національної політики, а не своїми груповими інтересами.

Коли відбито Галичину і зайнято Холмщину та частину Волині, настав здавалось час для нашої акції та факти скоро поставили в сумнів можливість здійснення наших бажань. Союз раз у раз підчеркував ті сумніви на Раді, але він був безсилий та здержувався від всього, що могло довести до розбиття Ради, хоч рівночасно вимагав рішучих виступів.

Тепер українське питання перечеркнено. Що ж робити? Зі становища російських українців проблема українська не розв’язується хвилевою долею Галичини чи Волині. Мусимо творити хоч факти ідеального значіння, що ведуть до здійснення ідеалу Вільної України, коли не можемо нічого реального досягнути.

СВУ і австрійські українці виставили постулат української державності, хоч може трохи урізаній. Державність наша не входить в рахунок чужих, але через те не можна її покидати. Над нами перейшли до дневного порядку, але це не може нас вести до відвороту від центральних держав, бо нема куди інде повернутись. Українство в Росії слабе. Русифікація може нас навіки здавити. Коли не буде за межами Росії [д]жерела українського руху, то нам грозить заглядь. Тепер російські ліберали й соціал-демократи слабкі, але й вони, як прийдуть до сили, заставлять нас сконсумувати в Росії, як польські демократи в Польщі.

Як син укр[аїнського] народу, вірю в його житеву силу, але беруть мене й сумніви. Коли б Росія забрала Галичину то над українською справою, як політичною проблемою треба би було поставити знак запитання!

Тепер виступає на сцену проблема державності польської. Я думаю, що з польською державністю на укр[аїнських] землях мусимо боротися та в кінчнім разі краще бути цілій Галичині при Польщі чим під Росією. Найгірше було б якби пів галичини прилучили до Росії. А заноситися якраз на се, що найкраща частина нашого народу в Галичині, Поділля піде до Росії. В Польщі будемо мати школу і пресу, чого ледве чи зможемо досягнути в Росії.

На всякий випадок ведім хоч самостійницьку пропаганду. Частично в тім дусі йдуть саме наші резолюції.

Оголошення і поширення резолюції, се тільки паперова боротьба. Як би за ними не було руху, то се було б марне. Ми мусимо зважитись на якесь діло. Що до резолюції то стою за їх оголошенням і переданням правительству.

Існування Ради вважаю кінцевим, бо по її зруйнуванні не повстане більше таке згуртування українських суспільних сил, а тоді може наступити знов параграф 14 або т[ак] зв[ана] “диктатура” хоч й у іншим перекральнім вигляді. Як не як, Рада єднає нас всіх і репрезентує ідею самостійності України. Тому треба Раду удержати.

Публикуются выступления члена Союза освобождения Украины Андрея Жука на заседаниях ЗУР в 1915–1916 гг., в которых дан анализ отношений СВУ с представителями Центральных государств для решения украинского вопроса.

Ключевые слова: Жук А.; ОУР; Галичина; украинский вопрос; Первая мировая война.

There are published the reports of Andriy Zhuk, the member of the Union of Liberation of Ukraine, represented on the meetings of General Ukrainian Rada during 1915–1916. It is also analysed the relationships of the Union of Liberation of Ukraine with the representatives of the Central States for the considering of the Ukrainian question.

Keywords: A. Zhuk; General Ukrainian Rada; Galicia; the Ukrainian question; the First World War.

УДК [930.253:281.9](477-25)"1620"

Л. А. СУХИХ, В. В. СТРАШКО*

**ДО ПЕРЕБУВАННЯ 1620 РОКУ ЄРУСАЛИМСЬКОГО
ПАТРІАРХА ТЕОФАНА В КИСВІ**

Подано характеристику унікального документа – відпускної грамоти (православної індульгенції) 1620 р., виявленої у фондах ЦДІАК України, на тлі аналізу важливих для історії України подій. Тоді, 1620 р., Єрусалимський патріарх Теофан висвятив у Києві православних ієрархів, що означало відновлення православної Київської митрополії на теренах українських та білоруських земель у складі Речі Посполитої (перестала існувати після ухвалення Брестської церковної унії 1596 р.).

Ключові слова: відпускна грамота; індульгенція; Київська митрополія; Військо Запорозьке; Київське Богоявленське братство; Єрусалимський патріарх Теофан; гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний.

Пропонований до публікації документ виявлено в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) під час підготовки документальної виставки, присвяченої 390-річчю Хотинської війни 1621 р. Безпосереднього відношення до цієї події він не має, однак нагадує про перебування в Києві Єрусалимського патріарха Теофана, коли на теренах українських і білоруських земель було відновлено ієрархічну структуру Православної церкви (Київську митрополію), що перестала існувати після Брестської церковної унії 1596 р. Висвячення патріархом Теофаном православних ієрархів, зініційоване й підтримане Військом Запорозьким, стало одним із найважливіших етапів в історії українського націотворення¹.

Намір відновити ієрархію Православної церкви визрів у церковних, а також у світських політично активних колах українського суспільства восени 1619 р.². Ключову роль у цьому відіграв ієрарх Східної Церкви – Єрусалимський патріарх Теофан, який тоді перебував у Москві.

Теофан III (бл. 1570 р. – 5.12.1644 р., Константинополь) – православний Єрусалимський патріарх у 1608–1644 рр., племінник попереднього патріарха Софронія IV³. У 1619 р. Теофан прибув у Московське царство, у червні в Москві канонічно затвердив інтронізацію Філарета

* Сухих Лідія Андріївна – провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Страшко Віктор Васильович – провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву, м. Київ.

1620 р., серпень. – Грамота Єрусалимського патріарха Теофана, надана Жданові Молкевичу на відпущення гріхів (відпускна грамота). ЦДАК України, ф. 2227, оп. 1, стр. 188, арк 1.

Т Е О Ф А Н

М[И]Л[О]СТІЮ Б[О]ЖІЄЮ ПАТ[Р]ІАРХ С[В]ЯТ[О]ГО ГРАДА ІЄР[У]САЛ[И]МА, СІРІА, АРАВІА, КАНЄ // ГАЛЕЛЕІА,
ОБОН ПОЛ ІОРДАНА И ВСЕИ ПАЕЛЄСТІНИ:

Смирение наше, от бл[а]г[о]д[а]ти же дара и власти всес[в]я[т]ого и животворящего д[у]ха, данныя от Спасителя нашего І[с]х[ри]ста Б[о]жественным и с[в]ящ[е]нным // его учеником и Ап[о]ст[ол]ом, все же вязати же и решити ч[е]л[о]в[е]ком согрешеніа. Рекшаго им, приймите ду[х] С[в]я[т]и им же отпустите грехи // отпустятся им и им же удержите удержани суть. Елика же аще свяжете и разрешите на земли, будут связана и разрешена на // небеси от онехъ убо и на нас другопримателне пришедшей той же б[о]жественней бл[а]г[о]д[а]ти имат прощена и сего по д[у]ху своего // сына І[с]х[ри]ста Хр[и]ста. Елика он яко ч[е]л[о]в[е]къ съй согреши или ко Б[о]гу прегреши словомъ, деломъ, помышлением и всеми своими // чувствы. Аще под клятвою, отчею или матернею, аще под оглучением іерейским или архиерейским бысть, или своему проклятию // подпаде, или клятвою заклятыя, и сию преступи или иными некими согрешении превзятся, сіа вся духовным отцем испо[с]веда и еже от нихравило от сердце прият и исполнити усердствова сихъ, убо всехъ вины же и соуза разрешаем се и свободн имамы // весилною властию и бл[а]г[о]д[а]тию всес[в]я[т]ого и живоначального д[у]ха елика же забвенья ради неисповедана остави, и он вся да про[с]стих ему Премилостивый Б[о]г, м[о]л[ит]вами С[в]я[т]ыя Б[огороди]ца и приснодевы М[ар]іа, с[в]я[т]ого славного и всехвалнаго Ап[о]стола Якова, брата Б[о]жїа // и первейшаго П[е]рвос[в]ятите[л]я Іер[усал]имскаго, и всехъ с[в]я[т]ых. Аминь. В лето от бытіа миру [7128]. А от спасит[с]я лнаго в[о] площения Б[о]га Слова // [1620] м[е]сяца августа.

Підпис і печатка патріарха

На звороті: П[а]ну Ждану Молкевичу [...] // патриарх Єрусалимский благо//словение і его [...] // [...]ковъ посылаєт

1620 р., серпень. – Грамота Єрусалимського патріарха Теофана, надана Жданові Молкевичу на відпущення гріхів.
ЦДАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 188, арк. 1 зв. Подано за правилами копіювання науково-популярним методом.

Микитовича Романова (батька обраного 1613 р. московським царем Михайла Романова і його реального співправителя) на предстоятеля Московської патріархії.

Припущення істориків про зустріч (або й зустрічі) представників Війська Запорозького з Теофаном під час перебування патріарха в Московському царстві є цілком вірогідним. Найсприятливішим для контактів Теофана видається час перебування у Москві козацького посольства до московського царя Михайла Федоровича на чолі з Петром Одинцем (виїхало з України на початку січня 1620 р.). На думку дослідників теми, порозуміння з патріархом важило для посольства навіть більше, ніж офіційні переговори з московським урядом. Здогадки про зустрічі козаків з патріархом в інший час викликають сумніви насамперед через хронологічні розходження. Таким є, зокрема, припущення про зустріч 1618 р. під час польсько-московської війни 1617–1618 рр. за московський престол для польського королевича Владислава. Тоді, коли великий загін Війська Запорозького на чолі з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним узяв активну участь у поході королевича на Москву, Єрусалимський патріарх, нібито перечікуючи воєнні дії, жив у Тулі⁴.

Теофан прибув до Києва 25 березня 1620 р. Серед його супроводу був екзарх Константинопольського патріарха Арсеній та кілька архимандритів, а також болгарський Софійський митрополит Неофіт і грецький Стагонський єпископ Авраамій; патріарх також привіз із собою півчих. Теофан із супроводом зупинився в Києво-Братському монастирі на Подолі. Захист їхньої безпеки взяли на себе козаки.

Патріарх провів богослужіння в київських храмах, відвідав монастирі – Свято-Михайлівський, Межигірський, Кирилівський, Трахтемирівський та ін., гостював у багатьох киян. Цікавився діяльністю Київського Богоявленського братства (засновано в 1615 р. – на початку 1616 р.) та його школи. Надав братству право патріаршої ставропігії (означало безпосереднє його підпорядкування духовній владі та юрисдикції Константинопольського патріарха). На початку червня 1620 р. Теофан поставив хрест біля новозаснованої на належному братству ґрунті церкви Богоявлення – Благовіщення (раніше великі пожертвування на цю церкву надав Петро Сагайдачний). У 1620 р. колективним членом братства стало Військо Запорозьке. Крім Київського братства, патріарх упродовж травня – червня видав свої грамоти православним братствам у Могилеві, Слуцьку, Луцьку, Рогатині, Мінську, Перемишлі.

Однак найвизначнішою подією у церковно-релігійному й політичному житті тогочасної України стало відновлення Єрусалимським патріархом Теофаном православної церковної ієрархії Київської митрополії на теренах Речі Посполитої. Ось перелік висвячених тоді ієрархів: 1) архієпископ, митрополит усієї Русі Йов Борецький; 2) єпископ Володимирський і Берестейський Єзикиїл Йосип Курцевич; 3) архієпис-

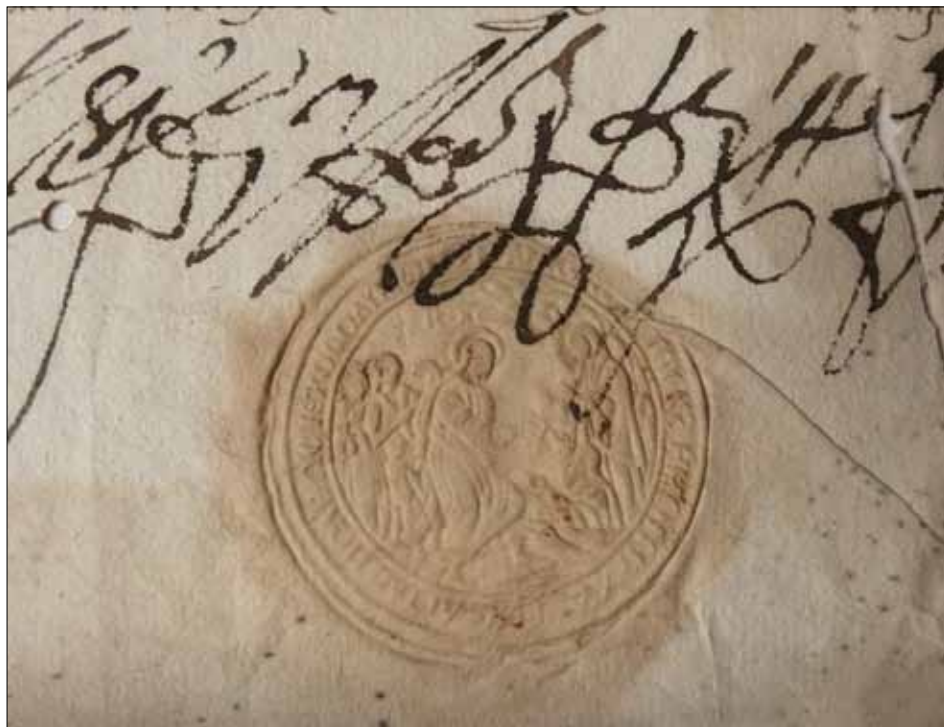

Зворот грамоти Єрусалимського патріарха Теофана,
де вказано ім'я Ждана Молкевича.
ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 188, арк. 1 зв.

коп Полоцький, Мстиславський і Вітебський Мелетій Смотрицький; 4) єпископ Луцький і Острозький Ісакій Чернчицький; 5) єпископ Перемишльський і Самбірський Ісайя Межигірський; 6) єпископ Холмський і Белзький Паїсій Іполитович; 7) єпископ Пінський і Турівський А...⁵. Реальне оновлення церковного життя у Київській митрополії стало визначальною віхою у подоланні опору уніатських ієрархів, яких підтримував польський уряд.

13 вересня 1620 р. Теофан із супроводом і під охороною козаків на чолі з полковником Богданом Кизимом виїхав з Києва, аби повернутися на батьківщину. За кілька днів вони прибули в Білу Церкву. Однак через події, що розгорнулися поблизу Ясс (тепер Румунія) – Цецорську битву 1620 р. між польським і турецько-татарським військами, виїзд патріарха було відкладено. Другу спробу виїхати з України патріарх вчинив на початку 1621 р.; приблизно в 20-х числах лютого він прибув у Сороки, де Петро Сагайдачний, який на чолі козацького загону супроводжував патріарха, передав свої охоронні повноваження молдавській владі. Однак після цього сталося передбачуване: подорожніх у районі Кілії або Ізмаїла захопив турецький воєначальник Гусейн-паша, з наказу якого було страчено всіх, хто супроводжував патріарха, майно захоплено, а самого Теофана невідомо куди поділи⁶.

А тепер, на тлі викладених подій, звернемося до основної теми цієї публікації: йдеться про унікальний вид документа – свідоцтво про відпущення гріхів, відпускну (рос. – “разрешительная”) грамоту, або ін-

Печатка Єрусалимського патріарха Теофана,
поставлена на відпускній грамоті 1620 р.
ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, стр. 188, арк. 1.

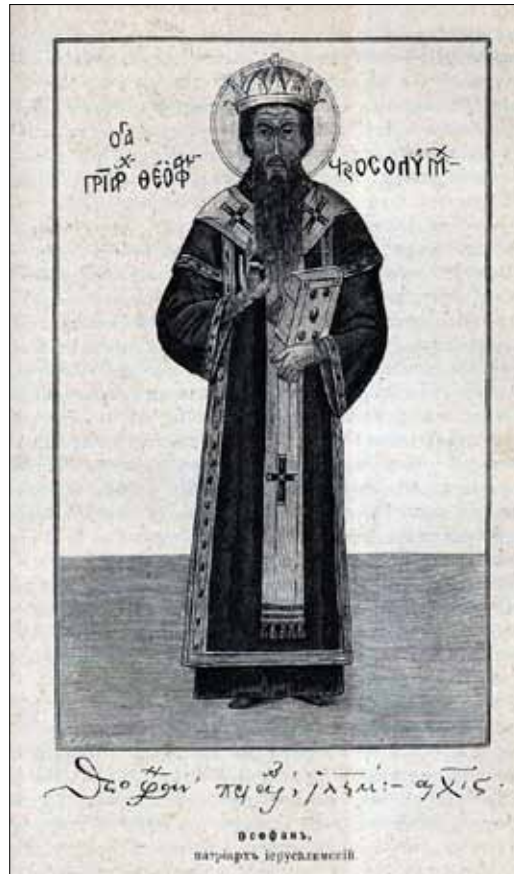
дульгенцію, що їх видавали східні православні патріархи. Усталеною є думка, що індульгенції – свідоцтва про прижиттєвий відпуск гріхів церковними ієрархами, мали поширення тільки в Західній Римській (католицькій) церкві. Однак і в православному середовищі звичай відпуску гріхів за життя має давнє коріння.

При цьому зауважимо, що йдеться не про відпускну молитву, текст якої відповідно до звичаю руської Православної церкви вкладається в руки кожного померлого під час похорону (цей текст теж інколи називали грамотою; згідно з Києво-Печерським патериком⁷ мав поширення в монастирі вже в XI ст.)⁸, а саме про прижиттєвий відпуск гріхів (до того ж без сповіді й покаяння віруючого). Такі відпускні грамоти практично відповідають індульгенціям, що мали значне поширення в католицькій церкві. Є дані про появу грамот, зокрема, у Московському царстві вже в 2-й пол. XV ст.⁹, мали поширення у XVI ст. і більше – у XVII ст. Спочатку це була неофіційна практика, але 1727 р. на Константинопольському соборі вона здобула офіційне підтвердження. В ухвалі собору йшлося про те, що Східній Христовій Церкві надано владу письмово відпускати гріхи. Такі грамоти мали право видавати у всій Соборній Церкві чотири святійші патріархи: Константинопольський, Александрійський, Антіохійський та Єрусалимський. Грамоту міг отримати

кожен, часто за певну суму грошей. Руська церква не визнавала подібної практики, називаючи її “латинською” (про це писав ще 1074 р. преподобний Феодосій Печерський)¹⁰. На вселенських церковних соборах насамперед засуджувалося надання відпускних грамот за плату.

Про появу грамот на території українських земель, що входили до складу Речі Посполитої, а згодом у межах Гетьманської України чи не вперше повідомив Юрій Крижанич¹¹. Він інформував про роздрук грамот у Києві. Є також свідчення про друкування їх в інших містах, найбільше – в Москві. Так, 1653 р. у місті надруковано 500 “разрешительных” грамот Константинопольському патріархові Афанасію, а 1668 р. Антіохійському патріарху Макарію – 2000. Відомо також, що 1655 р. такі грамоти (1000) замовляв у Москві навіть Сербський патріарх Гавриїл¹². Павло Халепський повідомив, що існували різновиди цих грамот: найповніший варіант призначався для знаті, середній – для простих, а скорочений – для жінок¹³. Про “повну” відпускну грамоту згадує у своїй статті й Д. Ф. Кобеко¹⁴. Константинопольський патріарх Афанасій, звертаючись у жовтні 1653 р. з чолобитною до московського царя Олексія Михайловича з проханням про дозвіл на друк відпускних грамот, відзначав, що “как я ехал к тебе в Москву через войско запорожских козаков, в то, государь, время приходили ко мне на исповедь многие черкаси и, по обычаю своему, просили у меня разрешительных грамот, и мне некого было послать в Киев для напечатания их. А как я, богомолец твой, поеду из Москвы назад, те запорожские казаки опять начнут у меня разрешительных грамот просить, а иные вновь на исповедь приходят будут. Царь государь, смилуйся, пожалуй”¹⁵.

М. П. Лихачов, у розвідці якого вміщено цей витяг з чолобитної патріарха, виділивши курсивом слова “по обычаю своему”, пояснив

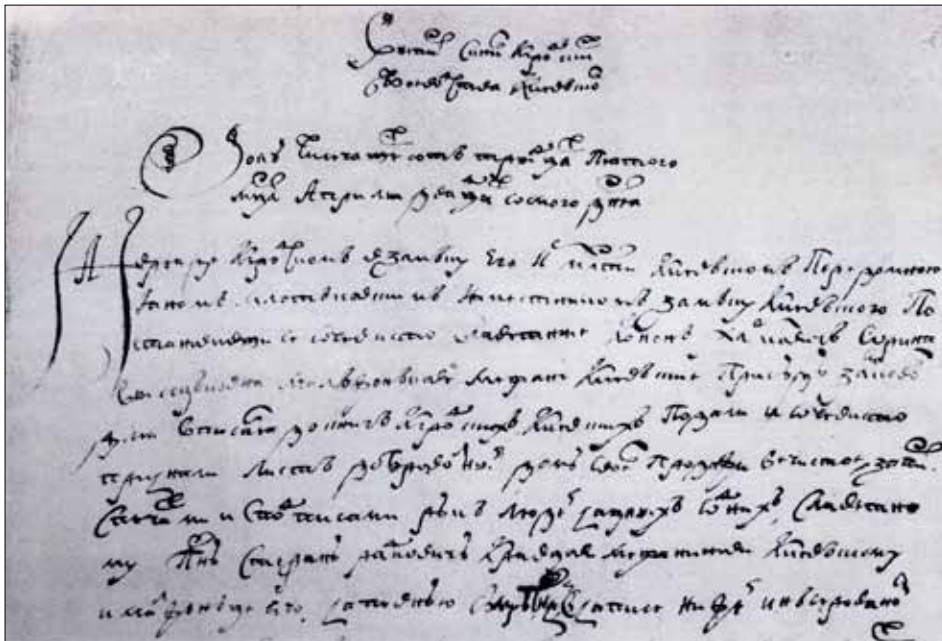
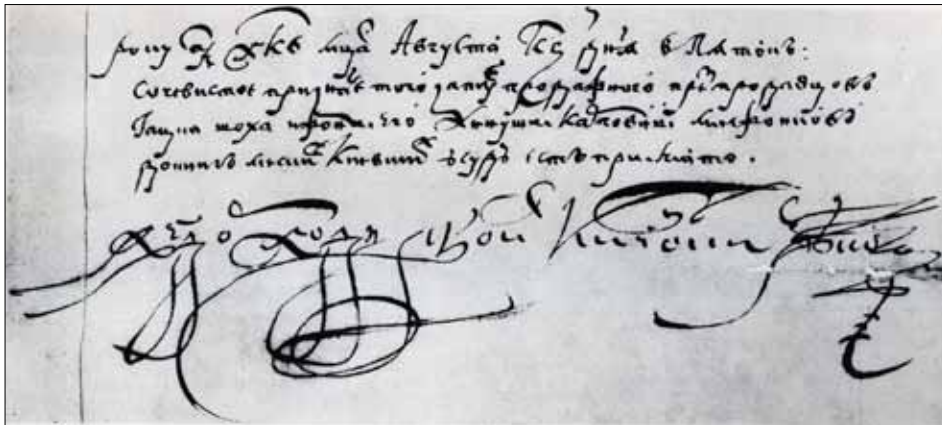

Портрет Єрусалимського патріарха Теофана.

існування козацького звичаю тим, що запорожці “очевидно, считали, что, при их бурной жизни, необходимо запастись документами от грехов”¹⁶. Не заперечуючи в принципі такого тлумачення дослідника, припускаємо, що згаданий звичай започатковано саме 1620 р. і пов’язаний він з вікопомними подіями – відновленням Київської митрополії та висвяченням Єрусалимським патріархом Теофаном її ієрархів й загальним піднесенням у зв’язку з цим. Вирішальну роль у тих подіях відіграло Військо Запорозьке, очільники якого налагодили прямий контакт з патріархом.

У зв’язку з цим набуває конкретного змісту інформація, вміщена в Густинському монастирському літописі¹⁷, а також у Мелетія Смотрицького¹⁸ про відпущення Теофаном гріхів Петрові Сагайдачному й кільком тисячам козаків за пролиття християнської крові. При цьому в обох джерелах, хоч і з різним підходом, “пролиття християнської крові” пов’язано саме з походом гетьмана Петра Сагайдачного на чолі козацького війська 1618 р. на Москву¹⁹. Конкретно про письмове відпущення гріхів патріархом у цих документах не йдеться. Впадає також в око, що і Мелетію Смотрицькому, і авторові Густинського літопису з різних причин було необхідно вкласти в уста Теофана усне повчання, яке мало виразний політичний підтекст. Малоймовірність цього підтверджує, зокрема, пропонований авторами статті документ, а також відомі відпускні грамоти з московського та інших архівів. Усі вони містять стандартний текст (за дуже невеликими різночитаннями), в якому йдеться про відпущення гріхів загалом, що його патріархи здійснювали наданою їм від Ісуса Христа владою.

Однак сам факт усного повчання патріарха на тему гріха (звичайно, без політичного підтексту) аж ніяк не заперечує, а навпаки, непрямо підтверджує те, що запорожці (і не тільки) масово зверталися до патріарха за письмовим відпущенням гріхів, а публікований нами документ є вагомим аргументом на доказ того. Можна вважати, що саме від 1620 р. козаки намагалися при нагоді одержати відпускні грамоти й від інших патріархів – “по обычаю своему”, як про це йшлося у вже цитованій чолобитній Константинопольського патріарха Афанасія до царя Олексія Михайловича, датованій жовтнем 1653 р. Є й інші свідчення про чи не найбільше поширення відпускних грамот у XVII ст. в Росії “и притом преимущественно в южной ее части”²⁰. Відпускні грамоти друкувалися у великих кількостях і для різних патріархів (що й підтверджують наведені у статті цифри). Однак збереглося їх дуже мало, належать вони до числа рідкісних, раритетних документів. Головна причина цього полягає в тому, що таку грамоту після смерті її власника зазвичай клали в труну, і тільки якась надзвичайна подія або випадок могли перешкодити цьому. Російський історик і археограф М. П. Лихачов описав такий документ, наданий 1752 р. Єрусалимським патріархом Парвенієм одному з представників роду Лихачових – Логину Іва-

Зразки письма київської школи.

Подано за виданням: [И. М. Каманин]. Палеографический изборник. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 1. – К., 1899. – С. 14–15 (№ 29 і 33).

новичу, навівши повний текст грамоти й додавши її фотокопію²¹. Серед невеликої кількості опублікованих відпускних грамот найбільше – датованих XVIII ст. Мова їх – церковнослов'янська; текст більшості – друкований, практично однаковий за змістом, з уписаним іменем того православного, якому відпускалися гріхи.

Виявлена нами відпускна грамота, видана 1620 р. Єрусалимським патріархом Теофаном Жданові Молкевичу (далі для скорочення вживатимемо “грамота 1620 р.”), безумовно, належить до найбільш ранніх з тих, що збереглися. Її написано на бланку, виготовленому друкар-

ським способом на одній зі сторін складеного вдвоє аркуша (розміри сторони 32,7 x 21 мм). Зверху, в шести картушах²², вписано по-грецьки ім'я патріарха – Теофан²³. Ще одна роздрукована на бланку деталь – це фігурна заставка, в якій подану першу літеру тексту – “С” у слові “Смирение”²⁴.

Решта тексту на грамоті 1620 р. є рукописною. Одразу під картушами прописними літерами вписано титул патріарха. Текст грамоти складається з 12 рядків (останній неповний). Через те, що текст відпускних грамот є типовим, практично однаковим, кількість рядків в інших відомих грамотах коливається в межах 11–12. Мова документа – староукраїнська з відчутними елементами церковнослов'янської (в історичній літературі є згадка про іншу відпускну грамоту 1725 р., “писанную по славянски”²⁵). Не викликає сумніву, що текст написано місцевим писарем одним із варіантів українського скоропису 1-ї чверті XVII ст., за формою літер і способом їх написання належного до київської школи²⁶. При попередньому вивченні тексту не помічено впливу на нього “Граматики” Мелетія Смотрицького (1619 р.)²⁷. Під текстом грамоти 1620 р. вміщено оригінальний підпис патріарха грецькою мовою. Скріплено грамоту печаткою Єрусалимського патріарха. Вона тиснена, у паперовій кустодії (віск прокладено між двома аркушами паперу).

На відміну від інших відомих грамот, в яких ім'я особи вписувалося від руки у спеціально відведеному місці в тексті, у грамоті 1620 р. ім'я й прізвище віруючого – Ждана Молкевича – написано на звороті другої частини сфальцьованого аркуша (копію цього напису додано до статті). Хто такий Ждан Молкевич, встановити не вдалося, однак, судячи з прізвища, він міг належати до міщан. Діловодні позначки на документі: в лівому верхньому куті чорнилом поставлено “№ 42”, у правому нижньому поряд з печаткою є написи олівцем “Изъ Синода”, “№ 661” і прізвище [Бируков].

Оформлення документа, його зовнішній вигляд є типовим для діловодства українських воєводств у складі Речі Посполитої. Це насамперед сфальцьований навпіл аркуш, нижня частина якого правила за своєю кустодію для печатки; відповідно текст розміщувався впоперек на одній частині складеного аркуша, що була лицьовою (у нашому випадку саме тут роздруковано атрибути бланка). Друга його частина слугувала своєю конвертом; документ складала втрое текстом всередину, причому на центральній частині “конверта” зазвичай вказувалася адреса²⁸. Всі ці ознаки зовнішнього оформлення прослідковуються на грамоті 1620 р.

Отже, на основі викладеного доходимо висновку, що виготовлення бланка для грамоти 1620 р. з урахуванням усієї специфіки місцевого діловодства могло відбутися саме в межах поширення цього діловодства, – наймовірніше у Києві.

До статті додано: цифрову копію грамоти 1620 р. і скопійований за спрощеним методом текст цієї грамоти для полегшення її прочитання. При цьому скорочення під титлами розшифровано, вставлені в слова літери позначено квадратними дужками, сам знак титла [~] опущено. Виносні літери і буквосполучення внесено в рядок і ніяк не виділено. Всі літери, які вийшли з ужитку (деякі з них уже на 1620 р. вживалися переважно в церковнослов'янській мові), а також інші, які можуть інтерпретуватися неоднозначно, передано з допомогою відповідних їм друкарських знаків сучасного гражданського шрифту. Це, зокрема *v* – іжиця, *w* – омега, *Δ* – юс малий, *ѣ* – ять, *ε*, *ϵ* – епсілон. Те саме стосується ериків (паєрок): вжиті замість них літери внесено в рядок. Твердий знак в кінці слів знято. Розділові знаки проставлено з обережністю, частково орієнтуючись на варіант, застосований М. П. Лихачовим у скопійованій ним грамоті²⁹. Додані літери й авторські уточнення вміщено в тексті в квадратних дужках.

Зміст документа не аналізуємо і не оцінюємо, оскільки це поза межами нашої компетенції, та й вважаємо некоректним. Надаємо право читачам самим заглибитися в нього. Дозволимо тільки єдиний коментар – з приводу включення у всі відпускні грамоти імені Апостола Якова, брата Божого і першосвятителя Єрусалимського. Згідно з Біблією, Яків був братом Ісуса Христа. Після того як воскреслий Господь явився йому (1 Кор. 15:7), Яків очолив церкву в Єрусалимі. Традиційно вважається першим єпископом Єрусалима, якого призначив сам Ісус Христос. Див. у Біблії про Якова: Гал. 2:9,12; Дії 12:17, 15:13, 21:18.

Запорозьких козаків, та й усю “козацьку націю” відрізняла розвинена релігійна свідомість, сприйняття православної віри як глибинно рідної. Це засвідчено численними фактами вітчизняної історії й підтверджено багатьма іноземцями, які, зокрема, у XVII ст., приїздили в Україну (наприклад, Павло Халепський). Для наших предків патріарші відпускні грамоти багато важили, тож сприймімо їх як складову нашої історії.

¹ Детально про це див.: *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – К., 2010. Відповідні розділи за змістом.

² Там само. – С. 436.

³ Біографічні відомості про Теофана взято з: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Феофан_III_\(Патриарх_Иерусалимский\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Феофан_III_(Патриарх_Иерусалимский)); http://uk.wikipedia.org/wiki/Феофан_III; про перебування його в Києві й Україні та виїзд звідти – зі згадуваної праці П. М. Саса.

⁴ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. – Т. 7. – К., 1995. – С. 432 та ін. у розділі VII; *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – С. 411, 422, 436–438, 449.

⁵ Перелік подано за вміщеним у монографії П. М. Саса витягом з протестації від 25 травня 1621 р. Йова Борецького й православних єпископів проти дій верхівки уніатської церкви. Ім'я єпископа під № 7 не вказано; автор монографії аргументовано доводить, що ним міг бути грецький Стагонський

єпископ Авраамій. Див.: *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – С. 481–484.

⁶ *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – С. 489.

⁷ Києво-Печерський патерик – видатна рукописна церковно-літературна пам'ятка 1-ї пол. 13 ст., збірник творів про історію Києво-Печерської лаври та її перших сподвижників. Створено після 1215 р., але не пізніше 1230 р. Відомо близько 200 його списків. Вперше надруковано 1653 р., вдруге – у друкарні лаври 1661 р. (див. це друге видання: ЦДІАК України, ф. 739, оп. 1, спр. 64).

⁸ *Кобеко Д. Ф.* Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов // Журнал министерства народного просвещения. – СПб., 1896. – Июнь. – С. 270.

⁹ Там само. – С. 271–277.

¹⁰ Там само. – С. 277.

¹¹ Юрій Крижанич (бл. 1618 р.–1683 р.) – хорватський богослов, мислитель і письменник. Прихильник ідеї слов'янського єднання (панславізму). З такою місією, зокрема, 1659 р. прибув у Гетьманську Україну. Про своє перебування в Україні написав твори: “Подорожні записки від Львова до Москви” і “Розмова з Черкасом”.

¹² *Лихачов Н. П.* О разрешительных грамотах восточных патриархов // Древности. Труды Московского императорского археологического общества. – Т. XV. – Вып. 2. – М., 1894. – С. 79–80. Рецензію на цю статтю див.: “Киевская старина”. – 1894 г. – Октябрь. – С. 162–163.

¹³ Павло Халепський (Алепський; 1629–1669 рр.) – архідиякон, син антиохійського патріарха Макарія. Разом з батьком у серед. 17 ст. приїздив у Московське царство, упродовж 1654–1656 рр. побував в Україні. Автор твору “Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVI века, описанное его сыном архидияконом Павлом Алеппским”. – Вып. 1–5. – М., 1896–1900.

¹⁴ *Кобеко Д. Ф.* Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов. – С. 278.

¹⁵ Цит. за: *Лихачов Н. П.* О разрешительных грамотах восточных патриархов. – С. 79–80.

¹⁶ Там само. – С. 80.

¹⁷ Летописец о первом зачатии и создании [святыя] обители [монастыря] Густинского... // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских. – М., 1848. – № 8. – С. 16; див. також: Летописец о первом зачатии и создании святыя обители монастыря Густинского // ПСРЛ. – СПб., 2003. – Т. 40.

¹⁸ Мелетій Смотрицький – викладач і ректор Київської братської школи; 1680 р. висвячений Єрусалимським патріархом Теофаном на архієпископа Полоцького. Про наведений у статті факт йдеться у “*Verificatio niewinności*” – трактаті Смотрицького на оборону православ'я, виданому Віленським православним братством на захист відновленої єрусалимським патріархом Теофаном західної ієрархії, 1621 р. (Архив ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 7. – К., 1887. – С. 340).

¹⁹ Детальніше див.: *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – С. 475–476.

²⁰ *Кобеко Д. Ф.* Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов. – С. 278–279.

²¹ Див. уже згадану працю Н. П. Лихачова “О разрешительных грамотах восточных патриархов”. – С. 83–88 (текст грамоти – С. 87–88).

²² Картуші в оформленні бланка використовувалися і в інших грамотах; кількість їх залежала від кількості літер в імені того або іншого патріарха.

²³ Пропонуємо саме таку форму прочитання імені патріарха: Теофан, замість усталеного в бібліографії, насамперед російській – Феофан. У перекладі з грецької мови означає “Явлений Богом” (грец. Θεοφάνης – “богоявлення”). У Словнику українських імен форму “Теофан” подано на другому місці, після “Феофан”. Вказане на грамоті 1620 р. в картушах ім’я патріарха грецькою мовою є очевидним свідченням на користь обраного нами варіанту; в 1-й картуш вписано грецьку літеру “тета”, в 4-й – грец. “фі”.

²⁴ Така заставка характерна й для інших грамот: саме словом “смирение” починався їхній текст, який був типовим.

²⁵ *Кобеко Д. Ф.* Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов. – С. 278.

²⁶ [Каманин И. М.] Палеографический изборонок. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 1. – К., 1899. – С. 14–15. Зразки письма київської школи, наведені у виданні під № 29 і 33, див. у додатку до статті.

²⁷ У ЦДІАК України зберігаються два примірники “Граматики” Мелетія Смотрицького – див. ф. 739, оп. 1, спр. 58 і 59 (у цьому другому не вистачає 24 аркушів).

²⁸ Сліди згинів залишилися на грамоті 1620 р.; їх чітко видно на цифровій копії, доданій до статті.

²⁹ *Лихачов Н. П.* О разрешительных грамотах восточных патриархов. – С. 87–88.

Охарактеризован унікальний документ – разрешительная грамота (православная индульгенция) 1620 г., обнаруженная в фондах ЦГИАК Украины, на фоне анализа важных для истории Украины событий. Тогда, в 1620 г., Иерусалимский патриарх Теофан рукоположил в Киеве православных иерархов, чем было положено начало восстановлению православной Киевской митрополии на территории украинских и белорусских земель в составе Речи Посполитой (митрополия перестала существовать после принятия Брестской церковной унии 1596 р.).

Ключевые слова: разрешительная грамота; индульгенция; Киевская митрополия; Войско Запорожское; Киевское Богоявленское братство; Иерусалимский патриарх Теофан; гетман Петр Конашевич-Сагайдачный.

There is given the characteristic of unique document – the affranchisement (orthodox indulgence) dated on 1620, found in the fonds of Central State Historical Archives of Ukraine, on the ground of the analyses of the important events for the history of Ukraine. The Jerusalem patriarch Teophan consecrated the orthodox hierarchs in Kyiv that meant the retrieval of Orthodox Kyiv Metropole on the territory of Ukraine and Byelorussia lands within the Polish-Lithuanian Commonwealth (the Metropole was liquidated by the adoption of Brest Church Union in 1596).

Keywords: the affranchisement, the indulgence, the Kyiv Metropole, the Zaporizhzhya Army; the Kyiv Epiphany community; Jerusalem patriarch Teophan, Hetman Petro Konashevych-Sahaidachnyi.

УДК 930.25(498)

А. В. ОСИПЮК*

**АРХІВНА СИСТЕМА РУМУНІЇ:
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК**

Розглянуто принципи внутрішньої організації і функціонування архівної системи Румунії, історію її зародження та становлення. Окреслено завдання й основні напрями діяльності Національного архіву. Описані структура та мережа архівних установ Румунії.

Ключові слова: Національний архів Румунії; Національний архівний фонд; архівна система; архівне законодавство; архівні установи; історія архівної справи.

Архіви зарубіжних країн, безумовно, є важливим джерелом для вивчення української та світової історії. Особливий інтерес для вітчизняних науковців становлять документи тих країн, з якими історичні шляхи нашої держави тісно переплітаються. До таких держав, зокрема, належить і Румунія, адже країни мають спільний кордон, пов'язані схожою історичною долею та багатовіковою цікавою, іноді досить складною, історією взаємин. Перелічувати відомі та маловідомі факти громадсько-політичних, економічних та культурних україно-румунських відносин можна досить довго, тому зрозуміло, що залучення румунських архівів є необхідним для здійснення повноцінних історичних досліджень. Однак наразі доводиться констатувати незначне використання румунських документальних джерел. Дана ситуація зумовлена двома факторами: мовними перепонами та недостатньою поінформованістю про архівну систему Румунії. Адже українська історіографія формування румунських архівів зокрема та системи в цілому є надзвичайно бідною, за винятком стислих енциклопедичних відомостей¹. Архівну справу соціалістичної Румунії досліджували Н.В. Боржотовська та С. В. Сидорова², проте дані на сьогодні є застарілими, оскільки в останні десятиліття відбувалось активне реформування галузі, було розроблено нове архівне законодавство³. Саме тому виникає потреба

* *Осипюк Альона Вікторівна* – головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

у висвітленні основних питань, пов'язаних із зародженням, становленням та функціонуванням сучасної архівної системи Румунії.

Румунські архіви як спеціалізовані установи виникають в 1831–1832 рр., із заснуванням архівів у містах Бухарест та Ясси. Хоча очевидним є факт існування архівів у більш ранній період. Так, починаючи з XIV на теренах сучасної Румунії, а саме в князівствах Валахія та Молдова, формуються перші архіви, якими стають монастирі, де в зв'язку з надійністю споруд зберігались крім церковних також і світські документи. Не менш важливі документосховища існували при канцеляриях господарів – очільників тогочасних князівств, влада яких значною мірою залежала від великих землевласників – бояр, що займали всі вищі посади у князівствах, тому слід згадати також і про існування приватних (фамільних) архівів, створених чиновниками різних рангів.

Впровадження вищезгаданих спеціалізованих архівів Бухаресту та Ясс було прописано в так званих Органічних регламентах – своєрідних конституціях для князівств⁴, однак у законах не визначались принципи організації архівної справи, обумовлювалось лише питання бюджету та кількості архівних працівників. Проблема відсутності чітких правил роботи в галузі відчувалась і в наступний період, тому збереження документальної історичної спадщини для наступних поколінь стало можливим здебільшого завдяки зусиллям відомих діячів румунської культури: Георгія Асакі, Іона Радулеску, Грігоре Александреску та ін⁵. У 1862 р., коли відбулось об'єднання Валахії та Молдови в єдине Румунське князівство, засновується Головне управління державних архівів, якому підпорядковувались архіви міст Ясси та Бухарест. Управління знаходилося під керівництвом Міністерства освіти та віросповідання й розташовувалось в м. Бухарест. В цей час Румунська держава значно поповнює свої архівні зібрання завдяки секуляризації монастирів 1864 року.

У Трансільванії після приєднання князівства до Габсбурзької імперії в кінці XVII ст. поступово поліпшується зберігання та охорона архівів. В головних адміністративних установах запроваджується система реєстрації документів. У період австро-угорського панування (кінець XIX ст.) архіви Трансільванії та Бонату було переміщено та сконцентровано в двох спеціалізованих установах – це Архів цісарського дому двору і держави (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), що у Відні, та Державний архів м. Будапешт (Országos Levéltár).

Після анексії королівською Румунією Буковини, Бессарабії та Трансільванії приймається рішення заснувати державні архіви в щойно приєднаних територіях, так утворюються архіви в містах Чернівці (1924), Кишинів (1925) і Клуж (1920). Важливе значення для архівного будівництва в цей період мав Закон “Про організацію державних архівів”, прийнятий в 1925 р. Документ, який фактично став основою для розробки архівного законодавства Румунії, визначав правовий статус і

завдання Держархівів, регламентував діяльність регіональних дирекцій для керівництва архівами на місцях⁶.

Із запровадженням в Румунії радянської моделі розбудови архівної системи в 1951 р. на урядовому рівні приймається декрет про реорганізацію архівної справи, згідно з яким управління архівами й мережу архівних установ було підпорядковано Міністерству внутрішніх справ. Центральним органом керівництва галуззю стала Генеральна дирекція державних архівів, яка безпосередньо керувала Центральним державним архівом та його обласними філіалами. Згідно з тогочасним адміністративним поділом, існувало 16 державних обласних архівів, які в свою чергу мали 34 філіали. Така регіональна архівна мережа проіснувала до 1968 р. і згодом була змінена у відповідності до нового адміністративно-територіального поділу – після ліквідації областей було утворено 39 повітових архівів та архів м. Бухарест. Характерним для розвитку румунської архівістики цього періоду є домінування авторитаризму та повного контролювання галузі з боку Міністерства внутрішніх справ, представником якого була Генеральна дирекція держархівів. Так, згідно з декретом від 1971 р.⁷, архівні установи зобов'язувались надавати вичерпну інформацію Гендирекції щодо експертизи цінностей, тобто тільки Дирекція мала право вирішувати, які документи приймати на державне зберігання. Нове законодавство замість Державного архівного фонду встановлює поняття “Національний архівний фонд”. Відтепер всі архівні документи, які були утворені на території Румунії, незалежно від форми власності ставали надбанням “румунського народу”⁸. Тобто згідно з текстом документа власники приватних архівів зобов'язані інформувати про склад, зміст та умови зберігання їх документів, крім того, особові документи відомих румунських діячів підлягали передачі до державних архівів незалежно від їх волі або заповіту. Зауважимо, що за порушення статей Декрету було передбачено не тільки накладання високих штрафів та примусове вилучення документів, а й позбавлення волі строком від двох до семи років; санкції застосовувались як до приватних осіб, так і до відповідальних працівників установ та організацій.

В останні десятиліття радянського періоду система архівних установ Соціалістичної Республіки Румунія складалась з Генеральної дирекції державних архівів, структурними підрозділами якої були методичний відділ, відділ використання, відділ інформатики та техніко-адміністративний відділ. У підпорядкуванні дирекції знаходились: Центральний державний архів, Національний кіноархів Румунії, Архів радіо та телебачення Румунії та місцеві державні архіви⁹.

Сучасна організація архівної системи Румунії базується на положеннях закону “Про Національний архів” від 2 квітня 1996 р. зі змінами та доповненнями¹⁰, в якому визначається поняття Національного архівного фонду Румунії, перелік видового складу його документів, ре-

гламентуються обов'язки власників архівних документів, особливості зберігання та використання документів, обумовлено відповідальність за порушення чинного законодавства тощо. Згідно з Законом центральним органом архівної галузі є Національний архів Румунії (НАР), очолюваний Генеральним директором, підпорядкований Міністерству внутрішніх справ. До повноважень НАР входить управління Національним архівним фондом Румунії, відповідальність за збереження документальної спадщини, надання спеціалізованої допомоги власникам архівних документів, розробка стандартів та методологій в архівній справі, створення та керівництво центральною електронною базою даних документів НАР, міжнародне співробітництво з профільними організаціями та установами, участь у міжнародних архівних конгресах, конференціях, нарадах, забезпечення виконання чинного законодавства в галузі захисту документів, як в мирний час, так і під час воєнних дій та ін.

Свої повноваження Національний архів здійснює через спеціалізовані підрозділи, які входять до його структури, а саме: Служба контролю, аналізу, синтезу та публічної політики, Бюро кадрового забезпечення, Бюро фінансів та бухгалтерського обліку, Бюро публікацій та наукової діяльності, Секретаріат міжнародних зв'язків та відносин, Служба зв'язків із громадськістю, Юридичний відділ, Служба охорони та Відділ планування реакцій у екстрених ситуаціях. Окремою одиницею в структурі НАР, яка має свої підрозділи, є Служба логістики, страхового мікрофільмування, консервації та реставрації документів¹¹.

Також надзвичайно вагомою складовою Національного архіву Румунії є п'ять бюро, які відповідають за виявлення, комплектування, облік, збереження та використання профільних архівних документів загальнодержавного значення, що мають значну історичну та культурну цінність, а саме: Бюро середньовічних, особових архівів та колекцій (Biroul Arhive Medieval, Personale și Colectii), що складається з більш ніж семисот фондів та колекцій (2800 метрів) XIV–XIX ст., зберігає документи румунського середньовіччя, представлені в основному фондами церковних установ; також особові та фамільні фонди визначних історичних постатей, відомих діячів науки та культури, серед яких Михай Емінеску, Дмитро Стурдза, Богдан Петричейку-Хашдеу, Ніколай Йорга та ін.¹²; Бюро архівів адміністрацій та культури (Biroul Arhive Administrative și Culturale) зберігає в своєму складі 5 % документів НАФ Румунії. Це документи, створені установами державної влади та закладами культури і мистецтв Румунії¹³. Бюро архівів з економічних питань (Biroul Arhive Economice) налічує в своєму складі 29000 метрів документів починаючи з 1829 р. Тут зосереджені документальні свідчення діяльності міністерств, відомств та інших владних структур, які здійснюють керівництво в сфері економіки, а також документи банківських та фінансових установ¹⁴. Бюро сучасних архівів (Biroul Arhive

Contemporane) опікується документами комуністичних установ та громадських організацій, які припинили свою діяльність з грудня 1989 р.¹⁵. З відеофотофоно документами, електронними архівами та науково-технічною документацією установ, підприємств та організацій працює Бюро технічних архівів та технічної документації (Biroul Arhive Tehnice și de inregistrare)¹⁶.

Документи та мікрофільми вищезгаданих бюро надаються в користування в спеціалізованих читальних залах при Національному архіві Румунії, проте слід пам'ятати про певні обмеження щодо вільного доступу до румунських архівних джерел. Так, документи, які стосуються національної безпеки, медицини, цивільні реєстри стають доступними тільки через 100 років з моменту створення. Нотаріальні та юридичні документи надаються в користування через 90 років, особові справи – через 75, фінансові документи та документи, що мають причетність до зовнішньої політики, стають відкритими після 50 років з часу створення, а документи приватних осіб – через 40 років після смерті останніх, іншими документами можна вільно користуватися через 30 років з моменту їх створення¹⁷.

Національному архіву як центральному органу також підпорядковується 41 підвідомчий повітовий архів. Регіональні архівні установи зберігають документи місцевих адміністрацій, органів самоврядування, освітніх та церковних організацій, громадських об'єднань, місцевих підприємств, фонди особового походження тощо. Кожна установа має свої читальні зали для дослідників та бібліотеки, в яких крім книг представлено також періодичні видання, багато з яких є рідкісними та цінними. Заздалегідь ознайомитись з переліком наявних фондів повітових архівів та їх документальним складом можна на офіційному веб-сайті Національного архіву Румунії¹⁸.

Описана мережа та структура архівних установ Румунії набула чинності з 1 серпня 2011 р. В результаті останньої реорганізації було об'єднано деякі служби, що входили до структури НАР та ліквідовано Центральний національний історичний архів, як окрему одиницю. Відтепер всі підрозділи колишнього єдиного в країні центрального архіву ввійшли в склад Національного архіву Румунії¹⁹.

НАР є членом Міжнародної ради архівістів та Європейського бюро національних архівів. Також має двосторонні взаємовигідні угоди з відповідними уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сфері архівної справи Франції, Німеччини, Угорщини, Болгарії та ін. країнах. З Україною Румунія уклала Угоду про міжвідомче співробітництво в галузі архівної справи в 1995 р.²⁰ Ця Угода, яка є чинною донині, передбачає обмін досвідом, всіляке сприяння роботі дослідників іншої сторони, а також надання допомоги у виявленні документів з історії Румунії в архівах України та україніки в Румунії.

Зі входженням Румунії до Євросоюзу актуальним для країни, яка ще не завершила свої пост-інтеграційні процеси, є дотримання норм, принципів та рекомендацій ЄС щодо функціонування архівної справи. Пріоритетними завданнями в цьому напрямку є : адаптація нормативно-правової бази країни до законодавства ЄС, забезпечення вільного доступу до державних архівів, посилення існуючих вимог до створення систем управління електронними документами та архівами, участь у розробці та підтримці загального Інтернет-порталу для європейських документів та архівів тощо²¹.

Реалізація цих програм, зокрема, та вимоги сьогодення загалом зумовили потребу в створенні нової правової основи для забезпечення діяльності всієї архівної сфери та діловодства Румунії. Так, було розроблено та представлено для обговорення громадськості проект нового архівного закону. Одним із головних нововведень цього закону є встановлення поняття Національної архівної спадщини (НАС), що замінило поняття Національного архівного фонду Румунії. Згідно зі ст. 4 Проекту, документи національної архівної спадщини можуть перебувати як у державній, так і у приватній власності, відповідно в законі прописана процедура занесення приватних архівів до НАС та врегулювання відносин із власниками тих документів, які потенційно відносяться до національного надбання. Також передбачено створення Ради Національного архіву, котра має складатися з представників різних міністерств та відомств. Робота Ради унеможливить прояви концентрації влади в архівній сфері та сприятиме розробці більш ефективних стратегій розвитку галузі. Крім того, запропоновано лібералізувати та спростити порядок доступу до відкритих документів для користувачів. До акта також внесено статті, що передбачають управління електронними архівами та врегулювання економічних відносин у сфері надання архівних послуг тощо. Загалом при розробці тексту документа робоча група ставила перед собою мету, синтезувавши вітчизняний і зарубіжний досвід в архівній галузі, створити принципово новий архівний закон, що відповідатиме соціально-економічним реаліям та сучасним процесам документотворення й використання інформації²².

Отже, архівна система Румунії, яка має тривалу історію становлення та розвитку, багато чого запозичила саме з радянської моделі організації архівної справи. Принципи централізації, уніфікації та ієрархії залишаються для неї актуальними і донині. Водночас в останні десятиліття пострадянського періоду вживалися важливі заходи щодо реформування галузі : створено нову правову базу, значно розширено доступ до архівних документів та науково-довідкового апарату, неодноразово вдосконалювалась структура Національного архіву. Проте очевидно, що процес модернізації архівної системи Румунії триває. Не завершеними є нормотворчі процеси, відкритими залишаються питання щодо інтеграції системи в світовий інформаційний простір.

¹ Архіви Румунії // Українська архівна енциклопедія / Державний комітет архівів України, УНДІАСД. – К., 2008. – С. 98.

² Архивное дело в Социалистической Республике Румынии / сост. Н. В. Боржотовская, С. В. Сидорова. – М., 1978.

³ Закон про Національний архів =Legea Arhivelor Naționale: Закон Румунії від 2 квітня 1996 р., № 16 // Офіційний веб-сайт Парламенту Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=4961 – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

⁴ Краткая история Румынии / Академия наук СССР Ин-т славяноведения и балканистики. – М.: Изд. “Наука”, 1987. – С. 164–165.

⁵ Історія НАР = Istoricul ANR [Електронний ресурс] // Національний архів Румунії :[веб-сайт]. – Режим доступу :<http://www.arhivelenationale.ro/index.php?page=29&lan=0> – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

⁶ Там само. Історія архіву [Електронний ресурс] // Держархів Чернівецької області :[веб-сайт]. – Режим доступу: <http://cv.archives.gov.ua/36.php> – Назва з екрану (17.10.2011). Українська архівна енциклопедія / Держ. ком. арх. України, УНДІАСД. – К., 2008. – С. 92.

⁷ Про Національний архівний фонд Соціалістичної Республіки Румунії = Privind Fondul Arhivistik Național al Republicii Socialiste România: Декрет Державної ради Румунії від 20 грудня 1971 р. , № 16 // Офіційний веб-сайт Парламенту Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=1430 – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

⁸ Там само.

⁹ Архивное дело в Социалистической Республике Румынии / сост. Н. В. Боржотовская, С. В. Сидорова. – М., 1978. – С. 6–10.

¹⁰ Закон про Національний архів =Legea Arhivelor Naționale: Закон Румунії від 2 квітня 1996 р. , № 16 // Офіційний веб-сайт Парламенту Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act?id=8555 – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

¹¹ Структура = Organizare // Офіційний веб-сайт Національного архіву Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.arhivelenationale.ro/index.php?page=28&lan=0> – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

¹² Бюро середньовічних, особових архівів та колекцій = Biroul Arhive Medieval, Personale și Colectii // Офіційний веб-сайт Національного архіву Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.arhivelenationale.ro/index.php?lan=0&page=114> – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

¹³ Бюро архівів адміністрацій та культури = Biroul Arhive Administrative și Culturale // Офіційний веб-сайт Національного архіву Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.arhivelenationale.ro/index.php?lan=0&page=112> – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

¹⁴ Бюро архівів з економічних питань = Biroul Arhive Economice // Офіційний веб-сайт Національного архіву Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.arhivelenationale.ro/index.php?lan=0&page=111> – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

¹⁵ Бюро сучасних архівів = Biroul Arhive Contemporane // Офіційний веб-сайт Національного архіву Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.arhivelenationale.ro/index.php?lan=0&page=115> – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

¹⁶ Бюро технічних архівів та технічної документації = Biroul Arhive Tehnice și de înregistrare // Офіційний веб-сайт Національного архіву Румунії

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arhivelenationale.ro/index.php?lan=0&page=113> – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

¹⁷ Закон про Національний архів = *Legea Arhivelor Naționale*: Закон Румунії від 2 квітня 1996 р. , № 16 // Офіційний веб-сайт Парламенту Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_rck.htm_act?ida=8555 – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум., Українська архівна енциклопедія / Держ. ком. арх. України, УНДІАСД. – К., 2008. – С. 98.

¹⁸ Повітові служби = *Servicii județene* // Офіційний веб-сайт Національного архіву Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arhivelenationale.ro/index.php?page=44&lan=0> – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

¹⁹ Структура = *Organizare* // Офіційний веб-сайт Національного архіву Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arhivelenationale.ro/index.php?page=28&lan=0> – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

²⁰ Угода про міжвідомче співробітництво в галузі архівної справи між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України та Головним управлінням держархівів Міністерства внутрішніх справ Румунії від 6 червня 1995 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=642_018

²¹ Рада Європи. Комітет Міністрів. Рекомендація № R (2000) 13 Комітету Міністрів країнам- членам стосовно європейської політики доступу до архівів // *Архіви України*. – 2004. – № 3. – С. 116–119. Рада Європейського Союзу. Резолюція Ради від 6 травня 2003 р. стосовно архівів у державах-учасницях (2003/С 113/02) // *Архіви України*. – 2004. № 3. – С. 120–121. Council Recommendation of 14 November 2005 on priority actions to increase cooperation in the field of archives in Europe (2005/835/EC) [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32005H0835:EN:NOT>

²² Проект Закону про архіви = *Proiectul legii Arhivelor* // Офіційний веб-сайт Національного архіву Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/Pdf-uri/Proiectul_Legii_Arhivelor.pdf – Назва з екрану (17.10.2011). – Мова рум.

Рассмотрены принципы внутренней организации и функционирования архивной системы Румынии, история её зарождения и становления. Очерчены задания и основные направления деятельности Национального архива. Описаны структура и сеть архивных учреждений Румынии.

Ключевые слова: Национальный архив Румынии; Национальный архивный фонд; архивное законодательство; архивные учреждения; история архивного дела.

The principles of internal arrangement and functioning of the archival system of Romania, history of its formation and development were examined. The main targets and directions of activity of the National Archives were highlighted. The structure and system of archival institutions of Romania were outlined.

Keywords: National Archives of Romania; the National Archival Fond; the archival legislation, the archival institutions, the archival affairs history.

С. В. РОМАНОВИЧ*

**ПИТАННЯ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО ДОКУМЕНТІВ
РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ ОБГОВОРЕНО
ЗА КРУГЛИМ СТОЛОМ**

3 лютого 2012 р. у приміщенні Державної наукової архівної бібліотеки Державною архівною службою України організовано і проведено засідання Круглого столу з питань відкритого доступу до документів радянського періоду.

У засіданні взяли участь Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург, перший заступник Голови Державної архівної служби В. М. Воронін, директор департаменту організації архівної роботи Державної архівної служби України Т. П. Прись, директор департаменту діловодства, формування, зберігання та обліку документів Національного архівного фонду С. В. Сельченкова, відповідальні працівники Укрдержархіву, директор Галузевого державного архіву Служби безпеки України С. П. Лясковська, директор Державного архіву МВС України Н. І. Татусь, директор ЦДАГО України В. С. Лозицький, заступник директора ЦДАВО України О. Б. Берковська, заступник директора Українського інституту національної пам'яті, д. і. н., проф. Д. В. Веденєєв, д. і. н., проф. А. С. Чайковський, голова вченої ради УНДІАСД, д. і. н., проф. С. Г. Кулешов, науковий співробітник Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського К. Є. Новохатський, голова Всеукраїнської правозахисної організації “Спільна Дія” Р. О. Бортник, історик В. В. Корнілов, голова Всеукраїнської громадської організації “Союз – Народна пам'ять” Я. О. Жилкін, голова Всеукраїнської громадської організації “Пошук – Дніпро” С. М. Лященко, співробітники Центру досліджень визвольного руху В. М. В'ятрович та Я. Ясиневич, представники засобів масової інформації.

Звертаючись до присутніх, Голова Державної архівної служби О. П. Гінзбург зазначила, що державними архівами проводиться постійна робота з розсекречення архівних документів та забезпечення доступу до них відповідно до вимог Конституції України, Законів України “Про

* *Романович Світлана Володимирівна* – головний спеціаліст відділу міжнародного співробітництва департаменту організації архівної роботи Державної архівної служби України.

Відкриття засідання. Зліва направо: директор департаменту організації архівної роботи Державної архівної служби України Т. П. Прись, Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург, перший заступник Голови Державної архівної служби В. М. Воронін, директор Галузевого державного архіву Служби безпеки України С. П. Ляковська.

звернення громадян”, “Про інформацію”, “Про доступ до публічної інформації”, “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, постанови Верховної Ради України від 24 грудня 1993 року № 3812-ХІІ “Про тлумачення Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні”.

Директор ГДА СБУ С. П. Ляковська поінформувала: упродовж 2011 р. до архіву надійшло 941 звернення громадян та запитів наукових установ і громадських організацій щодо надання інформації про жертви політичних репресій та їхню долю. З них 932 виконано позитивно (повідомлено про долю, ознайомлено з архівними матеріалами, надано архівні довідки та рекомендації, передано до архівних установ за місцем зберігання документів). Лише у 9 випадках, коли родинні стосунки заявника з репресованою особою не встановлено, у відповідності до вимог чинного законодавства рекомендовано отримати дозвіл від репресованого або його нащадків.

Доступ до документів радянського періоду перебуває під постійним контролем керівництва державних архівних установ системи Укрдержархіву, ГДА СБ України та Держархіву МВС України. Під час дискусії розглянуто питання доступу до архівних документів радянського періоду, зокрема до архівно-слідчих справ та справ реабілітованих. Учасники круглого столу висловили також думку щодо необхідності продовжувати обговорювати ці важливі питання у конструктивному руслі.

Учасники Круглого столу з питань відкритого доступу до архівних документів радянського періоду.

Р. Б. ВОРОБЕЙ*

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “АКТУАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ ПАРТИЗАНСЬКО-ПІДПІЛЬНОГО РУХУ
В УКРАЇНІ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ”**

14 грудня 2011 р. у м. Корюківка Чернігівської області відбулася міжнародна наукова конференція “Актуальні проблеми партизансько-підпільного руху в Україні в роки Великої Вітчизняної війни”. Науковий форум проведено на виконання Указу Президента України В. Ф. Януковича від 22 вересня 2011 р. № 925 “Про заходи у зв’язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії”.

Організаторами заходу виступили Чернігівська обласна державна адміністрація, Корюківська районна державна адміністрація, Український інститут національної пам’яті, Інститут історії України Національної академії наук України, Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, Державний архів Чернігівської області, Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського, комунальний заклад “Пошукове агентство по створенню науково-документальних серіалів “Книга пам’яті” та “Реабілітовані історією” Чернігівської обласної ради, Корюківський історичний музей, Чернігівська обласна організація національної спілки краєзнавців України.

Участь у науковій конференції взяли дослідники та краєзнавці, представники громадськості з Білорусі, Росії та України.

У роботі конференції взяли участь голова Чернігівської обласної державної адміністрації, кандидат філософських наук Володимир Хоменко, представник парламентської фракції “Реформи заради майбутнього” у Верховній Раді України Анатолій Ладний (за дорученням голови фракції – народного депутата України Ігоря Рибаківа), керівництво Корюківської райдержадміністрації та районної ради.

Виступаючи перед учасниками конференції, голова обласної державної адміністрації Володимир Хоменко зокрема зазначив, що конференція присвячена дослідженню усіх аспектів партизансько-підпільного руху. Від його зародження та діяльності у тяжких умовах осені 1941 р. – зими 1942 р. до поступового розгортання руху протягом 1942 р. – на всіх етапах боротьба народних месників супроводжувалась небаченим героїзмом та самопожертвою. Володимир Хоменко підкреслив, що однією з найжорстокіших кривавих акцій окупаційної влади стала Корю-

* *Воробей Раїса Борисівна* – кандидат наук з державного управління, директор Державного архіву Чернігівської області.

Під час виступу директора Українського інституту національної пам'яті Валерія Солдатенка.

ківська трагедія – мабуть, наймасштабніша за кількістю вбивств мирних жителів усього містечка у Другій світовій війні: у березні 1943 р. карателі знищили близько 7 тисяч наших земляків; ця страшна цифра вражає у порівнянні із відомими на увесь світ трагедіями білоруської Хатині, російської Хацуні, чеської Лідице та французького Орадур.

Серед науковців з України, які виступили на конференції, Валерій Солдатенко – директор Українського інституту національної пам'яті, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України; Олександр Лисенко – завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор; Дмитро Веденєєв – заступник директора Українського інституту національної пам'яті з наукових питань, доктор історичних наук, професор; Ростислав Пилявець – провідний науковий співробітник відділу досліджень історичних трагедій народів України Українського інституту національної пам'яті, кандидат історичних наук, доцент; Роман Подкур – відповідальний секретар Головної редколегії науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” “Книга пам'яті”, старший науковий співробітник Інституту історії НАН України, кандидат історичних наук, науковці з Чернігівщини.

У доповідях йшлося про вплив на формування національної пам'яті в Україні дослідження питань партизанського руху в часи Великої Вітчизняної війни; про нацистський терор на території окупованої України, про події Корюківської трагедії 1943 р. Значний інтерес викликала характеристика архівного фонду Української республіканської надзви-

Учасники наукової конференції.

чайної комісії з розслідування злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками, про знищення мирного населення.

Від Білорусі та Росії з доповідями виступили Артур Зельський – директор Білоруського державного меморіального комплексу “Хатинь” (Республіка Білорусь); Олена Маслова – директор Меморіального комплексу “Хацунь” (Російська Федерація, Брянська область). Олена Маслова розповіла про створення та відкриття меморіального комплексу в Брянській області, що є даниною пам’яті про загиблих та закатованих людей під час Другої світової війни та висловила сподівання, що меморіальний комплекс в Корюківці стане загальноукраїнським пам’ятником скорботи за українцями, загиблими в роки війни. Артур Зельський поділився досвідом організації роботи всесвітньовідомого меморіального комплексу “Хатинь”.

На науковому форумі були також презентовані нові книжки, а саме: видання партизанських спогадів та матеріалів Круглого столу з проблем історії партизанського руху в Україні, який відбувся в Українському інституті національної пам’яті у вересні 2010 р. (ДП “Парламентське видавництво” Верховної Ради України); “Партизанська слава. Чернігівська область” – доробок Чернігівського пошукового агентства зі створення науково-документальних серіалів “Книга Пам’яті” та “Реабілітовані історією”, яке побачило світ за сприяння народного депутата України, голови фракції “Реформи заради майбутнього” Ігоря Рибаківа. Учасники конференції отримали книгу Людмили Студьонової “Право на безсмертя” та фотоальбом до 70-річчя партизанського руху в Україні, підготовлений до друку працівниками Державного архіву

Огляд документальних виставок, які підготували працівники Державного архіву Чернігівської області та Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського.

Чернігівської області та Чернігівського обласного історичного музею ім. В. В. Тарновського.

Присутні також ознайомилися із документальними виставками “Чернігівщина партизанська” з фондів Державного архіву Чернігівської області та “Червона стрічка на кубанці”, представлених Чернігівським обласним історичним музеєм ім. В.В. Тарновського.

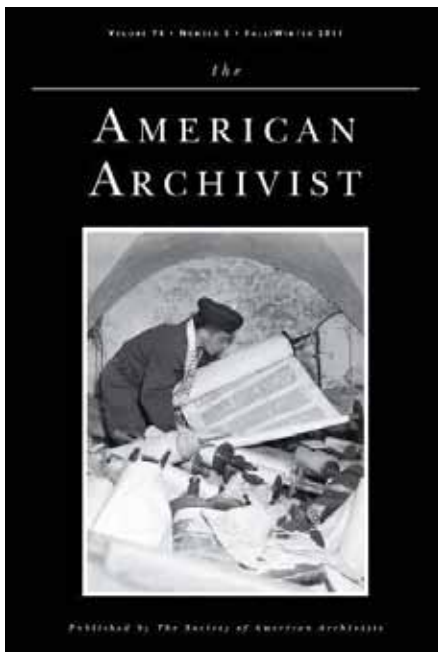
Державний архів Чернігівської області представив документи, що розповідають як про партизанський рух на Чернігівщині в цілому, так і про Корюківську трагедію 1943 р. зокрема. Це – хронологічна довідка по м. Корюківка Корюківського району Чернігівської області (жовтень 1944 р.), акт про вбивства та знищення мирного населення у м. Корюківка Корюківського району Чернігівської області (2 вересня 1944 р.), акт судово-медичної експертної комісії по м. Корюківка Корюківського району Чернігівської області (17 грудня 1943 р.), відомість про наслідки німецької окупації (знищення населених пунктів і дворів) у районних центрах Чернігівської області (1943–1944 рр.), звіт про роботу Корюківського підпільного райкому КП(б)У за період з вересня 1941 р. по жовтень 1943 р., акт судово-медичної експертної комісії по м. Корюківка Корюківського району Чернігівської області (17–18 грудня 1943 р.).

Попереду – проведення нових наукових досліджень, оприлюднення архівних документів, виставкова та видавнича діяльність, присвячені вшануванню пам’яті жертв Корюківської трагедії 1943 року.

О. Н. ВОЛКОТРУБ*
ТОВАРИСТВУ
АМЕРИКАНСЬКИХ
АРХІВІСТІВ – 75 РОКІВ

*American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2**.*

У серпні 2011 р. архівна спільнота США відзначила 75-ту річницю від дня заснування Товариства американських архівістів¹ (Society of American Archivists) (далі – ТАА), яке є найстарішою професійною архівною організацією країни. Ця знакова подія знайшла своє відображення на сторінках друкованого органу Товариства – часопису “American Archivist” (число 74/2 (осінь/зима 2011 р.).

Зі слів головного редактора М. Дж. Пуг (M. J. Pugh), редакція свідомо обрала чотири статті, присвячені діяльності ТАА, що стосуються різних сфер архівної історії. Це – Б. Бротмен (B. Brothman) зі статтю “Товариству американських архівістів – 75 років: у контексті неперервності та кризи, особистий погляд”². У дослідженні зроблено спробу зрозуміти комплексний зміст розвитку ТАА – культурне середовище та кілька факторів впливу, які перехрещуються та сформували нинішнє Товариство. На думку автора, можна розглядати ці 75 років по-різному: як один момент – момент виникнення Товариства, або як епоху хронічної кризи та розширення кордонів.

К. А. Сканлан (K. A. Scanlan) у статті “АРМА³ (Асоціація управлінців документами) проти ТАА: суть професійного протистояння”⁴ розкриває історію ТАА в галузі управління документами, досліджуючи як факти, так і контекст, чому найбільша Асоціація управлінців документами відділилась від найбільшої архівної асоціації, маючи спільних членів, схожі місії та бурхливі історії.

* Волкотруб Ольга Нилівна – аспірант Інституту української історіографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

** На обкладинці видання – фото капеллана С. Бліндера, що розглядає один із сотні “Сувоїв Тори”, викрадених нацистами з окупованих країн Європи (м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина, 6 липня 1945 р.).

Д. Кокс (D. Cox) у статті “Національний архів та міжнародні конфлікти: Товариство американських архівістів та війна”⁵ висвітлює роль ТАА у нещодавньому конфлікті з приводу долі іракських документів та архівів; окреслює питання про напруженість стосунків між національними та міжнародними інтересами архівів; роль архівів та архівістів у часи збройного конфлікту. Автор заповнює прогалини в дискусії архівного співтовариства стосовно збереження документів у воєнні часи, суперечках щодо питань повернення архівів після війни та ролі архівістів у війні, зазначаючи, що перед архівістами, без сумніву, в майбутньому будуть поставати подібні питання, які ще ускладнюватимуться.

П. Конвей (P. Conway) та В. Е. Ландіс (W. E. Landis) у статті “Відкриті публікації та переведення “American Archivist” в он-лайн режим”⁶ аналізують процес трансформування журналу в цифрове видання. На думку авторів, нині ТАА постало перед політичними, економічними та інтелектуальними проблемами, характерними для публікацій відкритого доступу. Стаття окреслює рамки, в яких найстаріший архівний журнал у світі здійснив перехід до представлення в електронному вигляді вже надрукованих публікацій⁷; розглядає цю трансформацію як відправну точку для майбутніх можливостей електронного видання, беручи до уваги всі питання, пов’язані з відкритим доступом.

Крім цих статей, присвячених 75-річчю ТАА, у номері опубліковано статтю видатного канадського вченого Т. Кука (T. Cook) “Архів (архіви) – інша країна: історики, архівісти та архівний ландшафт, що змінюється”⁸. Автор на підставі порівняння історії двох професій аналізує причини їх розходження та висвітлює помилки, що роблять істориків і архівістів сліпими до деяких нюансів складних контекстів документів, які могли б покращити їх розуміння та використання. Не зважаючи на політику публічності та спільні цінності, які базуються на науковій історії, ці дві професії розійшлися останнім часом. Але вони можуть значно виграти, – зазначає вчений, – від відновлення співпраці, сконцентрованої на документі з метою створення кращої історії. У статті робиться висновок, що архіви є не лише сховищами, які чекають на істориків, а й також становлять інтерес для агенцій та влади.

Не менш цікавими та інформативними є статті Дж. Стернфілда (J. Sternfeld) “Архівна теорія та цифрова історіографія: відбір, пошук та метадані як архівні процеси оцінки історичної контекстуалізації”⁹; Д. Бойєр (D. Boyer), Р. Чітхем (R. Cheetham) і М. Л. Джонсон (M. L. Johnson) “Використання графічних інформаційних систем для створення Архіву фотографій міста Філадельфія”¹⁰; В. Харріс (V. Harris) і К. Стайн (K. Stine) “Політично заангажовані документи: рекомендації щодо забезпечення доступу до спірних колекцій”¹¹.

Редактори оглядів Е. К. Кері (E. C. Cary) та Д. Белл-Рассел (D. Bell-Russel) проанонсували започаткування сторінки “Огляди “American Ar-

chivist” на веб-сайті ТАА”, на якій подаватимуться анонси книг, що згодом будуть презентуватися на сторінках “American Archivist” та посилання на їх придбання. Сторінка також міститиме огляди цікавих подій, доповідей, виставок, програмного забезпечення, а також зміст інших видань¹².

У рамках святкування ювілею ТАА провело у м. Чикаго традиційну щорічну зустріч, яка мала назву “Архіви 360”. Матеріали зібрання вміщені у додатку до числа 74/2 (осінь/зима) 2011 р. під редакцією В. Е. Ландіса (W. E. Landis). Деякі доповіді є доступними для читача на веб-сторінці ТАА¹³.

Ювілейну зустріч відкрив В. Ландіс доповіддю “Святкування, вшанування та експериментування: ТАА@75”. Робота зібрання проходила у рамках 9-ти секцій; назвемо деякі з них: “Погляд на перспективи архівної освіти”; “Круглі столи як школа лідерства: традиції круглих столів”; “Фундатори: Ліланд, Бакк і Каппон та формування архівної професії”; “Пояснюючи еволюцію доступу: класифікація, приватність та обмеження власності”.

На особливу увагу заслуговують доповіді, які були виголошені на засіданні секції 404:1 “Фундатори: Ліланд, Бакк і Каппон та формування архівної професії”: Р. Дж. Кокса (R. J. Cox) “Лестер Дж. Каппон як історик, перший архівіст та редактор”; Ч. Доллара (Ch. Dollar) “Солон Дж. Бакк: історик, архівіст та адміністратор”; Р. Хірш (R. Hirsch), П. Дж. Волша (P. J. Wosh) “Уолдо Ліланд та створення американської архівної культури”.

Автори доповідей поцінували внесок трьох видатних особистостей Уолдо: Г. Ліланда (1879–1966), Солон Дж. Бакка (1884–1962) та Лестера Дж. Каппона (1900–1981) у формування архівної професії в Сполучених Штатах у першій третині ХХ ст.

У роботі секції 309:1 “Круглі столи як школа лідерства: традиції круглих столів” взяли участь доповідачі: К. Б. Галлахер (C. B. Gallagher) (“Еволюція круглих столів та кар’єри”); М. А. Грін (M. A. Greene) (“Видображення доповідей Конгресу, круглих столів та лідерства”); Л. Маквайт (L. McWhite) (“Додаткові коментарі доповідачів про архівну освіту”); Н. Л. Нелсон (N. L. Nelson) (“Перша зустріч, тривале враження”) та ін.

У виголошених доповідях прозвучали думки щодо важливої ролі у розвитку архівної справи круглих столів Конгресу, робота яких особливо активізувалася протягом останніх 25 років. На переконання доповідачів, не тільки співпраця, а й дискусії, захист власних інтересів сприяли розвитку лідерських якостей, завдяки чому було підготовлено багатьох лідерів ТАА. Учасники дискусії розглядали та обговорювали такі питання: Яку роль відіграють круглі столи у розвитку архівіста?

Як може соціум впливати на цю роль? Як ми можемо продовжувати генерувати нові ідеї та можливості?

Таким чином, святкування 75-річчя дало можливість ТАА не лише підвести підсумки своєї практичної діяльності, а й, як зазначали організатори ювілейного зібрання, подивитися на Товариство як професійну організацію, а на самих себе – як фахівців у розвитку глобального інформаційного середовища, визначити роль ТАА у розвитку архівної професії та у зв'язках з представниками інших професій і галузей¹⁴.

¹ Волкотруб О. Н. З історії заснування Товариства американських архівістів // Архіви України. – 2011. – № 1. – С. 178–191.

² Brothman Brien, The Society of American Archivists at Seventy-five: Context of Continuity and Crisis, A Personal Reflection // American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2. – P. 387–427.

³ Асоціація управлінців документами (Association of Records Managers and Administrators (ARMA) – неприбуткова організація, що займається управлінням документами та інформацією, заснована у 1955 р. Нині це 11000 членів із 30 країн (управлінці документами, архівісти, юристи, консультанти та спеціалісти сфери інформаційних технологій). Організовує конференції, навчальні проекти, здійснює видавничу діяльність.

⁴ Scanlan Kathryn A., ARMA v. SAA: The History and Heart of Professional Friction // American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2. – P. 428–450.

⁵ Cox Douglas, National Archives and International Conflicts: The Society of American Archivists and War // American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2. – P. 451–481.

⁶ Conway Paul, Landis William E., Open-Access Publishing and the Transformation of the American Archivist Online // American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2. – P. 482–505.

⁷ Там само. – P. 489.

⁸ Cook Terry, The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape // American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2. – P. 600–632.

⁹ Sternfeld Joshua, Archival Theory and Digital Historiography: Selection, Search, and Metadata as Archival Processes for Assessing Historical Contextualization // American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2. – P. 544–575.

¹⁰ Boyer Deborah, Cheetham Robert, Johnson Mary L., Using GIS to Manage Philadelphia's Archival Photographs // American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2. – P. 652–663.

¹¹ Harris Valerie, Stine Kathryn, Politically Charged Records: A Case Study with Recommendations for Providing Access to a Challenging Collection // American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2. – P. 633–651.

¹² Pugh Mary Jo, Seventy-Five and Six // American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2. – P. 380.

¹³ Веб-сторінка ТАА: <http://www2.archivists.org/american-archivist/supplement/aaos74>

¹⁴ Society of American Archivists. – <http://www2.archivists.org/about/introduction-to-saa>

О. А. КОРЕЦЬКА*

СТАЛІНСЬКІ ДЕПОРТАЦІЇ ОЧИМА ПОСТРАЖДАЛИХ

Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року / І. І. Ніточко. – Одеса : Астропринт, 2011. – 240 с. – (Праці Державного архіву Одеської області ; т. 30).

Після здобуття Україною незалежності тема злочинів сталінського режиму вивчається істориками та перебуває у центрі уваги української громадськості. З'явилися праці істориків, присвячені вивченню причин депортації населення, її наслідків, впливу на життя простих українців і країни в цілому. Значну увагу приділено вивченню архівних документів, доступ до яких був закритий у радянські часи.

Однією з праць, що зробила вагомий внесок у розширення та збагачення джерельної бази вивчення сталінських злочинів проти українського народу, стало дослідження директора Державного архіву Одеської області І. І. Ніточки “Остання депортація”. Видання, яке є ХХХ томом серії “Праці Державного архіву Одеської області”, у серпні 2011 р. отримало диплом VIII конкурсу “Одеса на книжних сторінках” у номінації “Центры издательской деятельности”.

Книгу присвячено 60-річчю примусового переселення українців у 1951 р. – останній депортації на території колишнього Радянського Союзу.

У виданні вперше на Одещині розглянуто проблему депортації українського населення з території, приєднаної до Польщі 15 лютого 1951 року, за договором №121 про обмін ділянками державних територій, у результаті якого тисячі українських сімей було переселено до інших областей та населених пунктів без права повернення до рідних домівок. Широкий загал мешканців України не знайомий з наслідками

* *Корецька Олена Анатоліївна* – головний спеціаліст відділу зберігання та обліку документів Державного архіву Одеської області.

депортації, оскільки подібна інформація приховувалася керівництвом Радянського Союзу. Тому автор книги, ставши у дворічному віці безпосереднім учасником трагедії, вирішив ознайомити читачів Одещини саме з темою переселення 1951 року, адже ця подія розглянута невеликою кількістю дослідників на Україні загалом, і жодним на території Одеської області.

Видання належить до краєзнавчої літератури, отож має специфічну побудову розповіді, у якій переплітаються роздуми автора, архівні документи, думки інших дослідників та спогади очевидців подій – простих українців, які на собі відчули тягар “депортації”.

Представлені документи, що засвідчують факти переселення, невиконання наказів місцевим керівництвом щодо підготовки до прийняття переселенців, витрачання коштів на інші потреби; доповідні записки про етапи підготовки, хід будівництва нового житла для переселенців, рішення Березівського виконкому, накази Міністра сільського господарства про розподіл майна тих колгоспів, мешканців яких було переселено, плани розселення колгоспників тощо. Окрема глава присвячена спогадам переселенців.

У вступній статті автор подає власне бачення подій, що відбувалися на території Березівського району після підписання договору № 121, та тих, які передували переселенню.

Головну увагу автор приділяє переселенцям, що потрапили до села Маринове Березівського району Одеської області з села Устянове Нижньо-Устрікського району Дрогобицької області – їх звичаям, мові, побуту, негараздам, які їм довелося долати. На початку основної частини вміщено розповідь про меморіал, встановлений у 2010 р. у селі Мариновому Березівського району на честь переселенців. Детально описано його зовнішній вигляд, вказано мету спорудження, названо всі 159 прізвищ переселенців, викарбуваних на гранітних брилах (усього до Одеської області було переселено 1933 родини у 18 колгоспів). У самому Мариновому до моменту переселення 1951 р. мешкало з десяток місцевих сімей. Як свідчать архівні документи, вони добровільно переселились з Київської та Волинської областей, Румунії; також біженці з місцевостей, де не вистачало продуктів харчування, і навіть особи з кримінальним минулим, які не хотіли повертатися до попереднього місця проживання. Із розповіді читачі дізнаються, як змінилося життя Маринового, що нового запровадили переселенці, як поставилися до чужих обрядів, звичаїв, чого навчили корінних мешканців Маринового.

У розділі “Спогади переселенців” подано розповіді про життєвий шлях багатьох устянівських родин, кожна з яких запам’ятала подробиці переселення, оскільки ця подія повністю змінила їх життя. Для таких сімей воно почалося з чистого аркуша: інша місцевість, інша мова, інший клімат, інший спосіб ведення колективного господарства, новий

будинки, нові друзі, сусіди, вороги, керівництво. У спогадах березівчани постійно порівнюють своє життя на території Устріччини і Березівщини. Кожен із переселенців пройшов нелегкий етап становлення особистості у новому колективі. Пристосувалися до нового життя, кожен знайшов своє місце в ньому, зберігши спомини про минуле, рідне. Автор не ставив перед собою мету знайти підтвердження думки, що в Устріччині людям було жити краще – головним у виданні є акцент на невмирущості народної пам'яті про своє минуле.

Видання дозволяє читачеві порівняти опубліковані в радянські часи матеріали, присвячені темі переселення, його причин і наслідків з архівними документальними свідченнями, доступ до яких був заборонений, та свідченнями очевидців, розповіді яких до 1991 р. опублікувати було неможливо.

У книзі використано документи Державного архіву Одеської області, матеріали інших авторів, спогади очевидців. Ілюстративний матеріал підібрано з особового фонду І. І. Ніточки (Держархів Одеської обл., ф. 8233), його домашньої колекції. На світлинах зображені різні моменти життя переселенців Березівського району до переселення і після нього.

У додатках подано витяги з документів Держархіву Одеської обл. стосовно переселення, документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, документи з історії села Устянове, знайдені у записах святого отця Василя – служителя Устянівської церкви.

Книга буде цікавою як професійним історикам, що вивчають цю тему, так і краєзнавцям, учням шкіл, вчителям, всім березівчанам, які прагнуть знати минуле своєї родини та країни в цілому.